

Zborník

OTÁZKY MERANIA CHUDOBY

Bratislava, 2004

Zostavila: Miriam Šebová

Väčšina príspevkov uverejnených v publikácii odznela na odbornom seminári „Otázky merania chudoby“, 12. 10. 2004 v Bratislave.

Publikácia neprešla jazykovou úpravou.

Text zborníka je zverejnený na internetovej stránke www.fes.sk
a zároveň na stránke Slovenskej siete boja proti chudobe www.apn.sk.

ISBN 80-89149-02-2

© Friedrich Ebert Stiftung, e. V., zastúpenie v Slovenskej republike 2004

„Ak sa nám človek javí chudobný, pretože nedokáže zahnať hlad, potom sa táto diagnóza chudoby nesmie meniť len na základe faktu, že aj iní môžu byť hladní a že tento človek relatívne nie je na tom horšie ako väčšina ostatných. To isté platí pre stratu ďalších druhov spôsobilostí, napr. tých „sociálnejších“ ako hanbiť sa objaviť na verejnosti pre chudobu vlastného oblečenia... Testom (absencie chudoby) nie je „mať rovnakú hanbu ako ostatní“, ale nemať žiadnu hanbu, absolútne žiadnu.“

(Amartya Sen, nositeľ Nobelovej ceny za ekonomiku za rok 1998)

OBSAH

ÚVOD	5
O AUTOROCH	9
 Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia Roman Džambazovič	 11
Chudoba – spoločensky nežiadúci jav Peter Ondrejko	24
Spoločné indikátory chudoby a sociálnej exklúzie Silvia Rybárová	34
Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach (EU SILC) Ľudmila Ivančíková	44
Je a bude slovenský vidiek chudobný? Viera Petrášová	52
Nepeňažné miery chudoby Anton Michálek	65
História konštrukcie životného minima Boris Sopira	72
Niektoré aspekty chudoby a sociálneho vyčlenenia v SR a EÚ Mária Svoreňová	80
Sociálne nerovnosti a príčiny chudoby v očiach slovenskej verejnosti Katarína Strapcová	89
Hovorme konkrétne Nina Beňová	100
 PRÍLOHA	 108

NA ÚVOD...

Zuzana Kusá

Amartya Sen sa domnieva, že ľudia prežívajú chudobu ako zahanbenie a ak môžu, zatajujú ju. V dnešnej zložito organizovanej spoločnosti máme život druhých zriedka ako na dlani a to ukrývanie chudoby uľahčuje. Platí to aj pre chudobu na Slovensku. Hovorí sa o nej málo a aj to nie vždy s porozumením. Niektoré nedorozumenia súvisia s existenciou mnohých definícií a spôsobov merania chudoby.

Tento zborník sa venuje práve otázkam definícií a merania chudoby a virtuálne spojil akademických pracovníkov, výskumníkov, expertov štátnej správy, ktorí pracujú na zisťovaní sociálnej situácie obyvateľstva či programoch boja s chudobou. Príspevky, ktoré v ňom publikujú, pôvodne pripravili pre seminár **Otázky merania chudoby**, ktorý usporiadali v októbri 2004 Friedrich Ebert Stiftung a Metodologická sekcia Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV.

Otázkami merania chudoby sa v nich zaoberajú z rôznych pohľadov. Ich cieľom je poskytnúť prehľad o tom, akými pojmami sa v súčasnosti uchopuje problematika chudoby a aké merania chudoby sa najčastejšie používajú. Chcú pomôcť zorientovať sa v debatách o sociálnej situácii na Slovensku a lepšie pochopiť silu či slabosť argumentov, ktoré sa odvolávajú na štatistické a ďalšie zisťovanie.

Ak hľadáte v zborníku odpoveď na otázku, ktoré meranie chudoby je „najpresnejšie“, nenájdete ju. Naopak, autori sa zhodujú v presvedčení, že to nie je dobre postavená otázka. Chudoba má početné príčiny, prejavy a dôsledky a jej komplexnosť sa nedá uchopiť jednou škálou. Riešením, ktoré uprednostňujú a podporujú svojimi argumentmi, je pristupovať k poznávaniu problému núdze a chudoby z viacerých uhlov a merať ju súčasne viacerými spôsobmi.

Miery chudoby sú a budú predmetom debát a volieb. Príspevky v tomto zborníku však ukážu, že tieto debaty nemajú iba, a ani v prvom rade, technickú povahu. Monitorovanie a vyhodnocovanie sociálnych a ekonomických podmienok života domácností je súčasťou spravovania spoločnosti. Rozhodovanie o rozšírení agendy sociálno-štatistického zisťovania, ustanovení či rozpustení odborných skupín zaoberajúcich sa hranicou životného minima, zriaďovanie alebo rušenie výskumných pracovísk, alebo ich personálne a finančné obmedzenie – to všetko sú politické rozhodnutia. Meranie chudoby je teda politická otázka.

Meranie chudoby je politické aj iným spôsobom. Uprednostnenie tej či onej definície a metódy merania chudoby má politickú potenciú a môže mať politické dôsledky. Túto vnútornú politickosť merania si uvedomujeme menej, i keď aj u nás sa už niektoré miery chudoby stali predmetom politickej pozornosti, či presnejšie, politickej kritiky. Boli to tzv. lakeanské indikátory, ktoré pristupujú k chudobe ako k príjmovej nerovnosti. Už pred dvoma desaťročiami Amartya Sen vyjadril obavu, že meranie chudoby ako príjmovej nerovnosti je politicky značne zraniteľné. Bol presvedčený, že ak chápeme chudobu ako nerovnosť a sústredíme sa na jej relatívne miery a zisťovanie, koľkokrát majú jedni viac alebo menej ako druhí, zbavujeme problém chudoby jeho páľčivosti. Menej naliehavé je totiž to, čo v relatívnej podobe bude existovať vždy, pretože vždy bude mať niekto relatívne menšie príjmy.

Pred nepozornosťou voči politickosti jednotlivých mier chudoby varoval v čase vrcholiceho thatcherizmu aj jeden z najvážnejších odborníkov výskumu chudoby v krajinách Európskej únie, britský sociológ Peter Townsend. Aj on upozorňoval ako je dôležité venovať pozornosť politickým dôsledkom jednotlivých definícií chudoby a rozlišovať medzi spoločenskými (štátno-administratívnymi) a vedeckými, či objektívnymi definíciami chudoby.

Zvlášť spoločenským vedcom pripomínal, že nesmú brať jednotlivé miery ako samozrejmé a sú povinní vysvetľovať ako vznikajú myšlienky o minimálnych dávkach a príjmoch, a ako sú podporované a odôvodňované zápasiacimi záujmovými skupinami. Podľa Townsenda by mali poukazovať na to, že štát má sklon vyhýbať sa takejto reflexii a potláčať snahy odhaľovať nedostatky prijatých národných noriem. A mali by byť pozorní aj k tomu, že niektoré vedecky určené miery, napr. snaha o vypočítanie „minimálneho spotrebného koša“, môžu otvárať dvere pre tvrdé prehodnotenie sociálnych dávok¹.

Townsendova posledná veta by nemala navodiť dojem, že podceňoval otázku finančného vyjadrenia a určenia národnej miery príjmovej chudoby. Naopak, Townsend zdôrazňoval, že táto miera by nemala byť primárne vecou politickej dohody, ale má byť výsledkom odborného bádania, ktoré sa však má riadiť princípom spoločenským chápaním dôstojného života a nie kritériami fyziologického prežitia. Pripomína, že výskumy opakovane potvrdzujú, že pod určitým príjmovým prahom nastáva zlom spôsobu života a strata možností (deprivácia) sa neúmerne znásobuje: „ak príjem klesne pod určitú úroveň, ľudia už nerobia obvyklé činnosti úspornejšie, ale celkom prestanú plniť niektoré sociálne záväzky či zavedené zvyky a činnosti. Nestretávajú sa s priateľmi, ich deti často vynechávajú školu, vypínajú kúrenie, nestravujú sa obvyklým spôsobom a zlé zdravie či postihnutie sa stáva obvyklejšie.“²

Aký príjem na Slovensku predstavuje prah, pod ktorým nastáva Townsendom spomínaný zlom životného spôsobu – znásobená deprivácia? Je ním životné minimum? Alebo vyššia suma? Rada Európy presadzuje národný prístup k chudobe, podľa ktorého sú chudobní tí, „ktorých zdroje (materiálne, kultúrne a sociálne) sú natoľko obmedzené, že ich nedovoľujú zúčastňovať sa ani na najmensej miere prijateľného spôsobu života členského štátu, v ktorom žijú“.

Čo znamená „najmenšia miera prijateľného spôsobu života“ na Slovensku? Aké druhy potrieb, aktivít, príležitostí do prijateľného spôsobu života zahrnúť? Príspevky v tomto zborníku ukazujú, že na Slovensku zatiaľ chýba sústavný výskum národnej hranice chudoby. Chýba aj debata o tom či ju chápať ako podmienky pre vyhnutie sa znásobenej deprivácii, alebo v Senovom duchu ako podmienky pre uplatnenie schopností a možnosť žiť život bez hanby. Potešiteľné je, že príspevku súčasne naznačujú, že by malo ísť o dočasný stav, pretože monitorovanie chudoby a boj s chudobou sa pre nás stali vďaka vstupu do EÚ celospoločenským záväzkom.

Skôr než stručne predstavím jednotlivé príspevky zborníku, chcem uviesť, že vydanie zborníku sme pochopili aj ako príležitosť urobiť niečo pre zrozumiteľnosť a zosúladenie termínov, ktoré vo výskume a prácach o chudobe používame. Príležitosť bola o to lákavejšia, že zborník (a seminár) sme pripravovali pre celkom konkrétne skupiny záujemcov: pre mimovládne organizácie, ktorí pracujú v prospech znižovania chudoby a nedávno s podporou FES vytvorili Slovenskú sieť proti chudobe, pre študentov sociálnej práce a sociológie, pre novinárov, pre pracovníkov regionálnych rozvojových agentúr a ďalšiu verejnosť.

Pri príprave zborníka sa podarilo získať autorov pre zjednotené používanie slovenskej dvojice **začlenenie – vyčlenenie** ako prekladu výrazov, ktoré sú v európskych dokumentoch o boji s chudobou azda najčastejšie: inklúzia a exklúzia. V príspevkoch sa teda hovorí namiesto o exklúzii a inklúzii o vyčlenení a začlenení. Výnimkou sú miesta, ktoré odkazujú na *Národný akčný plán sociálnej inklúzie*, ktorý schválila slovenská vláda, a len ona je v ňom oprávnená vykonávať zmeny. čím jeho znenie získalo patričnú fixnosť.

Začlenenie a vyčlenenie je dvojica, ktorá jasne pomenúva opačne orientované procesy. Doterajšiemu obvyklému prekladu exklúzie – vylúčeniu chýbal pozitívny náproti-

¹ TOWNSEND PETER, 1985: A Sociological Approach to the measurement of poverty – a rejoinder to professor Amartya Sen. *Oxford Economic Papers* 37, 659 – 668

² tamže

vok. Výhodou v zborníku zavádzanému prekladu je aj slovný koreň. Byť členom a samotné členstvo navodzuje aj primeranejšiu predstavu o vzťahu jednotlivca a spoločnosti, než iné varianty prekladu. Začlenenie ako preklad inklúzie je stále častejšie a vyhlásením *Dekády začleňovania rómskej populácie* sa už svojím spôsobom stalo oficiálnym prekladom inklúzie. Na termín vyčlenenie si budeme asi zvykať dlhšie. Zatiaľ pôsobí neutrálne, chýba mu negatívna konotácia. Zažitie termínu však chce čas a v podstate niet inej cesty pre zavedenie slova v určitom význame ako jeho uvedenie do obehu. Zborník je pre zaužívanie negatívneho významu výrazu vyčlenenie dobrou príležitosťou.

Otázky definície chudoby sú najfrekvencovanejšie v prvých príspevkoch tohto zborníku. Úvodné príspevky **Romana Džambazoviča** *Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia* a **Petra Ondrejoviča** *Chudoba – spoločensky nežiadúci jav* sa zaoberajú aj príčinami chudoby, filozoficky rámcujú problém a debatujú o pokusoch či stratégiách jej odstraňovania. Roman Džambazovič vo svojom príspevku venuje osobitnú pozornosť pojmu *sociálne vyčlenenie* (exklúzia), ktorý zasadzuje do širšieho chápania spoločnosti a spoločenských procesov integrácie, participácie a solidarity. Dôležité je objasnenie sociálneho vyčlenenia ako dôsledku nerovnakého prístupu jednotlivcov alebo celých skupín obyvateľstva k základným spoločenským zdrojom. Takéto vymedzenie umožňuje poňať jeho meranie nielen na individuálnej úrovni ale ako analýzu legislatívnych a organizačných rámcov, ktoré umožňujú alebo naopak znemožňujú prístup jednotlivcov k tým alebo iným zdrojom.

Silvia Rybárová v príspevku *Spoločné indikátory chudoby a sociálnej exklúzie* približuje metódu otvorenej koordinácie európskeho politického programu boja s chudobou, ktorého súčasťou je aj program celoeurópskeho monitorovania chudoby a úspešnosti programov určených na jej zmenšovanie. Vo svojom príspevku osvetľuje Lisabonskú stratégiu Európskej komisie, ktorá je určujúca pre súčasný boj s chudobou v Európe. Najväčšiu pozornosť venuje výkladu lakeanských indikátorov sociálnej súdržnosti (kohézie).

Viacerí autori viac či menej priamo naznačujú, že na Slovensku stojíme pred úlohou určiť prah nízkeho príjmu, pod ktorým nastáva disproporčná a krutá či mnohonásobná deprivácia. Riešenie tejto úlohy môže uľahčiť výskumný program EU-SILC, ktorý predstavuje príspevok jeho hlavnej koordinátorky v SR **Ľudmily Ivančíkovej**. Niektoré miery osobne prežíanej chudoby, ktoré sú súčasťou EU-SILC uplatnila vo svojom skúmaní vidieckych domácností aj **Viera Petrášová**. Informuje o tom v článku *Je a bude náš vidiek chudobný?*

Otázkou ako pri meraní chudoby zachovať citlivosť pre nefinančné stránky ľudského života alebo ako vyjadriť chudobu ako chýbajúci prístup k sociálnemu zabezpečeniu, školeniu, zdravotníctvu a bývaniu sa v príspevku *Nepeňažné miery chudoby* zaoberá **Anton Michálek**.

Domáce skúsenosti s konštrukciou životného minima, prístup minimálneho spotrebného koša, či prístup základných potrieb, ktorý bol pri nej uplatnený, ako aj ďalšie otázky analýzy sociálnej situácie znalecky približuje vo svojom príspevku *História konštrukcie životného minima* **Boris Sopira**. Uvažovanie o minimálnom spotrebnom koši, materializujúcom podmienky minimálne dôstojného života, stojí už dlhšie bokom. Zanikli inštitúcie, ktoré sa touto otázkou zaoberali. Kriticky na to poukazuje vo svojom článku *Riziko chudoby a sociálneho vyčlenenia v slovenskej spoločnosti* **Mária Svoreňová**, ktorá uvažuje aj nad ďalšími prístupmi k skúmaniu životnej úrovne.

Katarína Strapcová analyzuje mienku verejnosti, ktorá je v konečnom dôsledku a v dlhodobom meradle akýmsi rámcom možností, v ktorých sa sociálna politika pohybuje. Vo svojom príspevku *Sociálne nerovnosti a príčiny chudoby v očiach verejnosti* ukazuje, že na Slovensku prevažujú aktivistické, reformám prajúce pohľady na chudobu. V odpovedi na otázku, kto nesie za chudobu zodpovednosť a akú pomoc si zaslúžia chudobní, je však Slovensko rozdelené.

A napokon je tu etnografická sonda **Niny Beňovej** *Hovorme konkrétne*. Sprostredkovaná skúsenosti z terénneho výskumu vo vidieckom sídle a približuje prežívanie ľudí, ktorí sú sami zasiahnutí núdzou. Predstavuje nám chudobu „meranú“ každodennými starosťami a nenaplnenými možnosťami.

Osemdesiate a deväťdesiate roky 20. storočia priali skeptickým náhľadom na problém chudoby. Hovorilo sa o tom, že chudoba nie je riešiteľná, že je v spoločnosti vlastne prirodzená a z dlhodobejšieho pohľadu aj prospešná, pretože strach z nej motivuje ľudí k vyšším pracovným výkonom. Prelom tisícročí vyvolal zvrät tohto trendu a obnovil úsilie vylepšovať svet a rozširovať možnosti žiť dôstojne. Na pôde nadnárodných organizácií boli sformulované početné miléniové záväzky v oblasti boja s chudobou.

Jedným z odporúčaných cieľov UNDP či Lisabonskej stratégie je robiť problém chudoby centrálnou úlohou vlád a predmetom širokej verejnej diskusie. Vládna iniciatíva je u nás nevýrazná. Chýbajúcu iniciatívu vlád možno kompenzovať iniciatívami „zdola“, z akademickej a mimovládnej sféry. Medzi podobné iniciatívy sa radí aj tento zborník. Jeho cieľom je tiež pripomenúť, že sebapoznávanie je prejavom kultúrnej vyspelosti spoločnosti a je nevyhnutnou súčasťou dobrej správy verejných vecí.

Prajme si, aby to čo najskôr platilo aj v našej krajine.

Autorka je vedúca metodologickej sekcie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV³

³ Kontakt: zuza.kusa@savba.sk

O AUTOROCH

Mgr. Roman Džambazovič, momentálne pôsobí ako odborný asistent na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a ako výskumník v Stredisku pre štúdium práce a rodiny v Bratislave. Medzi hlavné témy jeho výskumného záujmu patrí problematika chudoby, rodinného a partnerského života ako i sociológie sociálnych problémov.

Prof. PhDr. Peter Ondrejko**vič, PhD.**, pracuje v oblasti sociológie výchovy, sociológie mládeže, sociálnej patológie a kriminológie a metodológie spoločenskovedných výskumov. Je autorom viacerých štúdií, monografií, príspevkov publikovaných v zborníkoch doma i v zahraničí. Preložil do slovenčiny Lassahnov Úvod do pedagogiky (Bratislava 1992). Súčasne pracuje i v Rade vlády SR pre prevenciu kriminality, na Katedre sociológii FSVaZ UKF v Nitre a súčasne aj ako dekan uvedenej fakulty.

Ing. Silvia Rybárová, CSc., do roku 2003 pôsobila na Výskumnom ústave práce, sociálnych vecí a rodiny, kde sa zaoberala predovšetkým analýzou príjmov a výdavkov domácností. V súčasnosti pracuje na Odbore stratégie sociálnej politiky MPSVaR SR. Podieľala sa na vypracovaní Spoločného memoranda o inklúzii (JIM) a Národného akčného plánu sociálnej inklúzie 2004 – 2006 (NAP/Inklúzie).

PhDr. Ľudmila Ivančíková, pracuje na Štatistickom úrade Slovenskej republiky. Organizačne a metodicky zabezpečovala štatistické zisťovania v oblasti sociálnych štatistík na území Bratislavy a Bratislavského kraja.

V súčasnosti pôsobí ako vedúca projektu Štatistiky príjmov a životných podmienok (EU-SILC).

Ing. Viera Petrášová, CSc., pracuje ako samostatná vedecká pracovníčka Lesníckeho výskumného ústavu Zvolen. Dlhoročná odborná pracovníčka v problematike ekonomiky a lesníckej politiky lesného hospodárstva. Od roku 1994 sa zaoberá pozíciou lesníctva v rámci vidieckej a regionálnej politiky. V rámci pedagogickej činnosti prednáša, vedie semináre a je gestorom doktorandského štúdia pre oblasť vidieckych ľudských zdrojov na Lesníckej fakulte Technickej univerzity vo Zvolene.

RNDr. Anton Michálek, CSc., je vedúcim oddelenia Humánnej geografie na Geografickom ústave SAV. Zaoberá sa výskumom sociálno-demografických a sociálno-patologických javov. V poslednom období pozornosť venuje štúdiu teoreticko-metodologických a priestorových aspektov chudoby na úrovni okresov a obcí Slovenska. Z tejto oblasti publikoval niekoľko prác vo viacerých domácich a zahraničných vedeckých a odborných časopisoch. Preložil do slovenčiny Lassahnov Úvod do pedagogiky (Bratislava 1992). Súčasne pracuje i v Rade vlády SR pre prevenciu kriminality, na Katedre sociológii FSVaZ UKF v Nitre a zároveň ako dekan uvedenej fakulty.

Ing. Boris Sopira, od roku 1991 sa profesionálne zaoberá problematikou sociálnych vecí. Počas pôsobenia na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny bol spoluautorom a vedúcim viacerých projektov, ako projekt životného minima a minimálnej mzdy, koncepcia sociálnej pomoci, koncepcia štátnej rodinnej politiky, koncepcia transformácie sociálnej sféry. V súčasnosti pôsobí v Kancelárii prezidenta SR ako poradca.

JUDr. Mária Svoreňová, poradkyňa Konfederácie odborových zväzov SR pre sociálne zabezpečenie. Okrem slovenských škôl krátkodobo študovala aj na Ruskin College v Oxforde a Brunel University v Londýne. Publikuje k problematike sociálneho zabezpečenia v slovenskom aj v anglickom jazyku.

Mgr. Katarína Strapcová, vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 1999 pracuje na Sociologickom ústave Slovenskej akadémie vied, kde sa venuje problematike sociálnych nerovností, sociálnej stratifikácie a kvantitatívnej analýze údajov.

Súčasne je externou doktorandkou na Katedre sociológie FF UK, pričom téma jej dizertačnej práce sa zameriava na analýzu vývoja sociálnych nerovností na Slovensku po roku 1990.

Mgr. Nina Beňová, absolvovala štúdium na odbore etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Momentálne je internou doktorandkou na Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave, kde sa zaoberá problematikou chudoby.

Zároveň aktívne pôsobí v mimovládnej organizácii „Hľa človek“, ktorá pracuje s bezdomovcami.

POSUN OD MERANIA CHUDOBY K MERANIU SOCIÁLNEHO VYČLENENIA.

Roman Džambazovič

Niekoľko poznámok namiesto úvodu

Seminár *Otázky merania chudoby* sa zameriava na problematiku merania chudoby, musíme si však uvedomiť – každé meranie chudoby, t.j. stanovenie tzv. hranice chudoby (poverty line), znamená, že meriame len určitú dimenziu chudoby – určitý koncept chudoby. Vo svojom príspevku preto považujem za nevyhnutné zamerať sa nielen na deskripciu možných dimenzií či konkrétnych indikátorov za pomoci, ktorých môžeme merať sociálne vyčlenenie, ale poukázať i na samotný koncept sociálneho vyčlenenia. Je to nevyhnutné i preto, že jedno všeobecne prijímané vymedzenie toho, čo vlastne znamená sociálne vyčlenenie a teda i to, ako merať jeho rozsah, neexistuje¹. Príspevok neposkytne len jednu predstavu, či dokonca štandardizovanú šablónu, ako merať sociálne vyčlenenie, ale skôr rôzne alternatívy.

Aj keď sa pri skúmaní chudoby postupne upúšťa od jej jednodimenzionálneho, čiže značne zjednodušujúceho vymedzenia a merania, výška dosiahnutého peňažného príjmu zostáva ešte aj v súčasnosti základným ukazovateľom chudoby na Slovensku. Súvisí to s mnohými skutočnosťami: napríklad pomerne jednoduchým spracovaním, jednoduchšou operacionalizáciou, možnosťou komparácie, ako i s určitými historickými konotáciami². Na túto skutočnosť vplyvajú taktiež doteraz v nedostatočnej miere vyskúšané alternatívne spôsoby sledovania rozsahu chudoby, nedostatok finančných zdrojov, či inštitucionálneho rámca. Aj keď musím poznamenať, že na druhej strane sa i pri sledovaní monetárnej chudoby stretávame s množstvom metodologických ťažkostí. Chudoba sa ešte vždy často vymedzuje na základe (nedostatočnosti) príjmu či spotreby a ostatné aspekty chudoby nie sú v diskusii o nej medzi tvorcami sociálnej politiky akoby akceptované.

Do budúcnosti sa ukazuje ako dôležité a nevyhnutné, sústrediť sa na možné komplexnejšie podchytenie a skúmanie chudoby a sociálneho vyčlenenia zo sociologického hľadiska. Motiváciou nie je len samotná snaha spoločenských vedcov, zaoberajúcich sa touto témou, získať čo najpresnejšie dáta k opisu stavu, k identifikovaniu rizikových faktorov či najohrozenejších skupín (často i pod hrozbou označenia za nebezpečných rýpalov zo strany štátnej moci) a snaha poskytnúť tvorcom sociálnej politiky údaje, na základe ktorých by mohli čo najefektívnejšie koncipovať svoje kroky či stratégie. Ale i jedna veľmi praktická, ba priam až účelová motivácia, ale tentoraz z hľadiska tvorcov sociálnej politiky. Ako členskú krajinu Európskej únie nás Európska komisia v súlade s uplatňovaním Metódy otvorenej koordinácie zaviazala k vypracovaniu *Národného akčného plánu sociálnej inklúzie 2004 – 2006* (NAP Inklúzia) a k sledovaniu rizika, resp. miery chudoby a sociálneho vyčlenenia za pomoci spoločných indikátorov. Okrem spomínaných spoločných indikátorov je

¹ Takéto snahy však existujú a napríklad na vymedzenie sociálnej exklúzie v krajinách EU ešte poukážem neskôr.

² Bývalé socialistické Československo na základe relatívnych, objektívnych mier chudoby vychádzalo v porovnaní s ostatnými krajinami ako krajina s nízkym podielom chudoby. Takto stanovená hranica chudoby bola ako jediná aj preto do určitej miery vtedajšou štátnou mocou akceptovaná.

však snaha umožniť sledovanie miery chudoby a sociálneho vyčlenenia aj na základe vlastných/národných indikátorov. Teda mier chudoby, ktoré by čo najpresnejšie odrážali špecifiká situácie v tej ktorej členskej krajine. Je otázne či by v blízkej budúcnosti takýmto národným indikátorom v prípade Slovenska nemal byť skôr jednodimenzionálny indikátor, nakoľko v našich podmienkach určité systematické a dlhodobé sledovanie rozsahu chudoby nemá takú tradíciu ako v niektorých západných krajinách. Nemali by sme však akceptovať túto skutočnosť a mali by sme sa podľa môjho názoru snažiť o komplexnejšie stanovenú podobu merania chudoby/sociálneho vyčlenenia.

Takýmto smerom orientovaný pokus by sa po teoretickej aj metodologickej stránke mohol opierať napríklad na jednej strane o koncepcie mnohonásobnej deprivácie³, ale i sociálnej kohézie, či sociálnej kvality⁴ a v neposlednom rade práve sociálneho vyčlenenia, ktoré v sebe nezahŕňajú len príjmový alebo majetkový obsah a vnímajú chudobu ako multidimenzionálnu skutočnosť.

„Nastupuje“ koncepcia sociálneho vyčlenenia?! (Prípad Slovenska a EU)

Ako tvrdia Mayes, Berghman a Salais (2001), koncepcia sociálneho vyčlenenia je sociologickou, spoločenskovednou koncepciou, ktorá si postupne nachádza svoje miesto vo verejnom diskurze. Často sa však stáva, že opak je pravdou. Žurnalisti či politici zavádzajú pojem (ktorý sa neskôr stáva nosným) na opis určitého sociálneho javu a až neskôr je z hľadiska sociológie vzťahovaný k určitým konceptuálnym referenčným rámcom. (Často sa tieto pojmy v každodennom živote využívajú aj bez toho, aby boli jasne vymedzené. Je totiž určitá predstava o ich obsahu a pravidlách ich využívania.) V prípade využívania pojmu sociálneho vyčlenenia by sme na Slovensku mohli hovoriť o tzv. „sociálnom analfabetizme“. Nakoľko o danom jave neexistuje súbor najzákladnejších a všeobecne prijímaných poznatkov, ktoré by si osvojili širšie vrstvy obyvateľstva, absentujú platné, dohodnuté a stále pravidlá. Pravidlá by sa mohli dotýkať – napríklad vymedzenia, obsahu, vnímania príčin, foriem, možností predchádzania sociálneho vyčlenenia. Neexistencii pravidiel sa však nie je čo čudovať, nakoľko o verejnej diskusii o tejto problematike nemôže byť zatiaľ ani reč.

Schutz (1973) hovorí o teoreticky motivovaných koncepciách ako o „second order concept“ (koncept druhého rádu), kým o koncepciách využívaných vo verejnom diskurze ako o „first order concept“ (koncept prvého rádu). Nakoľko je sociálne vyčlenenie pre nás novou koncepciou, ktorá prenikla do našej reality už teoreticky prepracovaná (Ferge /2002/ hovorí o ňom ako o „exportovanom“ koncepte)⁵ je to koncept druhého rádu. Učíme sa ho pochopiť za pochodu, pričom sme sa nevysporiadali s jedným konceptom (v našom prípade s chudobou) a už tu máme nový koncept. Vo verejnom diskurze je totiž i vnímanie chudoby značne naivistické a dokonca i inštitucionálne neboli a doteraz nie sú utvorené vyhovujúce podmienky na jej skúmanie (viď kritika napríklad Svetovej banky /2001/). Koncepcia sociálneho vyčlenenia preniká bez nejakej širšej odbornej či verejnej diskusie a zrazu ju už nachádzame v oficiálnych dokumentoch, vládnych stratégiách. Žurnalisti ho ešte nepoužívajú, ani z úst mocných nie je práve tento pojem často počutý, verejnosť je o jej obsahu informovaná minimálne, propagáciu NAP sme jednoducho nezaznamenali (čo je pre krajinu

³ Townsend, 1979, 1987, 1993, Spicker, 1993, Bokor, 1987

⁴ Koncepcia Social Quality okrem sociálneho vylúčenia/inklúzie zahŕňa ešte ďalšie 3 dimenzie: Social-economic Security/Insecurity; Social Cohesion/Anomie; Empowerment/Disempowerment (Bernard, Phillips, 2000).

⁵ Podobne je to na Slovensku i s mnohými ďalšími koncepciami, napríklad rovnosťou príležitostí, a pod.

s tak významným podielom chudobných ako vykazuje Slovensko nanajvýš prekvapujúce). Niekomu by sa dokonca mohlo zdať, že by sme za tým mohli hľadať snahu zakryť nepríjemné skutočnosti súvisiace s chudobou, využívaním „úplne cudzieho“ pojmu a koncepcie, ktorej už naozaj nikto nebude rozumieť.

Hrozí riziko mechanického, zjednodušujúceho a byrokratického prijímania agendy v prípade, ak sa dostáva na stôl príslušných inštitúcií v dôsledku vonkajších podnetov a zatiaľ nedisponujeme skúsenosťami s problémom sociálneho vyčlenenia, ktoré vyspelé európske krajiny získavali v posledných desaťročiach (Sirovátka, 2004). Veľmi ľahko tak môže dôjsť k jednoduchému zameraniu na vykazovanie a vylepšovanie stanovených ukazovateľov, bez ocenenie významu, ktorý majú tieto ukazovatele v národnom kontexte, prípadne význam iných dôležitých súvislostí v procesoch sociálneho vyčlenenia. Preto súhlasím so Sirovátkom (2004), ktorý konštatuje, že podmienkou adekvátneho prístupu a jeho transpozície do verejnej politiky bude v prvom rade dostatočne hlboké porozumenie zložitej problematike sociálnej exklúzie a inklúzie, teda pochopenie ich významu pre súčasnú spoločnosť a pochopenie príčin, mechanizmov a dôsledkov, ktoré stoja v pozadí týchto procesov. Ale tie môžu byť zachytené pomocou indikátorov len sčasti.

V Európe môžeme konštatovať udomácnenie pojmu a koncepcie sociálneho vyčlenenia. Sociálne vyčlenenie sa stáva v súčasnosti dominantnou koncepciou v diskusiách o chudobe a v boji proti nej v krajinách Európskej Únie (Mayes, Berghman, Salais, 2001, Trbanc, 1995, Room (Ed.), 1995). Môžeme teda len súhlasiť s Marešom (2004), keď tvrdí, že práve sociálne vyčlenenie, sociálna inklúzia a sociálna kohézia sú tými slovami, ktoré ovládli diskurz EÚ na prelome tisícročia.

Je to jeden z dôkazov skutočnosti, akými obrovskými zmenami prešiel prístup k chudobe v krajinách EÚ v posledných desaťročiach (Strobel, 1996). Nejde teda iba o jednoduchú zámenu pojmu chudoby za pojem sociálneho vyčlenenia, ale napríklad o zmenu celkovej filozofie, princípov, ako bude ešte evidentné nižšie.

Téma, koncepcia a pojem sociálneho vyčlenenia sa dostáva do stredu záujmu myslenia západoeurópskej sociálnej politiky asi v období pred dvoma desaťročiami. Cesta k tomu, že sa problémový okruh sociálneho vyčlenenia dostáva do verejnému diskurzu, viedla cez objavenie sa nových podôb a charakteristík chudoby objavujúcich sa práve v tomto období.

„Cesta postupného uprednostňovania“ sociálneho vyčlenenia pred chudobou však nebola ani zďaleka jednoznačná a bezkonfliktná. Súčasné obsahové zamerania konceptu viedlo v krajinách západnej Európy, okrem už vyššie spomínaného, na jednej strane – cez akademické, odborné a politické diskusie o kríze (legitimity) sociálneho štátu; na druhej strane – cez štrukturálne reformy, ktorými v 70 rokoch prechádzali po ropnej kríze jednotlivé welfare state; po tretie – ako poznamenáva napríklad Room (1995) v neposlednom rade z obnoveného záujmu o problematiku chudoby a súčasne i o problematiku ľudských práv resp. občianstva (občianskych práv) od 70. a v 80. rokoch. Berghman (1995), to vyjadril veľmi jasne keď uvádza, že sociálne vyčlenenie môže byť pochopené v zmysle odmietnutia – alebo nerealizácie – občianskych práv.⁶

Súčasný viac menej konsenzuálny vnímanie sociálneho vyčlenenia v krajinách EÚ je teda výsledkom dlhodobého a pomerne zložitého politického procesu.

⁶ Súčasný záujem o problematiku sociálneho vylúčenia ako i sociálnej inklúzie môžu byť taktiež reakciou na procesy sociálnej diferenciacie: diferenciacie životných šancí, diferenciacia dopadov sociálnych rizík, diferenciacie životných štýlov, procesov multikulturácie, individualizácie (sociálne dezintegračné tendencie totiž často oslabujú sociálnu kohéziu – na individuálnej úrovni prináša pocit zneistenia). Je to i prejav rastúcej reflexivity súčasnej spoločnosti, vysokej aspirácie a potencie tržných demokracií rozširovať ľuďom dostupné možnosti životných volieb. Sú pritom odkrývané nové roviny a hľadiská – a spoločnosť je k otázkam predtým zabúdaným stále vnímavejšia.

Na Slovensku sa nestretávame len s jednoduchým časovým sklzom, vyvolaným nemožnosťou skúmania problematiky chudoby, nemožnosťou verejnej diskusie o tomto sociálnom probléme do roku 1989. Časové oneskorenie totiž podľa môjho názoru upozorňuje na ďalšiu dôležitú skutočnosť: snaha o pričlenenie v tejto agende k spoločnej agende EU znamená nielen jednoduché urýchlenie a harmonizáciu práva, postupov a podobne. Kým krajiny EU dospievajú k spoločným sociálno-politickým zásadám na základe vlastnej skúsenosti z vlastných národných welfare state, tak východoeurópske krajiny preskakujú túto dôležitú fázu, nevyformovali sa ani národné sociálne politiky s „jasnými kontúrami“ a už ich prekonanie je dlhodobým cieľom.

Čo znamená posun od chudoby k sociálnemu vyčleneniu

Zatiaľ čo anglosaská definícia chudoby mala v európskom spoločenstve sklon k dominancii do začiatkov 80. rokov, pojem sociálne vyčlenenie sa začína objavovať v dokumentoch Európskej komisie začiatkom druhej polovice spomínaného desaťročia.

Aj keď je koncepcia sociálneho vyčlenenia nová, s problematikou vyčlenenia (a s ňou súvisiacimi témami) sa vlastne stretávame v spoločenských vedách už dlhé obdobie.⁷ Podobne i samotný jav sociálneho vyčlenenia rozhodne nie je niečím v minulosti neidentifikovaným.

Dôraz na problém sociálneho vyčlenenia bol v európskych štruktúrach zdôraznený najmä v druhom programe boja proti chudobe Európskeho spoločenstva z roku 1988. O rok neskôr sa dostal tento pojem aj do preambuly Sociálnej charty Európskej komisie, v ktorej sa zdôrazňuje boj proti sociálnemu vyčleneniu (European Commission, 1989). Tretí program boja proti chudobe („Poverty 3“) Európskeho spoločenstva (1989 – 1994) už používa pojem sociálneho vyčlenenia ako praktickú alternatívu starého pojmu chudoby (Commins, 1995)⁸. Na posledných summitoch EU (Lisabon, Nice, Stockholm) sa prijali dôležité programové dokumenty, ktoré otázky sociálneho vyčlenenia a sociálneho začlenenia akcentujú. Pre členské krajiny EU to znamená záväzok redukovať riziko chudoby a sociálneho vyčlenenia a (tým) posilňovať sociálnu kohéziu. Od roku 2001 sú v rámci už spomínanej Metódy otvorenej koordinácie členské krajiny EU zaviazané vypracovať *Národné akčné plány boja proti chudobe a sociálnemu vyčleneniu* (často sa nazývajú i Národné akčné plány sociálnej inklúzie). Tieto plány jednak monitorujú vývoj v oblasti sociálneho vyčlenenia, jednak formulujú ciele, navrhujú a hodnotia stratégie a opatrenia k podpore sociálneho začlenenia. Kvalita týchto plánov a ich plnenie sú potom podrobené hodnoteniu zo strany Európskej komisie.

Do spoločenskovedného diskurzu sa súčasné vymedzenie sociálneho vyčlenenia dostáva viacerými cestami. Napríklad Silver (1994, 1996) analyzuje ako odlišné európske tradície vnímania občianstva a sociálnej integrácie ovplyvňujú diferencované vymedzenie sociálneho vyčlenenia. Vo význame, ako sa objavuje od 90. rokov aj v kontexte EU, je najmä kombináciou prvku anglosaskej a francúzskej línie (Silver, 1994, 1996, Abrahamson, 1995, Commins, 1995, Atkinson, 2000, Rabušic, 2000, Vleminckx, Berghman, 2001).

⁷ Z hľadiska sociológie ju do jej kognitívneho rámca začlenili vo svojich prácach napríklad takí klasici, akými sú E. Durkheim, M. Weber, K. Marx, T. Parsons, N. Luhmann, J. Habermas či T.H. Marshal.

⁸ Len pre zaujímavosť, ešte v predchádzajúcom období bol pojem chudobný nahradený pojmom „menej privilegovaný“.

Práve tieto línie tvoria **hlavné tradície vymedzenia sociálneho vyčlenenia**, ktoré identifikujú odlišné príčiny vyčlenenia ako i jej širších rámcov:

- francúzska – nedáva sociálnemu vylúčeniu kontúru príjmovej, ekonomickej deprivácie, nakoľko táto tradícia intelektuálneho zmýšľania hovorí skôr o vzťahu k spoločenskej integrácii a participácii, hovorí o narušení sociálnych pút medzi spoločnosťou a jednotlivcom; príčiny vyčlenenia sa vnímajú v zlyhaní inštitucionálnej snahy o integráciu/začlenenie jednotlivca.
- anglosaská – vyčlenenie je vnímané častejšie ako synonymum chudoby či deprivácie, nakoľko sa spája s nedostatkom finančných zdrojov (vyčlenenie môžu spôsobovať vlastnosti či orientácia jednotlivca);

Snaha o širšie vnímanie chudoby cez prizmu sociálneho vyčlenenia je evidentná, ak si uvedieme napríklad jednu z prvých definícií Rady Európy ešte z roku 1984. Chudoba je z hľadiska tohto širšieho vymedzenia označením „osôb, rodín alebo skupiny osôb, ktorých *zdroje (materiálne, kultúrne a sociálne)* sú natoľko limitované, že ich *vylučujú z minimálne akceptovaného životného štýlu štátov, v ktorých žijú*“. Ako je evidentné presúva sa ťažisko „novej európskej definície chudoby“ na zdôrazňovanie *dôsledkov chudoby*, ktorou je práve sociálne vyčlenenie chudobných.

Room (1999) upozorňuje na päť zmien v diskusii o chudobe, ktoré ju posúvajú ku koncepcii sociálneho vyčlenenia (tieto zmeny sa snažia v sebe zahrnúť i v súčasnosti navrhované indikátory slúžiace na meranie sociálneho vyčlenenia). Sú nimi:

- **Akcent sa prenáša od finančného handicapu na jeho multidimenzionálnu povahu** (identifikácia rôznych nevýhod plynúcich z chudoby a ich vzájomných vzťahov).
- **Prechod od statickej k dynamickej analýze procesov, ktorými sa ľudia stávajú chudobnými či zostávajú kvôli nim v chudobe.** Výsledkom sociálneho vyčlenenia je deprivácia, zatiaľ čo chudoba je výsledkom celkového zbedačovania.
- **Rozšírenie úzkeho sústredenia sa na zdroje jedinca či domácnosti aj na zdroje lokálnych komunít** (deprivácia je daná nielen nedostatkom zdrojov priamo v domácnosti, ale aj v komunite – nedostatok a zlá kvalita škôl, nedostupná lekárska starostlivosť, nedostatočná verejná doprava, atď.). V zahraničnej spoločenskovednej literatúre stretávame s renesanciou koncepcií segregácie, ghetoizácie či priestorovej deprivácie.
- **Posun od distribučnej k relačnej dimenzii stratifikácie a znevýhodnenia chudobných** (od sústredenia sa na chudobu ako problém distribúcie a nedostatočných zdrojov chudobných, k otázkam ich neadekvátnej sociálnej participácie, nedostatočnej integrácie a bezmocnosti) – nie nadarmo sa spájajú v spojitosti s vysvetlením sociálneho vyčlenenia slovné spojenia – „žiť bez pocitu hanby“, „možnosť participovať na živote komunity“,
- **Sústredenie sa na hlboké rozdiely medzi chudobnými a ostatnými namiesto poňatia kontinuálneho charakteru nerovností** (rozlíšenie medzi chudobnými a tými, ktorí nimi nie sú, je rozhodnutím založenom na určitých hodnotách – koncepcia sociálneho vyčlenenia je preto oprávnená v takom prostredí, kde „roztržka“ medzi chudobnými a zostatkom spoločnosti získava povahu „katastrofickej diskontinuity“).

Zmena diskusie o chudobe bola, ako som už spomínal vyššie, odrazom snahy o zachytenie *nových rysov a charakteru rastúcej chudoby* 80. rokov 20. storočia. Týmito znakmi sú nepochybne:

- a) jej pretrvávajúce v čase a b) priestorovú koncentráciu, ktorá c) súvisí s marginalizáciou, patologickým správaním a vzdorovaním normám hlavného prúdu spoločnosti, ale súčasne aj d) závislosťou na sociálnom štáte a e) rozpadom tradičných sociálnych inštitúcií (Room, 1987).

Peter Abrahamson (1995, s. 125 – 129) taktiež identifikuje päť možných explanácií postupného posunu diskusie od chudoby k sociálnemu vyčleneniu. Sú nimi:

- a) politická citlivosť na chudobu (pojem chudoby sa stáva politicky nekorektným a začína byť vnímaný ako eufemizmus);
- b) sémantická diferenciacia rovnakého fenoménu (chudoba a vyčlenenie sú dva pojmy opisujúce ten istý fenomén);
- c) chudoba je stavom – sociálne vyčlenenie je procesom;
- d) sociálne vyčlenenie je konečným výsledkom extrémnej chudoby;
- e) chudoba je moderným fenoménom – sociálne vyčlenenie je jej postmoderným ekvivalentom.

Podľa Mareša (2000), každý rozdiel medzi konceptami chudoby a sociálneho vyčlenenia spočíva i v tom, že zodpovedá *odlišnej reakcii spoločnosti* na situáciu v spoločenskom priestore a zároveň tento priestor iným spôsobom konštruuje. Nejde teda len o jednoduchú zámenu pojmov, ale aj o zámenu predmetu záujmu. Už nie je hlavným predmetom záujmu problém distribúcie bohatstva (komu, prečo, akým spôsobom a koľko), ale skôr *problém následného oslabenia pút, ktoré spájajú spoločnosť* – sociálne vyčlenenie vlastne takto znamená „detachment“, *odtrhnutie od dôležitých oblastí života v danej spoločnosti či komunite*. Objavujúci sa záujem o sociálne vyčlenenie a s ním súvisiaci nový diskurz súvisí aj s obnovením záujmu o také koncepty akými sú underclass či „kultúra chudoby“.

Ako sme už spomínali, chudoba je z hľadiska tohto širšieho vymedzenia vnímaná ako vyčlenenie z participácie na bežnom spôsobe sociálneho života (Spicker, 1999). Sociálne vyčlenenie z minimálne prijateľného štandardu tej ktorej krajiny znamená, ako poznamenáva Room (1987), zrejme všeobecné *znevýhodnenie pokiaľ ide* a) o vzdelanie, zamestnanie, bývanie, či finančné zdroje, b) o možnosti získania prístupu k hlavným sociálnym inštitúciám, ktoré distribuujú rôzne životné šance, c) a taktiež, že tieto znevýhodnenia sú pomerne trvalým stavom. Z takéhoto vymedzenia v súčasnosti vychádza väčšina európskych dokumentov pojednávajúcich o danej problematike.

Podobne sociálne vyčlenenie vymedzuje i NAP Inklúzia (2004). Sociálne vyčlenenie je proces, prostredníctvom ktorého sú určití jednotlivci vytláčaní na okraj spoločnosti a je im zabránené plne na nej participovať v dôsledku svojej chudoby, nedostatku základných kompetencií (spôsobilosť) a príležitostí celoživotného vzdelávania alebo v dôsledku diskriminácie. Toto ich vzdaluje a izoluje od zamestnania, príjmu a príležitostí vzdelávania, ako aj sociálnych a komunitných sietí a aktivít. Majú veľmi obmedzený prístup k rozhodovacím orgánom, a tak často pociťujú bezmocnosť a nemožnosť riadiť a kontrolovať rozhodnutia, ktoré majú dopad na ich každodenný život.

Posun od chudoby k sociálnemu vyčleneniu súvisí v Európe taktiež aj s *vyrastajúcim záujmom o myšlienku európskeho občianstva a o nové naformulovanie princípov a foriem občianstva* (Atkinson, 2000). Tento nový význam sociálneho vyčlenenia, ktorý sa vzťahuje na občianske práva, sa objavuje najmä v priebehu 90. rokov 20. storočia. Definícia sociálneho vyčlenenia je teda založená nielen na myšlienke práva jednotlivca na základný životný štandard (práca, bývanie, vzdelanie, zdravie či služby) a na myšlienke jeho práva na participáciu v spoločnosti, a tak je spätá s obecnějšími koncepciami, akými sú na jednej strane ľudské práva a na strane druhej občianstvo, ako súbor určitých povinností spojených s užívaním týchto práv (Mareš, 2004).

Pojem sociálneho vyčlenenia indikuje, že ide o *proces, ktorý má multidimenzionálnu povahu s ekonomickými, sociálnymi a politickými aspektami*. Dáva do súvislosti chudobu nielen s nezamestnanosťou, ale i so sociálnou integráciou a občianstvom (Rabušic, 2000). V týchto debatách získalo občianstvo centrálnu pozíciu, nakoľko bolo sociálne vyčlenenie stále viac stotožňované s tými, pre ktorých *občianske práva buď neplatili, alebo im boli odo-*

pierané. Pričom sa neustále rozširuje okruh tých sociálnych kategórií, sociálnych skupín, ktoré žiadajú uznanie svojich občianskych práv. To znamená, že i samotné sociálne vyčlenenie sa dotýka oveľa väčšieho množstva sociálnych skupín.

T. H. Marshal chudobných nazýva „druhoradými občanmi“, zbavených väčšiny významných práv, ktoré tvoria obsah občianstva. Pričom však koncept občianstva odkazoval logicky k „jednostatusovej morálnej komunite“ – nakoľko človek buď občanom je, alebo nie je (Goodin, 2000). Ak človek občanom je, je plnohodnotným občanom, s právom na všetky výsady a nároky priznané ktorémukoľvek inému občanovi. Z toho vyplýva, že „druhoradé občianstvo“ je oxymorón a nie je to vlastne vôbec žiadne občianstvo.

Preto sa vlastne často hovorí o úplnej marginalizácii chudobnej časti populácie, s ktorou sa už „nepočíta“ a je vylúčená z možnosti plnohodnotnej participácie na chode spoločnosti. Keller (1995) nazýva túto časť populácie „prebytočnými ľuďmi“ a vystihuje túto skutočnosť aj dahrendorfská dvojtretinová spoločnosť (Dahrendorf, 1991). Obava zo sociálneho vyčlenenia časti obyvateľstva je vlastne v spojitosti s občianstvom, aj výrazom snahy o ukončenie prechodu *od elitného k univerzálnemu občianstvu* (Mareš, 1999, s. 165). V elitnom občianstve je status občana obmedzený len na tých, ktorých podmienky života tento status naplňujú. Štát v tomto prípade hrá len minimálnu úlohu. Jeho cieľom nie je, aby všetky osoby žijúce pod jeho správou boli občania. Z hľadiska univerzálného občianstva je naopak nevyhnutné, aby bolo umožnené celej (dospelej) populácii na území štátu naplnenie jeho statusu. Povinnosťou štátu je toto univerzálné občianstvo zaistiť prostredníctvom redistributívnych mechanizmov, majúcich väčšinou charakter rôznych mechanizmov sociálnej politiky a sociálnej pomoci, ale taktiež bojom proti diskriminácii, až po uplatnenie tzv. pozitívnej diskriminácie. V tejto súvislosti môžeme súhlasiť s Berghmanom (1995, s. 19 – 20), ktorý konštatuje, že sociálne vyčlenenie sa v súčasnosti chápe skôr *ako dôsledok zlyhania spoločnosti než ako zlyhanie jednotlivca*. Pozornosť sa presúva *od individuálnych charakteristík k štrukturálnym príčinám* chudoby/vyčlenenia. Hlavnou otázkou už nie je pri výskume sociálneho vyčlenenia „Aké majú vlastnosti, tí ktorí sú vyčlenení?“ ale otázka „Ako sa stáva niekto vyčlenením?“.

Ak akceptujeme takýto prístup, tak sa „boj s chudobou“ musí zamerať na sociálne začleňovanie (inklúziu). Sociálne začleňovanie neznamena začleňovanie len do určitej sociálnej skupiny (triedy, vrstvy), ale skôr do prevládajúceho univerzálného poriadku, či behu vecí (Konopásek, 1991). Na individuálnej rovine je chápaná ako sociálna participácia, ako prístup k životným šanciam a dôležitým kvalitám života. V sociálnej rovine je spájaná s integráciou, s kolektivitou, solidaritou, právami a legitimitou. Čiže s doteraz najčastejšie zdôrazňovanou ekonomickou integráciou bude spojená aj integrácia politická a sociálna. Koncept sociálneho vyčleňovania je práve z týchto dôvodov lepší, ako koncept chudoby, *zasadený v kontexte širšieho poňatia spoločnosti a jej profilových procesov, akými sú integrácia, participácia a solidarita* (Mareš, 2000).

Z toho vyplýva, že najviac ohrození sociálnym vyčleňovaním sú tí, ktorí majú *oslabenú väzbu na niektorú z integračných rovín*, prostredníctvom ktorých sú jednotlivci či sociálne kategórie obyvateľstva integrované do spoločnosti. Berghman (1995, s. 19 – 20) poukazuje na skutočnosť, že výskumníci participujúci na programe Európskej komisie „Poverty 3“ vymedzujú štyri takéto integračné roviny. Vleminckx a Berghman (2001, s. 32, 33) upozorňujú, že boli opísané už Parsonsom (1971). Sú nimi:

1. demokracia a právo (podporujú občiansku integráciu);
2. trh práce (podporuje ekonomickú integráciu);
3. sociálny štát (podporuje sociálnu integráciu) a
4. rodina a komunita (podporujú interpersonálnu integráciu).

Ohrozenými sú jednotlivci resp. skupiny osôb, ktorí majú oslabenú väzbu minimálne k jednej zo štyroch integračných rovín (zložiek). Vyčlenenie z jednej integračnej zložky znamená súčasne vo väčšine prípadov vyčlenenie z ďalších zložiek. Napríklad sa jednotlivci

po strate svojej pozície na trhu práce stretávajú s veľkou pravdepodobnosťou s problémom materiálnej chudoby (ako poznamenáva Atkinson (1998) sú vyčlenení z konzumných aktivít, resp. majú obmedzenú možnosť spotrebiteľskej voľby), postupne strácajú možnosť na štandardnej úrovni participovať na sociálnom či politickom živote svojej komunity, tým sa oslabujú ich sociálne väzby ku komunite (často dokonca aj k rodine) a v mnohých prípadoch to môže vyústiť až k narušeniu identity.

Sociálne vyčlenenie odkazuje *k dynamickému procesu uzavierania, plnému alebo čiastočnému*, od akéhokoľvek sociálneho, ekonomického, politického či kultúrneho systému, ktorý určuje sociálnu integráciu človeka do spoločnosti. Vyčlenenie je vo všeobecnosti nechcený proces, pretože okrem nerovnosti v možnosti uplatňovať všetky občianske, politické a sociálne práva, vedie aj k sociálnemu napätiu a z neho plynúcim sociálnym rizikám. Je hrozbou pre verejný priestor či obecnú solidaritu ako píše Giddens (2001). Môže totiž spôsobiť kolaps sociálnej solidarity, súdržnosti (kohézie) a preto je snaha o integrovanie vyčlenených jednotlivcov či skupín nevyhnutná (Atkinson, 2000). Sociálna inklúzia teda musí byť vnímaná ako snaha o odstraňovanie prekážok integrácie jednotlivcov a sociálnych kategórií obyvateľstva vo vyššie vymenovaných oblastiach a ako poznamenáva Kvapilová (2004) zároveň znamená posilňovanie prvkov solidarity, reciprocity, spoluzodpovednosti a spoločného zdieľania a je predpokladom a súčasťou sociálnej súdržnosti, ktorú chápeme ako proces.

Podľa Abrahamsona (1995, s. 124 – 125) a Atkinsona (2000, s. 57) je *sociálne vyčlenenie najmä dynamickým konceptom poukazujúci tak na procesy, ako aj na konzekvencie situácie; vystihuje viacrozmernú povahu mechanizmov, ktorými sú jednotlivci a skupiny vyčlenené zo sociálnej výmeny, z konania a nárokov sociálnej integrácie; z vytvárania identity; ide dokonca až za participáciu na pracovnom živote a prejavuje sa v oblastiach bývania, vzdelávania, zdravia a prístupu k službám. (Spomenuté skutočnosti zhrňa Tabuľka)*

Tabuľka: **Konceptuálna matica chudoby a sociálneho vyčleňovania**

	Statický stav (výsledok)	Dynamický proces
Príjem	Chudoba	Schudobnenie
Multidimenzionálne	Deprivácia	Sociálne vyčleňovanie

Zdroj: Berghman, 1995

Výhodou využívania konceptu sociálneho vyčleňovania je jeho *komplexnosť*, čiže neredukovanie chudoby len na jej najčastejšie využívanú monetárnu a spotrebnú dimenziu. Znamená prenos akcentu od finančného handicapu na jeho multidimenzionálnu povahu (môžeme ju vzťahovať súčasne na príčiny, skúsenosť i konzekvencie chudoby). Taktiež je výhodou už spomínaný dynamický (procesuálny) charakter. Veď ako poznamenáva Pierre Strobel (1996) sociálne vyčleňovanie je chápané ako systematický proces marginalizácie, zoslabovania sociálnych väzieb a izolácie, ktorý je evidentný tak na úrovni jedinca, ako aj spoločenských skupín.

Sociálne vyčlenenie je javom odrážajúcim nerovnosť jednotlivcov alebo celých skupín obyvateľstva na živote spoločnosti. Táto nerovnosť je výsledkom nedostatku príležitostí rovnakou mierou podieľať sa na (re)distribúcii rôznych zdrojoch (hmotných aj nehmotných) spoločnosti, pre občanov ktorí majú záujem participovať na živote spoločnosti a plodí ich nemožnosť spolupodieľať sa na tomto živote, ich izoláciu a odtrhnutie od spoločnosti. U nich totiž dochádza k výraznému oddeleniu sa od obvyklého životného štýlu dostupného bežnej populácii v danom čase na danom území (Mareš, 2000). *Sociálne vyčlenenie je bližšie špecifikované ako dôsledok nerovného prístupu jednotlivcov alebo celých skupín obyvateľstva k piatim základným zdrojom spoločnosti: k zamestnaniu, bývaniu, sociálnej ochrane, zdravotnej starostlivosti a vzdelaniu.*

Ako merať sociálne vyčlenenie?

Nakoľko koncept sociálneho vyčleňovania zastáva v súčasnom politickom a sociálnom diskurze o chudobe významnú pozíciu, môžeme identifikovať veľké množstvo pokusov o vymedzenie jeho jednotlivých dimenzií. Čo súvisí taktiež so snahou nájsť súbory indikátorov umožňujúcich identifikovať vyčlenených a rozsah vyčlenenia. Pokúsim sa poukázať na niektoré podľa môjho pohľadu veľmi inšpiratívne príklady. Pre jednu z prvých výskumných správ EUROSTATU *Income Poverty and Social Exclusion in the Member States of the European Union* (2000) týkajúcej sa rozsahu sociálneho vyčlenenia boli príjmová chudoba a sociálne vyčlenenie vymedzené na základe pätnástich indikátorov rozdelených do siedmych diferencovaných dimenzií⁹. Ako bude vidno pri meraní sociálneho vyčlenenia je snaha o zachytenie veľmi rozdielnych oblastí sociálnych skutočností. V tomto konkrétnom prípade sa jednalo o tieto dimenzie: finančná situácia, základné potreby, zdravie, podmienky bývania, vybavenosť domácností, sociálne kontakty a nespokojnosť.

Na Európskej rade v decembri 2001 boli prijaté spoločné indikátory merania chudoby a sociálneho vyčlenenia. Hovoríme o nich ako o osemnástich laekenských indikátoroch. Rozhodne nesmú chýbať pri prezentovaní možných spôsobov, ako merať rozsah sociálneho vyčlenenia. V tomto prípade sú pokryté štyri dôležité oblasti (dimenzie), ktorými sú: finančná chudoba, zamestnanosť, zdravie a vzdelanie. Pričom finančnej chudobe je venovaná polovica indikátorov. Taktiež nesmieme zabúdať na to, že laekenské indikátory boli dizajnované pre osobitné ciele a na špecifickom stupni vývoja sociálnej politiky na úrovni EÚ. Preto nie je prekvapujúce, že zazneli už i hlasy, ktoré spochybňujú skutočnosť, že by kritériá používané na hodnotenie postupu smerom k schváleným cieľom by boli primerané aj v rozšírenej Európe.

Podnetné je taktiež vymedzenie dimenzií a stanovenie indikátorov sociálneho vyčlenenia z pera Janie Percy-Smith (2000). Uvádza ekonomickú, sociálnu, politickú dimenziu, ako i susedskú (komunitnú), individuálnu, skupinovú a priestorovú.

- **Ekonomická dimenzia** (dlhodobá nezamestnanosť, nestálosť práce, domácnosť bez zamestnaného člena, príjmová chudoba)
- **Sociálna dimenzia** (rozpad tradičnej rodiny a manželstva, nechcené tehotenstvo teenageriek, bezdomovstvo, kriminalita, delikvencia mládeže)
- **Politická** („disempowerment“, nedostatok/upieranie politických práv, nízka participácia, nízky podiel registrovaných voličov, nízky podiel na voľbách, nízka miera komunitnej aktivity, odcudzenie, sociálne výtržnosti)
- **Komunitná** (enviromentálna degradácia – zdevastované prostredie a obydlia, kolaps podporných sietí, nevyhovujúci sociálny servis a nedostupnosť sociálnych služieb)
- **Individuálna** (mentálne a fyzické zdravie – choroba alebo handicap, nízke dosiahnuté vzdelanie a chýbajúca kvalifikácia, stratená sebadôvera a sebaúcta)
- **Skupinová** (koncentrácia uvedených charakteristík v konkrétnych sociálnych kategóriách vymedzených vekom, fyzickým a mentálnym stavom, etnickou minoritnou príslušnosťou).
- **Priestorová** (koncentrácia/marginalizácia vyčlenených v oblastiach s kumuláciou rizikových vplyvov, ako je kriminalita a bez zodpovedajúcej kvality života: zlé, nevyhovujúce životné prostredie, nedostatočná dopravná dostupnosť a infraštruktúra, nedostatočná kvalita a dostupnosť sociálnych služieb /napríklad školstva či zdravotníctva/).

⁹ K metodike ich vypracovania ako i k výsledkom bližšie Mejer, 1999, 2000.

Pokusy o sledovanie chudoby či sociálneho vyčlenenia ako multidimenzionálnej skutočnosti sú identifikované i v našich podmienkach. Na príklade skúmania sociálneho vyčlenenia Rómov na Slovensku som sa s kolegyňou Juráskovou (2003) pokúsil vymedziť sociálne vyčlenenie na základe sledovania nasledovných dimenzií: ekonomickej, kultúrnej, symbolickej, priestorovej, nedostatočného prístupu k službám, politickej. Pokusom o zachytenie viacerých dimenzií chudoby bol napríklad i výskum realizovaný v roku 1995 ŠÚ SR v spolupráci s francúzskym INSEE pod názvom **Sociálna situácia domácností v SR**. Rozlišovali sa v ňom tri vymedzenia chudoby a jej podôb: monetárna chudoba, chudoba z hľadiska životných podmienok domácností (podmienky bývania, stravovanie, vybavenosť domácností) a chudoba z hľadiska subjektívneho vnímania vlastnej chudoby (Horecký, Roháčová, 2000, s. 89 – 94).

Burchardt, Le Grand a Piachaud (1999) poukazujú na možnosť identifikácie dimenzií sociálneho vyčleňovania aj v termínoch „normálnych aktivít“, na ktorých je dôležité, aby občania participovali. Sú nimi „*consumption, savings, production, political and social activities*“.

Indikátory, resp. dimenzie zachytávajú, ako je vidieť diferencované skutočnosti a stále častejšie sa upriamuje pozornosť i na indikátory a dimenzie nepeňažného charakteru. *European Social Statistics (Second report: Income, Poverty and Social Exclusion)* zachytáva taktiež okrem peňažných indikátorov i 5 dimenzií **nepeňažných (životnoštylových) indikátorov deprivácie**:

1. **Primárna nepeňažná deprivácia** – zachytáva napríklad dostatok jedla a šatstva, možnosť dovolenky najmenej raz ročne, možnosť výmeny opotrebovaného nábytku, či skúsenosť s nezaplatením účtov.
2. **Sekundárna nepeňažná deprivácia** – vlastníctvo auta, telefónu, farebného TV prijímača, videa, mikrovlnnej rúry, umývačky riadu.
3. **Vybavenie domácnosti** – základné vybavenie domácnosti ako sú kúpeľňa, vnútorná splachovacia toaleta, tečúca voda.
4. **Zhoršenie stavu bývania** – existencia takých problémov ako deravá strecha, zhnité a vlhké okenné rámy, stena, či podlaha.
5. **Enviromentálne problémy** – hlučnosť, znečistenie, vandalizmus, bezpečnosť, nevhodné miesto a nedostatočné osvetlenie.

Pričom konkrétna analýza údajov z obdobia rokov 1994 až 1997 vykonaná v tejto správe jasne dokazuje súvislosť medzi peňažnou a nepeňažnou podobou deprivácie. Poukazuje taktiež na to, že pri meraní sociálneho vyčlenenia skúmame kumulované znevýhodnenie a ukazuje sa jasne limitovanosť tradičného výskumu chudoby.

Sociálne vyčlenenie je možné skúmať nielen z hľadiska dimenzií, ale i z hľadiska *rovín kontextu*, v ktorých sa tento sociálny proces uskutočňuje. Je to evidentné napríklad zo snahy už spomínanej Janie Percy Smith (2000). Sociálne vyčleňovanie vníma totiž v kontexte – globalizácie a pridružených štrukturálnych zmien; v národnom kontexte: osobitosti ekonomiky, welfare režimu, občianskych práv a odpovede na globalizáciu; v lokálnom kontexte: osobitosti miesta, populácie a lokálnej správy – indikátory vymedzené na základe tejto úrovne skúmania javu.

Zaujímavá je i snaha zachytiť odlišnosť mechanizmov, podôb ako i dôsledkov sociálneho vyčlenenia z hľadiska *rôznych etáp životného či rodinného cyklu*. Sociálne vyčlenenie takýmto spôsobom zachytáva špecifiká v prípade detí a mladých ľudí, ľudí v produktívnom veku či starých ľudí.

Sociálne vyčlenených môžeme identifikovať taktiež i na základe toho, či sú vyčlenení na základe *posudzovania individuálnych alebo kolektívnych vlastností*. Medzi vyčlenenými môžeme identifikovať dve širšie kategórie:

1. Sú vyčlenení na základe posudzovania kolektívnych vlastností: v novej Európe patria medzi nich napríklad migranti, či pracujúci z iných krajín, ktorí síce majú pracovné povolenie, alebo nejaký status, ale na druhej strane nemajú občianske práva.
2. Na druhej strane sú tí, ktorých vyčlenia skôr na základe individuálnych ako kolektívnych vlastností z občianstva – formálne disponujú všetkými občianskymi právami, ale v dôsledku sociálnych, ekonomických či kultúrnych znevýhodnení v realite sú vyčlenení z plnohodnotnej participácie na chode spoločnosti.

Dôležité je i zistenie, že sa pri skúmaní procesu sociálneho vyčlenenia berie v úvahu aj jej *makro i mikro úroveň*. Na makroúrovni sa využívajú skôr objektívne indikátory, ale na druhej strane na úrovni komunity, skupín či jednotlivcov sú skôr uprednostňované subjektívne indikátory. Tento *záujem o komunitnú úroveň* sa skrýva za skutočnosťou, že súčasné spoločnosti diferencované na základe záujmov a schopností, nie sú schopné pre všetkých zabezpečiť identitu a podoby identity súvisiace s národnou príslušnosťou. Preto sa stávajú dôležitými etnická, ale i konfesijná, či jazyková identita, ale i príslušnosť k gendru, zamestnaniu, vekovej skupiny, ktoré sú základom pri tvorbe komunit.

Namiesto záveru

V mojom príspevku som sa snažil poukázať na niekoľko skutočností, ktoré súvisia s postupným uprednostňovaním koncepcie sociálneho vyčleňovania a na možnosti akým spôsobom merať sociálne vyčlenenie. Nebol to vyčerpávajúci výpočet všetkých možností, ale to ani nebolo cieľom príspevku. Na úplný záver mi dovoľte už len poslednú a všeobecnú poznámku. **Ak hovoríme o indikátoroch sociálneho vyčlenenia, tak by mali spĺňať niekoľko kritérií** ako napríklad: jednoduchá pochopiteľnosť pre verejnosť; relatívne jednoduchá kvantifikovateľnosť; berúce v úvahu medzinárodné konvencie – možnosť komparácie; majúce dynamickú dimenziu – snaha o zachytenie procesu vylúčenia. Mali by byť taktiež vhodné pre operacionalizáciu i na úrovni lokálneho priestoru, majú mať jasnú a akceptovanú normatívnu interpretáciu, majú byť vhodné na politickú intervenciu, ale nie prostriedkom na manipuláciu a v neposlednom rade by mali byť dočasné – čiže vhodné pre revíziu.

LITERATÚRA

1. ABRAHAMSON, P.: Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles?. In: TRBANC, M. (Ed.): Social Exclusion and Poverty. Družboslovne razprave, Vol. XI, No. 19 – 20, 1995, s. 119 – 136
2. ATKINSON, R.: Poverty in Europe. Oxford: Blackwell Publishers, 1998
3. ATKINSON, R.: Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu. In: Sociální exkluze a nové třídy (Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 5). Brno: MU, 2000, s. 46 – 65
4. BERGHMAN, J.: Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework. In: ROOM, G. (Ed): Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion. Bristol: The Policy Press University Bristol, 1995, s. 10 – 28
5. BERNARD, Y., PHILIPS, D.: Indicators of social quality and social exclusion at national and community level. In: Social Indicators Research, 50, 2000, s. 329 – 350
6. BOKOR, Á.: Szegénység a mai Magyarországon. Budapest: Magvető Kiadó, 1987
7. BURCHARDT, T., LE GRAND, J., PIACHAUD, D.: Social exclusion in Britain 1991 – 1995. In: Social Policy and Administration, 33 (3), s. 227 – 244

8. COMMINS, P.: Social Exclusion in the Context of the European Union's Third Poverty Programme. In: TRBANC, M. (Ed.): Social Exclusion and Poverty. Družboslovne razprave, Vol. XI, No. 19 – 20, 1995, s. 137 – 150
9. DŽAMBAZOVIČ, R., JURÁSKOVÁ, M.: Sociálna exklúzia (vyčlenenie) Rómov na Slovensku. In: Vašečka, M. (Ed.): Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: IVO, 2002
10. European Social Statistics – Second report: Income, Poverty and Social Exclusion. Luxembourg: EC, 2002
11. FERGE, ZS.: Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. In: Szociológiai szemle, 4, 2002, s.9 – 33
12. GIDDENS, A.: Třetí cesta (Obnova sociální demokracie). Praha: Mladá fronta, 2001
13. GODSCHALK, J.: Moderní sociální stát a chudoba. In: Všeobecné otázky sociální politiky. Bratislava: VÚPSV, 1991, s. 6 – 23
14. GOODIN, R. E.: Inkluze a exkluze. In: Sociální exkluze a nové třídy (Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 5). Brno: MU, 2000, s. 19 – 45
15. GORDON, D., SPICKER, P. (eds.): The International Glossary on Poverty. New York: Zed Books, CROP, 1999
16. HORECKÝ, M., ROHÁČOVÁ, E.: Poverty in Slovakia. In: International Comparisons of Poverty. Bratislava: ŠÚ SR, EUROSTAT, INSEE, 2000, s. 89 – 94
17. INCOME POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION IN THE MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION. Luxembourg: EUROSTAT, 2000
18. INTERNATIONAL COMPARISONS OF POVERTY. Bratislava: ŠÚ SR, EUROSTAT, INSEE, 2000
19. KELLER, J.: Dvanáct omylů sociologie. Praha: SLON, 1995
20. KONOPÁSEK, Z.: Chudoba a sociální příjmy. Bratislava: VÚPSV, 1991
21. MAREŠ, P.: Obsah chudoby. In: Chudoba ako sociálny problém: teória a prax (Zborník príspevkov z medzinárodného seminára). Bratislava: MSSR, ŠÚ SR, MPSVR SR, 1995, s. 17 – 25
22. MAREŠ, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha: SLON, 1999
23. MAREŠ, P.: Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In: Sociologický časopis, r. 36, č. 3, 2000, s. 285 – 297
24. MAREŠ, P.: Marginalizace, sociální vyloučení. In: SIROVÁTKA, T. (Ed.): Menšiny a marginalizované skupiny v České republice. Brno: MU FSS, Georgetown, 2002, s. 9 – 23
25. MAREŠ, P.: Sociální exkluze a inkluze. In: SIROVÁTKA, T. (Ed.): Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin. Brno: MU FSS, 2004, s. 15 – 29
26. MAYES, D. G., BERGHMAN, J., SALAIS, R. (eds.): Social Exclusion and European Policy. Cheltenham: Globalization and Welfare, 2001
27. MEJER, L.: Social Exclusion in the EU Member States. In: Statistics in Focus Theme, 3 – 1/2000, Luxembourg: EUROSTAT
28. MEJER, L.: Statistics on Social Exclusion: The EU Methodological Approach. Luxembourg: EUROSTAT, 1999
29. Národného akčného plánu sociálnej inklúzie 2004 – 2006. Bratislava: MPSVR SR, 2004
30. PERCY-SMITH, J.: Introduction: the contours of social exclusion. In: PERCY-SMITH, J. (Ed.): Policy Responses to Social Exclusion (Towards Inclusion?). Buckingham: Open University Press, 2000, s. 1 – 21
31. RABUŠIC, L.: Koho Češi nechtejí? (O symbolické sociální exkluzi v České společnosti). In: Sociální exkluze a nové třídy (Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 5). Brno: MU, 2000, s. 67 – 85
32. ROOM, G.: New poverty in the European Community. London: Center for the Analysis of Social Policy, 1987

33. ROOM, G.: Poverty and Social Exclusion: The New European Agenda for Policy and Research. In: ROOM, G. (Ed): Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion. Bristol: The Policy Press University Bristol, 1995, s. 1 – 9
34. SILVER, H.: Social exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. ILS Discussion Papers No. 69, vol. 133, Geneva: ILO, 1994
35. SILVER, H.: Culture, Politics and National Discourses of the New Urban Poverty. In: MINGIONE, E. (Ed.): Urban Poverty and the Underclass: A Reader. Oxford: Blackwell, 1996, s. 105 – 138
36. SIROVÁTKA, T. (Ed.): Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin. Brno: MUFSS, 2004
37. SIROVÁTKA, T.: Úvod: sociální exkluze jako nový společenský problém. In: SIROVÁTKA, T. (Ed.): Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin. Brno: MU FSS, Brno, 2004, s. 5 – 11
38. SLOVENSKÁ REPUBLIKA: ŠTÚDIA O ŽIVOTNEJ ÚROVNI, ZAMESTNANOSTI A TRHU PRÁCE (Správa Svetovej banky). Bratislava: Svetová banka, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, 2001
39. SOCIÁLNÍ EXKLUZE A NOVÉ TŘÍDY (Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 5). Brno: MU, 2000
40. SPICKER, P.: Poverty and Social Security. Concepts and Principles. London: Routledge, 1993
41. SPICKER, P.: Definitions of Poverty: Eleven Clusters of Meaning. In: GORDON, D., SPICKER, P. (eds.): The International Glossary on Poverty. New York: Zed Books, CROP, 1999
42. STROBEL, P.: From Poverty to Exclusion: A Wage-Earning Society or Society of Human Right? In: International Social Science Journal, 148, June 1996, 2, s. 173 – 189
43. SCHUTZ, A.: Structures of the Life-World. Chicago: Northwestern University Press, 1973
44. TOWNSEND, P.: Poverty in the United Kingdom: a Survey of Household Resources and Standards of Living. Harmondsworth: Penguin, 1979
45. TOWNSEND, P.: Deprivation. In: Journal of Social Policy, 16, 1982, 2, s. 125 – 147
46. TOWNSEND, P.: The International Analysis of Poverty. New York: Harvester Wheatsheaf, 1993
47. VLEMINCKX, K., BERGHMAN, J.: Social Exclusion and the Welfare State: an Overview of Conceptual Issues and Policy Implication. In: MAYES, D. G., BERGHMAN, J., SALAIS, R. (eds.): Social Exclusion and European Policy. Cheltenham: Globalization and Welfare, 2001, s. 27 – 46

CHUDOBA – SPOLOČENSKY NEŽIADÚCI JAV

Peter Ondrejko

Chudoba nie je, žiaľ, žiaden okrajový jav v spoločnosti, ale dotýka sa podľa obdivuhodne jednotných odhadov mnohých expertov približne tretiny obyvateľstva našej planéty.^{1/} V kontexte rastúceho svetového bohatstva sa nerovnosti medzi bohatými a chudobnými prehľbujú. Majetok troch najbohatších rodín na tejto planéte je väčší ako majetok 48 najchudobnejších rozvojových krajín. A 4 % z bohatstva 225 najbohatších rodín by poskytli celej svetovej populácii prístup k základným potrebám a službám v oblasti zdravia, výchovy a vzdelávania.^{2/}

Nemožno prehliadať, že chudoba nemá iba svoju individuálne prežívanú podobu, ale i svoju spoločnosť a štátom formovanú a internacionálnu, ba aj globálnu tvár. Vo svojej radikálnej podobe znamená chudoba bezdomovectvo, nedostatok a bezbrannosť, biedu a bezmocnosť. V tejto súvislosti často hovoríme o tzv. **absolútnej chudobe**, kedy nemá človek zabezpečený ani minimálny životný štandard vo výžive, ošatení a bývaní. Touto absolútnou chudobou je podľa údajov MEYENSA^{3/} postihnutých 630 miliónov obyvateľov na svete. Absolútna chudoba stavia človeka neschopným byť ľudským a ohrozuje jadro jeho existencie.

Pojem chudoby vnímame teda najčastejšie ako prejav každodennosti, aj keď sa týka veľkých skupín obyvateľstva. Často hovoríme v súvislosti so štátom verejného blaha (charakterizovanom okrem iného aj ekonomickou konjunkťou) o návrate chudoby ako sociálneho javu, kedy paradoxne vzniká a rastie chudoba uprostred blahobytu, bohatstva a hojnosti. V tejto súvislosti sa čoraz častejšie stretávame s tzv. novým typom chudoby, ktorá má súčasne s rastom všeobecného blaha a dostatku jednoznačne stúpajúci trend. Názorne svedčí o tom rastúci počet osôb, poberajúcich sociálnu podporu. Tento počet sa podľa viacerých autorov v čase približne od r. 1970 do roku 1990 v priemere viac ako zdvojnásobil a to osobitne v priemyselne rozvinutých krajinách sveta.^{4/} Je to nový typ chudoby, ktorý je spojený s rastom blahobytu širokých vrstiev obyvateľstva. V postsocialistických krajinách bývalého socialistického tábora býva často nazývaná **chudobou transformácie**. Tento nový typ chudoby je charakteristický okrem iného novou dynamikou. Približne 57 % obyvateľstva postihnutých chudobou sa nachádza v takejto situácii asi 1 rok, kým chudobou v dĺžke 6 a viac rokov býva postihnutých približne iba 11 % obyvateľstva. Pre veľkú časť obyvateľstva postihnutých chudobou, t.j. približne 20 % predstavuje chudoba trvalý stav.^{5/} Zvláštnosťou tohoto nového typu chudoby je i tzv. nový fenomén opakovaného prichádzania a odchádzania chudoby, ktorým je poznačené značné percento obyvateľstva a to vrátane stredných vrstiev. Významný nemecký sociológ Ulrich BECK prirovnáva tento stav

^{1/} Podrobnejšie pozri o tom Nohlen, D., Nuscheler, F. (Hrsg.): Handbuch der Dritten Welt.. Grundprobleme, Theorien, Strategien. Bonn, 1993

^{2/} Arthus-Bertrand, Y.: Zem krásna a neznáma. Bratislava: Slovart 2003, s.450

^{3/} Meyens, P.: Hunger und Ernährung, in: Nohlen, D., Nuscheler, F. (Hrsg.), cit. vyd.

^{4/} Podrobnejšie pozri o tom (najmä z hľadiska SRN) Rentzsch, D., Olk, Th. (Hrsg.): Grenzen des Sozialversicherungsstaates, Opladen 1994, ale najmä rozsiahlu prácu Bourdie, P. at. al.: La misere du monde, Edition du Seuil, Paris 1993, ktorá sa stala bestsellerom a bola za krátky čas preložená do všetkých svetových jazykov.

^{5/} Leibsfried, St., Leisering, L.U.a.: Zeit der Armut. Lebensläufe im Sozialstaat. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995, str. 80

k podzemnej dráhe: Pristupujú stále noví „cestujúci“, a mnohí vystupujú. Po určitú dobu sa môže zdať, že ide o rovnaké osudy chudobou postihnutých ľudí, ale niektorí „cestujú“ iba jednu zastávku, iní celú trať. Počas pobytu v podzemke (chudobe) predstavujú náhodnú skupinu, pre ktorú je typické spoločné čakanie na výstupnú zastávku.^{6/} Takto získava chudoba masovosť ľudských osudov a súčasne aj ich individualizáciu.

Vzhľadom na veľmi rôznorodé chápanie chudoby pokladám za potrebné uviesť chápanie chudoby v tomto príspevku: **chudobou** všeobecne rozumieme sociálny jav, ktorý je charakteristický nedostatkom životných prostriedkov jednotlivca alebo skupiny. V tomto zmysle je chudoba považovaná za sociálny problém, ale i za sociálnopatologický jav. Niekedy je vhodnejšie miesto mnohознаčne definovaného pojmu absolútnej chudoby používať pojem bieda. V porovnaní s pojmom **bieda** je chudoba považovaná za menej drastickú situáciu, v ktorej sa jednotlivec alebo sociálna skupina nachádzajú. Pojem biedy býva obvykle používaný v súvislosti s hladom, telesným alebo duševným utrpením alebo poškodzovaním, sociálnou odkázanosťou a pod. Hranice biedy a chudoby nie je možné stanoviť a často sa oba významy zamieňajú. Často by sme mohli hovoriť o priechodnosti chudoby do biedy, napr. pri zdražovaní základných životných potrieb. Z hľadiska jednotlivca príp. spoločenskej skupiny môže byť chudoba nezapríčená, alebo spôsobená vlastným pričinením. Popri každodennom používaní pojmu chudoba v bežnej reči jestvuje však i niekoľko pokusov o vedeckú reflexiu tohoto javu, ktoré súvisí so spôsobom explikácie a operacionalizácie tohoto pojmu.

Chudoba má oproti niektorým sociálnym javom zvláštny charakter. Obsahuje v sebe kategorický imperatív, čokoľvek konať na jej odstránenie a neuspokojovať sa s jej deskripciou, analýzou príčin a následkov. V tomto zmysle je chudoba i morálnym pojmom.^{7/} Nadväzuje na všeobecne rozšírené predstavy o ľudskej dôstojnosti, solidarite a spravodlivosti, ako i ochrany slabých. Tým sa pojem chudoby líši od pojmu sociálnej nerovnosti. Odstraňovanie nerovností súvisí s úsilím o odstraňovanie rôznorodosti spoločnosti, jej mnohotvárnosti a rušenia prirodzeného poriadku. Nerovnosti sú všeobecne považované za dôsledok rozdielov v podávaní výkonov v spoločnosti, ktorá (spoločnosť) samotná spočíva na princípe výkonov (spoločnosť výkonov, Leistungsgesellschaft). Podľa tohoto princípu dosahuje jednotlivec i spoločenská skupina sociálnu pozíciu (status) predovšetkým na základe výkonov, ktoré jednotlivec (sociálna skupina) v spoločnosti podáva. Na rozdiel od nerovností však chudoba predstavuje extrémny, neželaný prípad nerovnosti. Keď sa podarí isté vzťahy v živote spoločnosti charakterizovať ako chudobu, núti toto označenie sociálne prostredie, ktoré tvorí spoločnosť konať. Naopak, keď dochádza k zakrývaniu, popieraní alebo utajovaniu chudoby, alebo nesprávnemu vysvetľovaniu chudoby práve ako pôsobenie princípu výkonnosti, zbavuje sa spoločnosť príp. sociálne prostredie, ktoré obklopuje takýto jav, nutnosti konať. S takýmto postupom sa často stretávame v konaní niektorých vlád (napr. USA v 80-tych rokoch ^{8/}, SRN v parlamente v r. 1986 a vedeli by sme doložiť podobné prípady aj v SR). Hlavne v oblasti sociálnej politiky na celom svete zaznamenávame neustále narastajúci počet tých, ktorí poberajú sociálnu výpomoc a to od štátu i mimovládnych organizácií.

S chudobou úzko súvisí **sociálne vyčlenenie**, i keď nie je s chudobou totožné, ako sa to často nesprávne interpretuje. Vyčlenenie (exklúzia, vylúčenie, vypustenie, opak inklúzie) jedným z mechanizmov spoločnosti, prostredníctvom ktorého sa usiluje o zachovanie pôvodného stavu a pomocou ktorého sa bráni (spravidla potenciálnemu, často fiktívnemu)

^{6/} Beck, U.: Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986, 1. vyd., str. 147

^{7/} Spicker, P.: Poverty and Social Security: Concepts and Principles. London, New York 1993

^{8/} Pozri o tom Galbraith, J.K.: Herrschaft der Zufriedenen. Die Kapitulation der Demokratie vor der Armut. In: Der Spiegel, roč. 1992, č. 36, str. 136 – 146

nebezpečenstvu. Vyčlenenie je proces, prostredníctvom ktorého vyčleňuje alebo aspoň izoluje jednotlivcov, spoločenské skupiny, alebo minority, príp. príslušníkov náboženských alebo národnostných skupín. Môže sa týkať i nositeľov prevratných myšlienok, ideí alebo poznatkov. Práva preto nemožno vyčlenenie stotožňovať s chudobou – chudobní sú spravidla postihnutí vyčlenením a stávajú sa „cudzincami“^{9/} vo vlastnej krajine.

Niklas LUHMANN prezentuje pochmúrne a zlovestné nazeranie na budúcnosť. Inklúzii a exklúzii v modernej spoločnosti podľa neho nemožno zabrániť. Rozdielnosti medzi skupinami, ktoré sú ich zdrojom, a ktoré sa v rámci plurality budú rozvíjať, sa tak stanú normami v nastávajúcom storočí ^{10/}. Podľa U. BECKA^{11/} moderná kategória „cudzieho“, „cudzinca“, ktorého sa týka exklúzia, transcenduje, stáva sa všeobecným znakom ľudskej existencie vôbec. Táto generalizácia môže postihnúť každého z nás. Možnosť stania sa cudzím (v našom prípade chudobným) spôsobuje neistotu, súčasne vyvoláva ako kompenzáciu posilňovanie vlastnej identity. Posilňovanie vlastnej identity sa však často deje konštrukciou obrazu nepriateľa, ktorý je opäť postihovaný exklúziou.^{12/}

Už dlhšie obdobie jestvujú vo svete odborné diskusie o tom, či je možné vytvoriť exaktnú, ľahko operacionalizovateľnú a objektívnu definíciu chudoby. Sociálne vedy však v tejto otázke nie sú kompetentnejšie ako ostatné (i nevedecké disciplíny), práve vzhľadom na morálny aspekt chudoby ako sociálneho javu. Práve preto sa stretávame s nespočetným množstvom definícií chudoby a následne i s veľmi rozdielnym kvantitatívnym rozmerom tohoto javu v spoločnosti. V tejto súvislosti treba spomenúť KARÁSKA,^{13/} ktorý na základe analýz v SR dokazuje i metodologickú oprávnenosť rozlišovať dve pásma chudoby: nižšiu vrstvu chudoby a širšiu vrstvu chudoby. Za najvhodnejšie východisko možno pokladať prístup KRAUSEHO^{14/}, podľa ktorého možno rozlišovať prístup k definícii chudoby ako:

- absolútneho javu
- relatívneho javu
- subjektívneho javu
- politického javu
- Tzv. **absolutná koncepcia chudoby** vychádza z prekročenia resp. nedodsahovania stanoveného absolútneho životného minima, pričom sa vychádza zo stanovených alebo všeobecne uznávaných štandardov bývania, stravovania, obliekania. V SR sa stretávame ešte s pojmom *hmotná núdza*, ktorý je príkladom pokusu o objektivizáciu chudoby ako sociálneho javu^{15/}. Znamená stav pod úrovňou život-

^{9/} Význam pojmu cudzinec obsahuje v sebe význam ohrozujúcej bytosti. Ako cudzinec býva vnímaný nielen človek z inej krajiny, ale aj z inej (sub)kultúry, inej spoločenskej skupiny alebo vrstvy.

^{10/} Luhmann, N.: Jenseits von Barbarei. In: Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose am Ende des 20. Jahrhunderts. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1996, str. 219 – 231

^{11/} Beck, U.: Wie aus Nachbarn Juden werden. Zur politischen Konstruktion des Fremdes in der reflexiven Moderne. In: In: Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose am Ende des 20. Jahrhunderts. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1996, str. 318 – 344

^{12/} Pozri aj Ondrejko, P.: Modernizácia a anómia. In: Sociológia, roč. 32, 2000, č. 4, str. 343 – 361

^{13/} Karásek, J.: K otázke hraníc chudoby obyvateľstva Slovenskej republiky. In: Sociológia, roč. 25, 1993, č. 1 – 2, str. 53 – 67

^{14/} Krause, P.: Einkommensarmut in der Bundesrepublik Deutschland. In: Aus Politik der Zeitgeschichte, B.49, 1992, str. 3 – 17, pozri tiež Alcock, P.: Understanding poverty, Basingstoke, London 1993

^{15/} Podľa ods.1 § 7 zákona č. 195/1998 v znení neskorších predpisov O sociálnej pomoci je „...hmotná núdza stav, keď príjem občana nedosahuje životné minimum ustanovené osobitným predpisom“

ného minima, ktorého výška sa každoročne zverejňuje v zmysle platného zákona o sociálnej pomoci k 1. júlu príslušného roku. Niektoré absolútne koncepcie chudoby vychádzajú z určitej hranice, pod ktorou už nie je možné udržiavať ani holú existenciu (potrava, ošatenie, bývanie).

- Naproti tomu pri **relatívnej koncepcii** obsahu pojmu chudoba býva označovaný ako chudobný každý, kto nedosahuje relatívne štandardy, závislé od bohatstva spoločnosti. To znamená že chudobný v bohatšej krajine nebude porovnateľný s chudobným v hospodársky menej prosperujúcej krajine. Kvôli názornosti uvádzame príklad 10 krajín v 70 rokoch:

**Podiel 10 % najbohatších a najchudobnejších na príjmoch
v 10 vytypovaných krajinách^{16/}**

Krajina (štát)	Podiel 10 % najbohatších na príjmoch	Podiel 10 % najchudobnejších na príjmoch	Koeficient nerovnosti
Francúzsko	30,5	1,4	21,78
Španielsko	28,5	1,5	19
Austrália	25,2	1,6	15,75
Kanada	24,7	1,6	15,43
USA	26,1	1,7	15,35
SRN	30,6	2,8	10,92
Japonsko	27,8	2,7	10,29
Veľká Británia	23,9	2,4	9,95
Nórsko	18,6	2,6	7,12
Holandsko	21,8	3,2	6,81

Najčastejšie sa vychádza pritom z nedosahovaného určitého percenta príjmov na obyvateľa (na hlavu). Pojem relatívnej chudoby býva dopĺňaný životnou situáciou (vybavením domácnosti, vzdelaním, sociálnymi kontaktmi, zdravím a i.). O relativizácii pojmu chudoby možno hovoriť i z pohľadu histórie (život v staroveku, stredoveku, novoveku, v dvadsiatych rokoch nášho storočia, v medzivojnovom, vojnovom a povojnovom období, v súčasnosti a pod.).

- Podľa **subjektívnej koncepcie** chudoby je chudobný ten, kto má podľa subjektívneho odhadu tak málo prostriedkov na živobytie, že mu nedostačujú na základné životné potreby. Pritom samotný pojem základných životných potrieb je neobyčajne variabilný, v závislosti na tradíciách, kultúrnom prostredí, geografických a klimatických podmienkach, spôsobe života individua a pod. Spravidla sa stretávame s významnými rozdielmi medzi subjektívne pociťovanou chudobou, resp. životom pod úrovňou životného minima, príp. na jeho úrovni a medzi životným minimom podľa zákona.
- Naproti tomu podľa **politickej koncepcie** chudoby je chudobný ten, kto spĺňa kritériá stanovené štátom na poberanie sociálnych dávok resp. sociálnej pomoci v chudobe. Ide najčastejšie o stav tzv. *sociálnej núdze*, keď si občan nemôže sám zabezpečovať starostlivosť o svoju osobu, starostlivosť o svoju domácnosť,

^{16/} Pozri o tom Ondrejko, P. a kol.: Sociálna patológia. Bratislava: Veda 2001

ochranu a uplatňovanie svojich práv a právom chránených záujmov alebo kontakt so spoločenským prostredím najmä vzhľadom na vek, nepriaznivý zdravotný stav, sociálnu neprispôsobivosť alebo stratu zamestnania. V takomto prípade sú počty chudobných v príslušnej krajine, regióne, územnosprávnom celku a pod. závislé od počtu poberateľov uvedenej pomoci. Uvedená koncepcia preto počíta i s tzv. skrytou chudobou, t.j. s istým percentom obyvateľstva, ktoré síce spĺňa kritériá na poberanie sociálnej pomoci, ale z najrôznejších dôvodov sa neuchádza o takúto pomoc (pocity zahanbenia pre odkázanosť, neinformovanosť, odmietanie, subjektívna spokojnosť s daným stavom a pod.). Politická koncepcia chudoby vychádza z nevyhnutnosti sporadického prispôsobovania kritérií a hraníc chudoby možnostiam (napr. štátu, regiónu a pod.). Tým sa blíži ku koncepcii relatívnej chudoby. V tejto súvislosti treba spomenúť termín *životné minimum*. Podľa RADIČOVEJ^{17/} a platnej legislatívy, je to taký súbor statkov a služieb, ktorý umožňuje základnej spotrebnej jednotke (spoločne hospodáriacej domácnosti určitej veľkosti a zloženia) uspokojovať potreby v miere uznannej spoločnosťou v danom časovom období za minimálne nevyhnutné náklady pre udržanie primeranej úrovne spotreby a zapojenia do normálneho života spoločnosti. Životné minimum tak pozostáva z výdavkov na bežné potreby (výživa, ostatné základné osobné potreby, výdavky spojené s prevádzkou domácnosti) a vylučuje výdavky spojené s nákupom a obnovou predmetov strednodobej a dlhodobej spotreby.

Dokazovanie a kvantifikácia chudoby zo strany sociálnych vied, osobitne sociálnej práce, (najnovšie u nás i sociálnej geografie) je súčasne spravidla poukazom na nespravodlivosť spoločnosti. Pre úplnosť treba však spomenúť i diskusie, spochybňujúce, či vôbec môžu byť chudoba, bieda a nedostatok predmetom vied o spoločnosti, osobitne sociológie.^{18/} Chudobní bývajú často označovaní za obeť nedostatočne fungujúceho systému sociálneho zabezpečenia, alebo diskriminácie na trhu práce. Výpovede o chudobe sú preto súčasne i svedectvom toho, ako si vlastne spoločnosť a jej funkcie predstavujeme.

Sociologické koncepcie chudoby vychádzajú najčastejšie zo životnej situácie tzv. západoeurópskych stredných vrstiev. Výskumné stratégie chudoby vytvorili predstavu života stredných vrstiev spoločnosti, povýšených na všeobecne platnú sociálnu normu, ktorú si osvojujú prakticky všetky skupiny obyvateľstva v procese socializácie. Súčasne riešia i participáciu chudobných vrstiev spoločnosti na sociálnopolitických rozhodnutiach, na sociálnej kontrole a podiel týchto vrstiev spoločnosti na zapríčinení vlastnej životnej situácie. Funkcionalistické teórie vysvetľujú chudobu ako sociálny jav, ktorý popri svojich negatívnych stránkach plní aj významné poslanie v spoločnosti.^{19/} Predovšetkým spôsobujú nezáujem tých, ktorí nie sú chudobní na redukcii spoločenských nerovností, osobitne na chudobe a súčasne mobilizujú k zvyšovaniu vlastných výkonov, čo nachádza priaznivý odraz vo vývoji spoločnosti. Chudobní preberajú i výkon tzv. špinavých a podradných, príp. neatraktívnych ale spoločensky nevyhnutných prác v spoločnosti, zabezpečujú odbyť, konzumáciu a cirkuláciu menej kvalitného tovaru, ktorý nie je schopný prinášať väčší zisk. A napokon keďže ich existencia je spojená so sektorom sociálnych služieb, súčasne vytvárajú dodatočné pracovné miesta a pracovné príležitosti. Táto koncepcia napokon nadväzuje na stredoveké kresťanské poňatie chudoby, spájané s morálnou čistotou („chudoba cti netratí“) a askézou. Chudoba bola súčasne výzvou k šľachetnosti, k láske k blížnemu a milosrdenstvu.

^{17/} Radičová, I.(ed.): Vieme čo chceme a vieme čo odmietame? S.P.A.C.E., Bratislava 1998, str. 12

^{18/} Podrobnejšie pozri o tom Kraiss, B.: La misère du monde und die moderne Gesellschaft, oder Können Armut, Elend und Not Gegenstand der Soziologie sein? In: Lendemains, roč. 1974, č. 75 – 76, str. 7 – 13

^{19/} Gans, H.J.: The positive funktion of poverty, in: Amer. Journal of Sociology, roč.78, 1972, str. 275 – 289

Sociologické i sociálnopsychologické koncepcie chudoby kladú veľký dôraz na reakciu chudobných na situáciu, v ktorej sa nachádzajú. Sociálne správanie niektorých chudobných skupín obyvateľstva alebo jednotlivcov môže byť príznačné akceptovaním (zmierením sa) situácie, v ktorej sa nachádzajú, alebo jej odmietaním. Významné je pritom subjektívne vnímanie vlastnej chudoby. Stereotypom sociálneho správania chudobných je disproportionalita, ktorá jestvuje medzi intenzitou chudoby a jej vnímaním. Očakávania chudobných na prekonanie chudoby môžu byť adekvátne, alebo slabšie ako materiálna situácia, v ktorej sa nachádzajú, ale aj silnejšie. Anglický sociálny politik a vedec RUNCIMEN nazval tento jav „relatívnou depriváciou“.^{20/}

Postmodernistická paradigma kladie vinu za vznik súčasným podobám chudoby industrializácii a urbanizácii, ktorá mala za následok sťahovanie obyvateľstva do miest, proletariátu a pauperizáciu obyvateľstva. V tomto smere je pokladaná za následok rozvoja vedy a techniky, spojených s industrializáciou a rastom priemyselnej veľkovýroby a znamená súčasť nárastu sociálneho rizika v spoločnosti.

Pozoruhodné sú i názory, vychádzajúce z tzv. fenoménu feminizácie chudoby. Podľa týchto názorov najpočetnejšiu vrstvu chudobného obyvateľstva tvoria ženy žijúce bez manželov alebo partnerov, rozvedené a opustené ženy s deťmi. Podľa údajov z r. 1992 v USA 45 % všetkých amerických rodín s matkou samoživiteľkou žije v chudobe. Mnohé z týchto žien napriek spoločenským a ekonomickým prekážkam utiekli z domu pred mužským násilím.^{21/}

Osobitné miesto v teórii zaujímajú **otázky anómie**^{22/} ako následku chudoby. Podľa týchto teórií nezamestnanosť, ale najmä chudoba vylučujú veľkú časť obyvateľstva z realizácie cieľov, sprostredkovaných kultúrou, ako napr. blahobyť, resp. ekonomická istota. V dôsledku toho vzniká anomické napätie, ktorého prvky sa individualizačnými tendenciami v našej spoločnosti ešte zosilňujú.^{23/} Keďže chudoba a v tej miere i nezamestnanosť vedú k destabilizácii hodnôt a noriem vzťahujúcich sa k práci, dochádza vo vzťahu k práci k významnému oslabeniu tak sociálnej regulácie, ako i sociálnej kontroly. Táto destabilizácia sa postupne môže preniesť i na ďalšie oblasti hodnôt a noriem, ba môže spochybniť i samotný princíp výkonu, na ktorom spočíva súčasná spoločnosť. Tak dynamika rastu bohatstva a luxusu v spoločnosti ako i dynamika chudoby oslabujú základné spoločenské normy, ktoré spočívajú v etike výkonu a práce našej kultúry. Navyše chudoba v každej bohatej spoločnosti kladie nájostivo otázky o existencii sociálnej spravodlivosti, ktoré by mohli spochybniť legitimitu štruktúr spoločenských šancí. To všetko je spojené i s pohľadom na sociálnu kohéziu, v ktorej chudoba znamená stratu možností spoločenských kontaktov a vyčlenenie chudobných z normálnych foriem komunikácie a družnosti.

Keď príjmy v rodinách nedokážu pokryť nevyhnutné výdavky, takže sú odkázané na úspory (pokiaľ ich majú), pôžičky, svojpomoc, predaj nehnuteľností, sociálnu výpomoc, vedie tento stav nezriedka k pokusom o nelegálne získavanie prostriedkov na obživu. Dlhodobejšie pretrvávanie väčšieho počtu obyvateľov pod hranicou alebo na hranici životného minima sa

^{20/} Hobsbawn, E.J.: Industrie und Empirie. Britische Wirtschaftsgeschichte seit 1750., Frankfurt am Main 1968

^{21/} Podrobnejšie pozri o tom Jones, A.: Nabudúce bude mŕtva. In: Aspekt, 1998, č.3, str. 15

^{22/} **Anómia** – špecifický stav spoločnosti, v ktorej viac alebo menej prestávajú platiť sociálne normy a zákony. Tomuto stavu, ktorý sa stáva jedným z charakteristických znakov globálnej spoločnosti hovoríme Anómia – (nem. Anomie, fr. anomie, angl. anomy) a doslova znamená bezzákonnosť. Pojem pochádza z gréckeho slova nomos (nomos = zákon, a = ne). Pôvodne sa tento termín používal v stredovekej teologickej literatúre a označoval nielen nezákonnosť, ale aj morálnu bezuzdnosť. V sociológii začal používať termín anómie E. DURKHEIM, ktorému sa pripisuje i jeho autorstvo vo význame nedostatočnej sociálnej regulácie a sociálnej kontroly.

^{23/} O negatívnych stránkach individualizácie podrobnejšie pozri Ondrejko, P.: Globalizácia a individualizácia mládeže. Negatívne stránky. Bratislava: Veda 2002

môže veľmi negatívne prejsť napríklad znižovaním vzdelanostnej úrovne obyvateľstva (nedostáva sa prostriedkov na vzdelanie, otázka podielu štátu na redukcii vzdelanosti), technickým zaostávaním (napr. vozového parku obyvateľstva, vybavenia domácností a pod.), chátraním bytového fondu a i., teda celého spôsobu života, vrátane spoločenských vzťahov. Do tzv. nižšej vrstvy chudoby v SR sa dostávajú najmä rodiny stredných vekových kategórií (30 – 50 rokov), starí ľudia (60 a viac roční), občania so základným vzdelaním.^{24/} Za významné možno považovať zistenia, podľa ktorých medzinárodné porovnanie štruktúry spotrebných výdavkov domácností v SR svedčí o kvalitatívne odlišnom modeli životného štandardu a tým aj odlišnom prahu chudoby.

Problematika chudoby ako sociálneho javu býva spájaná s nevyhnutnosťou riešenia na individuálnej, príp. skupinovej, ale i celospoločenskej úrovni. K takémuto riešeniu je však potrebný konsenzus pri definovaní chudoby, výsledkom ktorého by bola jasná, zrozumiteľná, politicky akceptovateľná a navyše operatívna definícia chudoby. Vypracovať takúto definíciu a následne sa aspoň pokúsiť o jej likvidáciu sa však zatiaľ nepodarilo, rovnako tak ako sa nepodarilo vypracovať ani komplexnú metodológiu na meranie chudoby a hraníc chudoby. Dobrý prehľad o prístupoch k meraniu chudoby podáva P. MAREŠ.^{25/} Príkladom neúspechu v likvidácii chudoby môže poslúžiť USA, kde bola v roku 1964 prezidentom Johnsonom vyhlásená vojna proti chudobe, ktorá mala komplexný charakter a týkala sa prakticky všetkých oblastí života, ekonomiky, kultúry, zdravotníctva, školstva a mimoškolského vzdelávania, mládežníckej politiky, politiky zamestnanosti a i. Zlyhanie americkej stratégie bolo vysvetľované pripisovaním výlučnej zodpovednosti za svoj osud chudobným. Podľa údajov OSN v r. 1997 žilo na svete 1,3 miliardy obyvateľov s dôchodkom menším ako 1 US dolár denne. V Anglicku je známy „thatcherovský“ pokus nazvaný „trickle down“, ktorý počítal s tým, že chudobní sa budú podieľať na raste spoločenského bohatstva a ich momentálna sociálna situácia bude riešená iba obmedzenými prostriedkami, aby boli motivovaní k spolupráci na raste bohatstva celej spoločnosti. Významným prínosom pre zmierňovanie následkov chudoby predstavuje sociálna práca, charita, individuálna pomoc, osobitne existencia tzv. welfare štátu, (Wohlfahrtstaat, štátu verejného blaha). Existenciou štátu verejného blaha rozumieme v užšom slova zmysle systém štátnych a verejných (mimovládnych) zariadení, ktoré slúžia nasledovným cieľom:

1. Zabráneniu človeku nedôstojnej chudobe a existenčnej núdzi (napr. prostredníctvom sociálnej pomoci).
2. Zabezpečeniu proti hroziacim štandardným rizikám (prostredníctvom dôchodkového, nemocenského, havarijného, nehodového a pod. poistenia, vrátane poistenia pre prípad nezamestnanosti).
3. Odstráneniu neželateľných foriem sociálnych nerovností (napríklad prostredníctvom tzv. progresívneho zdaňovania, chránených pracovísk a pod.).
4. Nastoleniu rovnakých životných podmienok, resp. základných predpokladov každodenného správania (prípravou vhodnej infraštruktúry a prístupu k verejnému bohatstvu).

V širšom slova zmysle štáty verejného blaha, ktorých obyvateľstvo predstavuje vyspelú spoločnosť, usilujú o vytvorenie politicko-administratívneho, socio-ekonomického a socio-kultúrneho systému, ktorý by dokázal sústavne rozmnožovať verejné blaho obyvateľstva, kvalitu života, poriadok, bezpečnosť a všeobecnú spokojnosť. Uvedené snahy možno hodnotiť ako **paradigmú úsilia o verejné blaho**.

I keď sa podarilo vo vyspelejších štátoch (štátoch sociálneho blaha) chudobu ako sociálnopatologický jav utlmiť alebo aspoň zmierniť, v celosvetovom merítku je problém

^{24/} Podľa Karáska, cit. dielo str. 66

^{25/} Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby. Slon, Praha 1999

chudoby považovaný za neriešiteľný, lebo vystupuje ako globálny jav, spočívajúci na diskrepancii medzi expanzívnymi tendenciami ľudských požiadaviek a populačného rastu na strane jednej a obmedzenosťou zdrojov na našej planéte na strane druhej. Populačná explózia môže nadobudnúť charakter kľúčového problému, lebo naráža na nepomer medzi počtom konzumentov a rezervami na obživu a udržanie životného štandardu. No i v mnohých krajinách s vyspelou demokraciou sme svedkami narastajúcich sociálnych priepastí, neustále narastajúcej nezamestnanosti, zväčšujúcich sa konkurenčných tlakov, sociálnej marginalizácie celých skupín obyvateľstva a postupného zbavovania sa zodpovednosti za chudobu zo strany štátu. Dochádza k paradoxnému vývoju, keď sa v niektorých najbohatších štátoch sveta zvyšujú majetkové rozdiely medzi skupinami obyvateľstva a príjmy v domácnostiach s najnižšími príjmami klesajú, podobne ako i priemerné mzdy v skupinách najslabšie platených. Názorný príklad predstavuje vývoj v USA, ako o tom svedčí nasledovná tabuľka:^{26/}

Vývoj priemerných čistých ročných príjmov v USA v r. 1997 a 1999

Skupiny domácností podľa príjmov	Priemerný čistý ročný príjem v r. 1999 v USD	Reálne zmeny oproti roku 1997
Najnižšia pätina	8 800	-12 %
2. pätina	20 000	-10 %
3.pätina	31 000	-3 %
4. pätina	45 000	6 %
Najvyššia pätina	102 300	38 %
1 % špičkovo zarábajúcich	515 600	120 %

Otrasné svedectvo v tomto smere podáva Pierre BOURDIEU v pozoruhodnom sociologickom svedectve a diagnóze každodenného utrpenia a chudoby na príklade francúzskej spoločnosti, ktorá má takmer všeobecnú platnosť.^{27/}

V SR bola problematika skúmania chudoby dlhodobo predmetom pozornosti Výskumného ústavu práce, sociálnych vecí a rodiny a z hľadiska sociológie je predmetom pozornosti Sociologického ústavu SAV. Jedna z metód pri určovaní hraníc chudoby v SR vychádza z rozpočtových štandardov, ktoré vychádzajú zo špecifických košov tovarov a služieb, ktoré po ocenení môžu predstavovať určitú minimálnu hranicu životnej úrovne. Hlavným nedostatkom tejto metódy sú ťažkosti pri dosahovaní všeobecného súhlasu, čo sú základné potreby, ktoré štandardy ich reprezentujú a ktoré zo štandardov majú byť do košov zahrnuté. Zdá sa, že osobitné metódy bude nevyhnutné vytvoriť pri meraní chudoby rómskeho obyvateľstva. Štandardom sa vytyka aj ich autoritatívnosť a arbitrárnosť, ale najmä to, že neberú do úvahy názory chudobného obyvateľstva.^{28/} Iný spôsob založený na štatistických metódach využíva na určenie chudoby tzv. Engelove zákony, podľa ktorých s rastom príjmu sa znižuje podiel výdavkov domácností na základné potreby v jej celkovom rozpočte. S. VALNÁ^{29/} uvádza 3 u nás najfrekvencovanejšie prístupy k určovaniu hraníc chudoby:

^{26/} Schiessl, M.: Die Zumutung der harten Liebe. In: Spiegel, roč. 1999, č.39, str. 234

^{27/} Bourdieu, P. et al.: Das Elend der Welt. Universitätsverlag Konstanz, 1997, 848 strán, orig.: La misère du monde, Editions du Seuil, Paris 1993

^{28/} Valná, S., Filipová, J.: Dopad spoločenskej transformácie na diferenciáciu sociálno-ekonomickej situácie domácností. In: Aktuálne otázky zmien sociálnej politiky a politiky zamestnanosti na Slovensku. VÚPSVAR, Bratislava 1996, str. 138 – 151

^{29/} Valná, S., Filipová, J., cit. vyd. str. 140 a nasl.

- prístup príjmový – výdavkový (rozpočtové štandardy)
- prístup sociálneho konsenzu (založený najmä na sociologických výskumoch)
- prístup založený na správaní ľudí (behaviorálny, založený na analýze správania ľudí v závislosti od zmien príjmov)

Za najoptimálnejší prístup z hľadiska sociálnej práce a sociálnej politiky považujeme prístup sociálneho konsenzu, i keď nemožno povedať, že niektorý z prístupov skúmania (i merania) chudoby ako sociálneho javu by bol nevedecký, ibaže každý z nich vyjadruje a zdôrazňuje inú stránku problematiky. Na Slovensku sa VÚPSVaR sa vo svojich koncepcno-metodologických prístupoch usiloval o komplementárne využívanie všetkých uvedených možností. Treba si uvedomiť, že neriešenie komplexu otázok chudoby a opomínanie jej výskumu môžu mať za následok vážne integračné problémy v dôsledku nárastu chudoby. Pokladáme za nevyhnutné, aby sa problematike chudoby venovala pozornosť i z hľadiska teórie a empirických výskumov, vrátane slovenských osobitostí, čo podmieňuje efektívnosť akýchkoľvek intervencií do chudoby ako spoločensky nežiadúceho javu.

LITERATÚRA

1. Alcock, P.: Understanding poverty, London: Basingstoke 1993
2. Arthus-Bertrand, Y.: Zem krásna a neznáma. Bratislava: Slovart 2003
3. Beck, U.: Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986, 1. vyd.
4. Beck, U.: Wie aus Nachbarn Juden werden. Zur politischen Konstruktion des Fremdes in der reflexiven Moderne. In: In: Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose am Ende des 20. Jahrhunderts. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1996, str. 318 – 344
5. Bourdieu, P. et al.: La misere du monde, Edition du Seuil, Paris 1993
6. Bourdieu, P. et al.: Das Elend der Welt. Konstanz: Universitätsverlag, 1997, 848 strán, orig.: La misère du monde, Paris: Editions du Seuil, 1993
7. Galbraith, J.K.: Herrschaft der Zufriedenen. Die Kapitulation der Demokratie vor der Armut. In: Der Spiegel, roč. 1992, č. 36, str. 136 – 146
8. Gans, H.J.: The positive funktion of poverty, in: Amer. Journal of Sociology, roč. 78, 1972, str. 275 – 289
9. Hobsbawn, E.J.: Industrie und Empirie. Britische Wirtschaftsgeschichte seit 1750., Frankfurt am Main 1968
10. Jones, A.: Nabudúce bude mŕtva. In: Aspekt, 1998, č. 3
11. Karásek, J.: K otázke hraníc chudoby obyvateľstva Slovenskej republiky. In: Sociológia, roč. 25, 1993, č. 1 – 2, str. 53 – 67
12. Kraiss, B.: La misère du monde und die moderne Gesellschaft, oder Können Armut, Elend und Not Gegenstand der Soziologie sein? In: Lendemains, roč. 1974, č. 75 – 76
13. Krause, P.: Einkommensarmut in der Bundesrepublik Deutschland. In: Aus Politik der Zeitgeschichte, B.49, 1992, str. 3 – 17
14. Leibsfried, St., Leisering, L.U.a.: Zeit der Armut. Lebensläufe im Sozialstaat., Frankfurt am Main: Suhrkamp 1995
15. Luhmann, N.: Jenseits von Barbarei. In: Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose am Ende des 20. Jahrhunderts. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996, str. 219 – 231
16. Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha: Slon 1999
17. Meyens, P.: Hunger und Ernährung, in: Nohlen, D., Nuscheler, F. (Hrsg.): Handbuch der Dritten Welt.. Grundprobleme, Theorien, Strategien. Bonn, 1993
18. Nohlen, D., Nuscheler, F. (Hrsg.): Handbuch der Dritten Welt. Grundprobleme, Theorien, Strategien. Bonn, 1993

19. Ondrejko, P. a kol.: Sociálna patológia. Bratislava: Veda 2001
20. Ondrejko, P.: Globalizácia a individualizácia mládeže. Negatívne stránky. Bratislava: Veda 2002
21. Ondrejko, P.: Modernizácia a anómia. In: Sociológia, roč. 32, 2000, č. 4, str. 343 – 361
22. Radičová, I.(ed.): Vieme čo chceme a vieme čo odmietame? Bratislava: S.P.A.C.E., 1998
23. Rentzsch, D., Olk, Th. (Hrsg.): Grenzen des Sozialversicherungsstaates, Opladen 1994
24. Schiessl, M.: Die Zumutung der harten Liebe. In: Spiegel, roč. 1999, č.39
25. Spicker, P.: Poverty and Social Security: Concepts and Principles. London, New York 1993
26. Valná, S., Filipová, J.: Dopad spoločenskej transformácie na diferenciáciu sociálno-ekonomickej situácie domácností. In: Aktuálne otázky zmien sociálnej politiky a politiky zamestnanosti na Slovensku., Bratislava: VÚPSVaR 1996

SPOLOČNÉ INDIKÁTORY CHUDOBY A SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE

Silvia Rybárová

ÚVOD

Ak chceme vysvetliť, čo sú spoločné indikátory, prečo ich tak voláme, do akého rámca zapadajú, jednoducho ak chceme vysvetliť ich dôležitosť, je potrebné vychádzať z dokumentov Lisabonskej stratégie Európskej únie.

Na marcovom zasadnutí Európskej rady v Lisabone v roku 2000 bola prijatá integrovaná socio-ekonomická stratégia, v ktorej si Európska únia stanovila ambiciózny cieľ na ďalšie desaťročie: *stať sa konkurencieschopnou, dynamicky sa rozvíjajúcou ekonomikou na svete, založenou na vedomostiach, schopnou dosiahnuť trvalo udržateľný rast s väčším počtom kvalitnejších pracovných príležitostí a s väčšou sociálnou súdržnosťou.*

Jednou z ciest pre dosiahnutie tohto hlavného cieľa je aj modernizácia európskeho sociálneho modelu, pričom súčasťou tohto procesu je boj proti chudobe a sociálnej exklúzii. Európska rada v Lisabone vyhlásila, že rozsah chudoby a sociálnej exklúzie je neakceptovateľný a uzniesla sa na tom, že je nevyhnutné podniknúť rozhodujúce kroky smerom k podstatnému zníženiu chudoby do roku 2010. To si vyžiadalo rozšírenie nástrojov koordinácie politických opatrení členských štátov zavedením **otvorenej metódy koordinácie** (OMC – open method of coordination)

Otvorená metóda koordinácie bola navrhnutá tak, aby usmerňovala politiky v oblasti sociálnej inklúzie a najmä stimulovala spoluprácu medzi jednotlivými členskými štátmi únie. K jej kľúčovým súčastiam v oblasti sociálnej inklúzie patria:

- **Spoločné ciele**, ktoré boli prijaté na zasadnutí v Nice v decembri 2000 a doplnené v Kodani v roku 2002.
- **Spoločné indikátory** na meranie chudoby a sociálnej exklúzie, aby bolo možné monitorovať pokrok prijatých opatrení.
- **Národné akčné plány boja proti chudobe a sociálnej exklúzii**, v ktorých sa spoločné ciele implementujú do národných politických opatrení zachovávajúc národné špecifiká v systéme sociálnej ochrany a sociálnej politiky.
- **Spoločné správy o inklúzii** vypracované na základe národných akčných plánov inklúzie, obsahujúce na základe komparatívnej analýzy aj odporúčania pre členské štáty a európske inštitúcie do budúcnosti.
- **Akčný program EÚ** na podporu kooperácie medzi členskými štátmi v boji proti sociálnej exklúzii.

Slovenská republika svojim vstupom do EÚ a vypracovaním tzv. *Spoločného memoranda o sociálnej inklúzii*, ktoré bolo podpísané zástupcami vlády SR a Európskej komisie sa plne zapojila do všetkých procesov a metód spolupráce pri odstraňovaní chudoby.

Chudoba a sociálna exklúzia sú javy mnohodomenzionálne a nemožno ich redukovať len na meranie príjmu. Okrem dimenzie príjmu obsahujú aj iné dôležité aspekty, ako je stupeň uspokojovania základných životných potrieb, prístup k zamestnaniu, vzdelaniu, bývaniu, zdravotnej starostlivosti, právu a kultúre, čo vyžaduje veľmi široký okruh politických opatrení.

Spoločné ciele, boli definované Európskou radou ešte hneď v decembri roku 2000 v Nice nasledovne:

- Uľahčiť účasť na zamestnanosti a prístup všetkým k zdrojom, právam, tovarom a službám
- Predchádzať rizikám vylúčenia
- Pomôcť najzraniteľnejším
- Mobilizovať všetky relevantné subjekty

Tu treba dodať, že tieto spoločné ciele boli prehodnotené v roku 2002, pričom neboli zmenené, avšak dôraz sa posunul na gender mainstreaming, a integráciu imigrantov, ktorí čelia vysokému riziku chudoby a sociálnej exklúzie.

Nadväzne na vypracované spoločné ciele Európska rada schválila v roku 2001 v Laekene **18 spoločných indikátorov** (Laekenské indikátory). Ako sme už spomenuli, slúžia na meranie pokroku pri dosahovaní európskeho strategického cieľa a vzájomné porovnávanie jednotlivých štátov, ktoré na základe dosiahnutých výsledkov, zameraných dopadov politických opatrení, môžu navzájom čerpať pozitívne skúsenosti a implementovať ich do svojich opatrení.

Spoločné ciele a spoločné indikátory sú nevyhnutnou súčasťou **Národných akčných plánov** sociálnej inklúzie (NAP/inklúzie), v ktorých členské štáty analyzujú situáciu v oblasti chudoby a sociálnej exklúzie, prezentujú svoju stratégiu, ciele a úlohy na obdobie dvoch rokov a identifikujú špecifické opatrenia na ich dosiahnutie. Tu by sme chceli zdôrazniť, že ciele a úlohy v NAP/inklúzie by mali byť kvantifikovateľné a ich napĺňanie merateľné prostredníctvom spoločných alebo národných indikátorov.

Európska komisia na základe NAP/inklúzie členských štátov EÚ pripravuje každoročne **Spoločnú správu o sociálnej inklúzii** (JIR – Join Inclusion report)¹, v ktorej hodnotí pokrok v dosahovaní spoločných cieľov, identifikuje oblasti, v ktorých potrebné urobiť viac a stanovuje priority na najbližšie obdobie. Tieto priority sa premietnu do záverov zasadnutia Európskej rady a tak vytvoria nové odporúčania a líniu pre ďalšie smerovanie v oblasti sociálnej inklúzie, čo je potom potrebné zasa zohľadniť pri príprave ďalšieho kola Národných akčných plánov.

Posledným prvkom otvorenej metódy koordinácie je **Akčný program Európskej únie**, úlohou ktorého je podporovať spoluprácu medzi členskými krajinami, navzájom sa učiť a vymieňať dobré skúsenosti v boji proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu.

PRIMÁRNE A SEKUNDÁRNE INDIKÁTORY

Podobne ako spoločné ciele aj spoločné indikátory sa neustále vyvíjajú, aby bolo možné čo najlepšie zachytiť situáciu chudoby a sociálnej exklúzie v jednotlivých štátoch EÚ. Na vývoji indikátorov pracuje pravidelne sa schádzajúca *Podskupina pre indikátory* (ISG – Indicators subgroup), ktorá patrí pod *Výbor sociálnej ochrany* (SPC – Social protection committee).

Z celkového počtu spoločných indikátorov, ktoré sa postupným prehodnocovaním a dopĺňaním rozšírili na 20, je v súčasnosti 11 tzv. **primárnych indikátorov** a 9 **sekundárnych**, ktoré majú podpornú úlohu. Ako nové boli definované indikátory, ktoré merajú chudobu pracujúcich ľudí. Rovnako ako spoločné ciele, aj indikátory musia zachytávať mnohodimenzionalnosť chudoby a sociálnej exklúzie. Takmer polovica z nich je konštru-

¹ Od r. 2005 EK bude predkladať na jarné zasadanie Európskej rady Spoločnú správu o sociálnej ochrane a inklúzii.

ovaná na báze príjmov, tzv. **monetárne indikátory**, ktoré odzrkadľujú riziko chudoby a ďalšia polovica má zachytávať a odrážať ostatné dimenzie, ako je prístup k zamestnaniu, vzdelaniu, zdravotnej starostlivosti, bývaniu. V poslednej časti uvádzame podrobnejší popis a definície jednotlivých indikátorov, teraz si ich len pre ilustráciu zatriedime do uvedených dvoch úrovní:

Primárne indikátory:

- Miera rizika chudoby
- Hranica rizika chudoby
- Podiel príjmov horného a dolného kvintilu S80/S20
- Miera pretrvávajúceho rizika chudoby
- Relatívne riziko prepadu príjmov – hĺbka chudoby
- Populácia žijúca v domácnostiach bez zamestnania
- Miera dlhodobej nezamestnanosti
- Regionálna kohézia
- Osoby predčasne opúšťajúce vzdelávanie
- Očakávaná dĺžka života
- Subjektívne hodnotenie zdravotného stavu

Sekundárne indikátory:

- Rozptyl okolo hranice rizika chudoby
- Miera rizika chudoby zakotvená v určitom časovom bode
- Miera rizika chudoby pred vyplatením sociálnych transferov
- Gini koeficient
- Miera pretrvávajúceho rizika chudoby
- Riziko chudoby pracujúcich
- Podiel dlhodobej nezamestnanosti
- Miera veľmi dlhodobej nezamestnanosti
- Osoby s nízkym dosiahnutým vzdelaním

Väčšina indikátorov je založená na báze relatívnej chudoby, ktorá je definovaná ako podiel osôb žijúcich v domácnostiach, kde ekvivalentný disponibilný príjem sa nachádza pod 60 % národného mediánu ekvivalentného príjmu. Vzhľadom na to, že príjem pod touto hranicou nie je ani nevyhnutnou ani postačujúcou podmienkou pre to, aby niekto bol v stave chudoby, indikátor hovorí o **miere rizika chudoby**.

Celkový disponibilný príjem domácností sa skladá z celkového čistého peňažného príjmu jednotlivých členov domácnosti, t.j. všetkých pracovných príjmov (mzdy, platy a zárobky so samostatnej činnosti), príjmy z majetku, investovania plus všetky sociálne transfery, vrátane dôchodkov po odpočítaní daní a platených sociálnych príspevkov.

Ekvivalentný príjem je definovaný ako celkový disponibilný príjem domácnosti delený ekvivalentným počtom členov. Ekvivalentná škála (modified OECD scale) priradzuje váhu jednotlivým členom domácnosti: prvému dospelému členovi domácnosti 1; ostatným dospelým 0,5; deťom do 14 rokov 0,3 a deťom 14 a viac ročným 0,5. Napríklad ekvivalentný počet členov domácnosti, ktorá je zložená z dvoch dospelých a dvoch detí do 14 rokov je potom: $1,0 + 0,5 + (2 \cdot 0,3) = 2,1$, (Hranica rizika chudoby t. j. 60 % mediánu ekvivalentného príjmu, predstavovala v roku 2002 sumu 5511 Sk mesačne na ekvivalentného člena.)

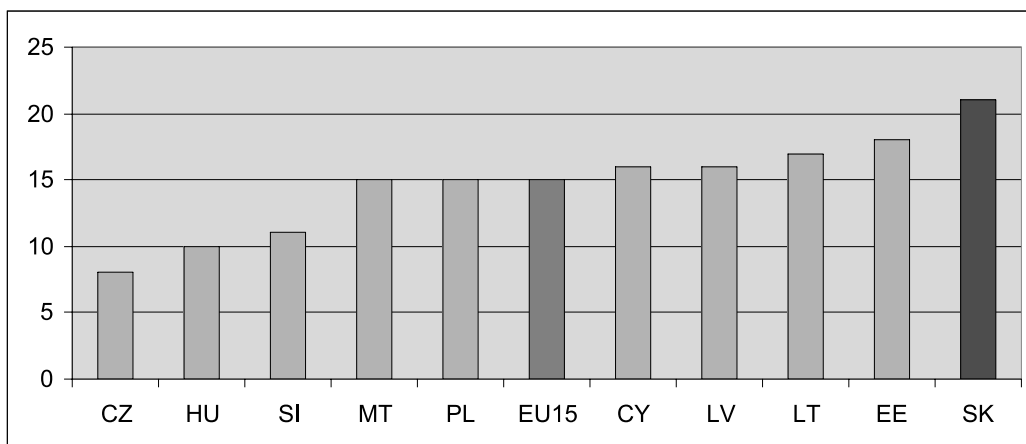
RIZIKÁ POROVNÁVANIA

Hoci metodika výpočtu pre spoločné indikátory je rovnaká pre všetky členské štáty, vzájomné porovnanie na základe týchto indikátorov má isté riziká, ktoré je potrebné pri interpretácii vziať do úvahy.

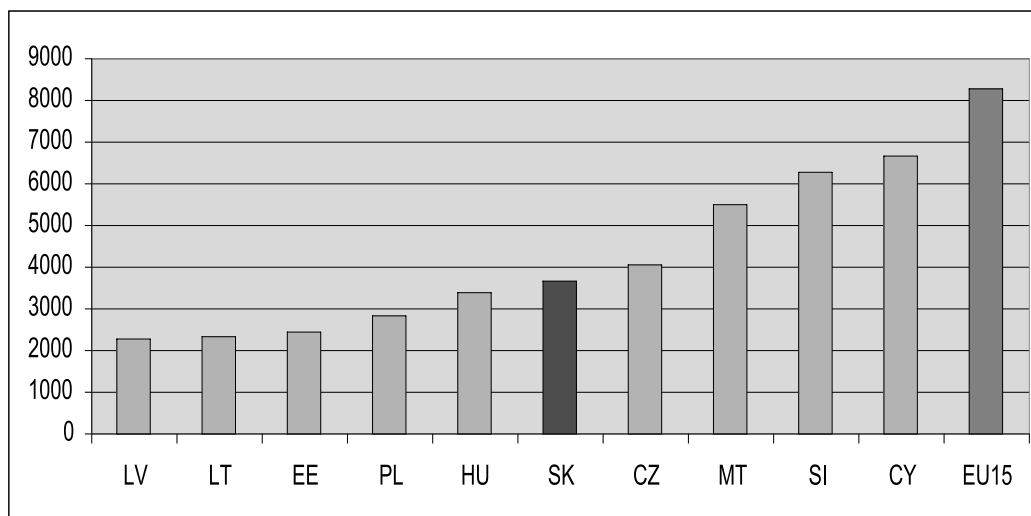
- Predovšetkým treba brať do úvahy **rôzne zdroje dát**. Väčšina starých členských štátov vychádzala pri výpočte peňažných indikátorov z údajovej databázy tzv. Panelu domácností európskeho spoločenstva ECHP (European Community Household Panel). Tento panel je v súčasnosti jediným spoločným zdrojom porovnateľných údajov o príjme a životných podmienkach v EÚ. Nové členské štáty vychádzali pri výpočte peňažných indikátorov z rôznych národných výskumov, predovšetkým ako je štatistika rodinných účtov (Household Budget Survey), v Českej republike uskutočnili výskum o sociálnej situácii domácnosti na tento účel, Cyprus použil Výskum rodinných výdavkov, Slovenská republika Mikrocenzus atď.
- Ďalším rizikom je **rôzny rok zberu dát**. Počnúc rokom 1997, keď sa uskutočnil výskum na Cypre cez rok 2001 u väčšiny starých členských štátov, až po rok 2003, kedy sa na Slovensku uskutočnilo štatistické zisťovanie Mikrocenzus.
- Príjem sa u väčšiny štátov vzťahuje na rok predchádzajúci výskum, hoci zloženie domácnosti a sociodemografické charakteristiky členov domácnosti odrážajú situáciu v momente výskumu.
- **Kvalita dát** nie je vždy spoľahlivá v dôsledku obmedzenej výskumnej vzorky a skutočnosti, že údaje o disponibilnom príjme sú založené na informáciách od respondentov. (Týka sa to predovšetkým informácií o najnižších a najvyšších príjmoch a o príjmoch samostatne zárobkových osôb a kapitálových príjmoch).
- Väčšina výskumov a štatistických zisťovaní nezachytáva ľudí žijúcich v rôznych domovoch opatrovateľských služieb, a tiež také marginalizované osoby ako sú bezdomovci a iné ťažko dosiahnuteľné skupiny.
- V neposlednom rade pri interpretáciách chudoby je potrebné brať do úvahy aj **rôznu životnú úroveň** v jednotlivých porovnávaných krajinách.

Predovšetkým pri porovnávaní Laekenských indikátorov v rámci rozšírenej EÚ sa ukázalo, že väčšina nových členských štátov má relatívne úzke príjmové rozdelenie a hranica chudoby pre výpočet miery rizika chudoby je nízka v porovnaní s priemerom EÚ 15. To znamená, že hoci miera rizika chudoby nových členských štátov je nižšia ako v starých členských štátoch, väčšinou veľmi nízka úroveň priemerných príjmov napovedá, že životná úroveň chudobných je nepomerne nižšia. Pozri nasledujúce grafy.

Miera rizika chudoby v %

Hranica chudoby v PPS

Vysvetlivky: PPS (Purchasing Power Standards) je fiktívnym výmenným kurzom, ktorý eliminuje dopad rôznych cenových úrovní jednotlivých štátov. Za 1 PPS sa nakúpi porovnateľný kôš tovarov a služieb v každej krajine.

Tieto úvahy naznačujú, že pri hodnotení chudoby je potrebné použiť širšie spektrum indikátorov a doplniť ich o indikátory materiálnej a sociálnej deprivácie, na ktorých Eurostat v súčasnosti veľmi intenzívne pracuje a bude možné ich stanoviť na báze nového štatistického zisťovania o príjmoch a životných podmienkach EU SILC, spoločného pre všetky členské štáty Európskej únie.

MERANIE CHUDOBY NA SLOVENSKU – NÁRODNÉ INDIKÁTORY

Každý členský štát si stanovuje aj vlastné **národné indikátory**, ktoré slúžia na postihnutie špecifických oblastí, ktorú nie je možné adekvátne zmerať prostredníctvom spoločných indikátorov.

Spoločné indikátory chudoby vypočítané Štatistickým úradom SR na báze *Mikrocenzu*, odrážajú isté špecifikum pri úprave dát za pomoci simulačných metód, pri ktorých boli využité sociálne štatistiky MPSVR SR a iných verejných inštitúcií. Predovšetkým simuláciou poberateľov dávky sociálnej pomoci sa do výberovej vzorky *Mikrocenzu* dostali v reprezentatívnom zastúpení najchudobnejšie skupiny populácie, vrátane obyvateľov rómskych osád. Tým, že vo všeobecnosti sa bežne do vzorky nedostanú extrémne príjmy veľmi bohatých, ale ani veľmi chudobných, treba mať aj túto skutočnosť na pamäti predovšetkým pri medzinárodnom porovnávaní.

Pretože podobné štatistické zisťovanie sa neuskutoční skôr ako v roku 2008, nebude možné využiť monetárne indikátory chudoby vypočítané na báze *Mikrocenzu* 2003 ako základ pre meranie pokroku v boji proti chudobe a sociálnej exklúzii v krátkodobom horizonte. To do značnej miery obmedzilo možnosť stanovovať kvantifikovateľné úlohy v našom prvom **Národnom akčnom pláne sociálnej inklúzie na roky 2004 – 2006**, ktorý vláda SR schválila v júli tohto roku a predložila Európskej komisii spolu s ostatnými novými členskými štátmi.

Očakávame, že táto situácia sa významne zlepší v súvislosti so štatistickým zisťovaním EU SILC, na báze ktorého bude možné pravidelne vyhodnocovať všetky spoločné indikátory vrátane monetárnych.

V NAP/inklúzie máme množstvo tzv. inputových indikátorov, ktorými sú napríklad:

- počet účastníkov absolventskej praxe
- počet vytvorených chránených dielní
- počet rodín s deťmi poberajúcich príspevkov na služby
- počet študentov poberajúcich sociálne štipendium
- kapacita resocializačných stredísk
- počet prístupov na internet na školách
- počet zdravotníckych, či školských asistentov

Tieto indikátory sú však len akýmsi medzikrokom pre dosiahnutie a meranie takého cieľa, ako je zníženie chudoby na báze Laekenských outputových monetárnych indikátorov.

V súčasnosti na pravidelné každoročné meranie pokroku v boji proti chudobe a sociálnej exklúzii nie je možné využiť ani národné indikátory. Význam tejto tretej dôležitej skupiny indikátorov sa zdôrazňuje najmä v súvislosti s meraním špecifickej situácie takých zraniteľných skupín obyvateľstva ako sú imigranti, etnické minority, bezdomovci a pod.

Do roku 2001 sme za **národnú hranicu chudoby** mohli považovať tzv. životné minimum a podiel obyvateľstva pod touto hranicou za indikátor chudoby. V súčasnosti pomoc v hmotnej núdzi už nedosahuje výšku životného minima t. j. počet poberateľov dávky pomoci v hmotnej núdzi sa nekryje s počtom osôb nachádzajúcich sa pod životným minimom. V tejto súvislosti treba poznamenať, že sociálne štatistiky MPSVR SR už adekvátne neodrážajú chudobu na Slovensku.

Vytvorenie špecifického národného indikátora chudoby je dôležité aj vzhľadom na to, že spoločne schválená relatívna hranica chudoby na úrovni 60 % mediánu ekvivalentného príjmu je veľmi ťažko zdolateľná v súčasnej sociálnoekonomickej situácii. Na základe tejto hranice budeme len veľmi ťažko zaznamenávať každoročný pokrok v znižovaní chudoby na Slovensku najmä v krátkodobom horizonte.

Ako sme už naznačili, národné indikátory je potrebné špecifikovať aj na meranie takých rizikových skupín obyvateľstva, ktoré nezachytí ani štatistické zisťovanie EU SILC. V tejto súvislosti sa na úrovni Európskej komisie diskutuje o možnosti definovania takých spoločných indikátorov, ktoré by umožnili merať, či ohrozená skupina (imigranti, etnické minority, bezdomovci atď.) je vo väčšom riziku chudoby a sociálnej exklúzie ako ostatná populácia. Vychádza sa pri tom z národných indikátorov použitých v NAP/inklúzie jednotlivých členských štátov. V Slovenskej republike však chýbajú takéto indikátory, a predovšetkým chýba permanentný výskum, ktorý by umožnil neustále sledovanie dosahovaného pokroku v oblasti sociálnej inklúzie.

ZÁVER

Pokiaľ ide o efektívne meranie chudoby a sociálnej exklúzie na Slovensku, vidíme dve hlavné cesty:

1. Rozvíjanie spoločných indikátorov v rámci Európskej únie na báze pripravovaného štatistického zisťovania EU SILC, realizovaného Štatistickým úradom SR.
2. Vytvorenie škály národných monetárnych i nemonetárnych indikátorov založených na permanentnom výskume istých špecifik SR (osobitne meraní regionálnych rozdielov, takých marginalizovaných skupín ako sú rómske komunity, bezdomovci a ďalšie zraniteľné skupiny, s akceptovaním rodovej dimenzie), ktoré by vhodne doplnili spoločné indikátory a umožnili lepšie špecifikovať chudobu a sociálnu exklúziu na Slovensku.

Realizovať túto úlohu je možné len pomocou spolupráce širokej odbornej verejnosti (SAV, vysokých škôl, resp. ďalších relevantných vedeckých inštitúcií, územnej samosprávy, MVO,

vrátane tých, ktorých sa chudoba a sociálna exklúzia bytostne dotýka). Tu vidíme veľkú potrebu k rozprúdeniu širšej diskusie o meraní chudoby a sociálnej exklúzie najmä na národnej úrovni.

LITERATÚRA

1. Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006, NAP/Inklúzie, MPSVR SR 2004
2. The Joint Inclusion Report, Joint Council/Commission text, Brussels 2003
3. The Statistical Annex, Commission staff working paper, Brussels 2003
4. Monetary poverty in new Member States and Candidate Countries, Statistics in focus, Population and Social Conditions 12/2004, Eurostat
5. http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/index_en.htm

Príloha

Definície primárnych indikátorov

Indikátor	Definícia	Triedenie podľa veku	Triedenie podľa rodu
Miera rizika chudoby At-risk-of poverty rate	Podiel osôb s ekvivalentným disponibilným príjmom pod 60 % národného mediánu ekvivalentných príjmov. Ekvivalentný príjem je definovaný ako celkový disponibilný príjem domácnosti delený jej „ekvivalentnou veľkosťou“, čím sa berie do úvahy veľkosť a zloženie domácnosti. Tento príjem je priradený každému členovi domácnosti.	áno vekové skupiny: 0 – 15; 16+; 16 – 24; 25 – 49; 50 – 64; 65+	áno (od veku 16+)
Riziko chudoby podľa typu domácnosti Poverty risk by household type	Riziko chudoby pre populáciu v nasledovných typoch domácností: <u>Domácnosti bez závislých detí:</u> • jednotlivec do 60 rokov • jednotlivec nad 65 rokov • osamelá žena • osamelý muž • dvaja dospelí, aspoň jeden z nich nad 65 rokov • dvaja dospelí, obaja nad 65 rokov • iné domácnosti <u>Domácnosti so závislými deťmi:</u> • osamelý rodič, jedno alebo viac detí • dvaja dospelí, jedno závislé dieťa • dvaja dospelí, dve závislé deti • dvaja dospelí, tri a viac závislých detí Závislé deti sú jednotlivci vo veku 0 – 15 rokov a 16 – 24 rokov, ak sú neaktívne a žijú aspoň s jedným rodičom.		

Riziko chudoby podľa pracovnej intenzity domácností (nový indikátor) Poverty risk by the work intensity of households	Riziko chudoby pre celkovú populáciu v rôznych kategóriách pracovnej intenzity a typoch domácností. Pracovnú intenzitu domácností vyjadruje počet mesiacov, v ktorých všetci členovia domácnosti v ekonomicky aktívnom veku pracovali počas roka, v ktorom sa zisťovanie uskutočnilo, ako podiel z celkového teoretického počtu mesiacov, v ktorých títo členovia mohli pracovať. Jednotlivci sú klasifikovaní do kategórií pracovnej intenzity v rozpätí od WI=1 (domácnosť bez zamestnania) až po WI=1 (plná pracovná intenzita)		
Riziko chudoby podľa najčastejšieho statusu ekonomickej aktivity Poverty risk by most frequent activity status	Riziko chudoby pre dospelú populáciu (vo veku 16 a viac rokov) v nasledovných kategóriách najčastejšieho statusu ekonomickej aktivity: • zamestnaní (triedení na pracujúcich za mzdu, plat a SZČO) • nezamestnaní • dôchodcovia a iní neaktívni. Najčastejší status ekonomickej aktivity je definovaný ako status, aký jednotlivci mali viac ako polovicu kalendárneho roka.	áno	áno
Populácia žijúca v domácnostiach bez zamestnania: deti Population living in jobless households: children	Podiel detí (vo veku 0 – 17 rokov) žijúcich v domácnostiach bez zamestnania, vyjadrený ako percento z celkového počtu všetkých detí.	nie	nie
Populácia žijúca v domácnostiach bez zamestnania: dospelí Population living in jobless households: primeage adults	Podiel všetkých ľudí vo veku 18 – 59, ktorí žijú v domácnostiach bez zamestnania na populácii v rovnakej vekovej kategórii. Študenti vo veku 18 – 24 rokov, ktorí žijú v domácnostiach zložených výlučne zo študentov nie sú zastúpení ani v čitateli ani v menovateli.	nie	áno
Osoby predčasne končiace vzdelávanie a nepokračujú v ďalšom vzdelávaní Early school leavers not in education or training	Zastúpenie osôb vo veku 18 – 24 rokov, ktorí majú len nižšie stredné vzdelanie (ich najvyššia úroveň vzdelania je 0, 1 alebo 2 podľa medzinárodnej klasifikácie vzdelávania ISCED 1997) a nezúčastňovali sa vzdelávania alebo školenia počas štyroch týždňov pred zisťovaním.	nie	áno

Očakávaná dĺžka života Life expectancy	Počet očakávaných rokov dožitia pre ľudí vo veku 0, 1 a 60 rokov.	nie	áno
Subjektívne hodnotenie vlastného zdravotného stavu podľa výšky príjmu Self-defined health status by income level	Podiel populácie vo veku od 16 rokov v spodnom a vrchnom kvintile príjmového rozdelenia, ktorá svoj zdravotný stav hodnotí ako zlý alebo veľmi zlý.	áno	áno

Definície sekundárnych indikátorov

Indikátor	Definícia	Triedenie podľa veku	Triedenie podľa rodu
Rozptyl okolo hranice rizika chudoby Dispersion around the risk-of-poverty threshold	Podiel osôb s ekvivalentným disponibilným príjmom pod 40 %, 50 % a 70 % národného mediánu ekvivalentných príjmov	áno	áno (od veku 16+)
Miera rizika chudoby zakotvená v určitom časovom bode At risk of poverty rate anchored at a moment in time	V roku t, podiel osôb s ekvivalentným disponibilným príjmom pod hranicou rizika chudoby v čase t-3 aktualizovaný započítaním inflácie počas troch rokov		
Miera rizika chudoby pred vyplatením sociálnych transferov At-risk-of-poverty rate before social cash transfers	Relatívna miera rizika chudoby, pričom ekvivalentný príjem je vypočítaný nasledovnými spôsobmi: - vylúčia sa všetky sociálne príjmy - započítajú sa starobné, vdovské, vdovecké a sirotské dôchodky, vylúčia sa ostatné sociálne príjmy - započítajú sa všetky sociálne príjmy (=indikátor 1) Rovnaká hranica rizika chudoby sa používa v troch štatistikách a je stanovená na 60 % národného mediánu ekvivalentných disponibilných príjmov (vrátane vyplatených sociálnych transferov)	áno	áno (od veku 16+)

Gini koeficient Gini coefficient	Súhrnná miera kumulatívneho podielu ekvivalentných príjmov zodpovedajúceho kumulatívne percentu počtu jednotlivcov Môže nadobudnúť hodnoty v rozpätí od 0 % (úplná rovnosť) do 100 % (úplná nerovnosť)	nie	nie
Miera pretrvávajúceho rizika chudoby (50 % mediánu ekvivalentných príjmov) Persistent at-risk-of-poverty rate (50 % of median equivalised income)	Podiel jednotlivcov s ekvivalentným disponibilným príjmom pod 50 % národného mediánu ekvivalentných príjmov v súčasnom roku a najmenej v dvoch z predchádzajúcich troch rokov.	Áno	áno (od veku 16+)
Riziko chudoby pracujúcich (nový indikátor) In-work poverty risk	Jednotlivci, ktorí sú klasifikovaní ako zamestnaní (rozlišuje sa medzi wage and salary employment a self-employment) podľa definície najčastejšieho statusu ekonomickej aktivity a ktorí sú v riziku chudoby Tento indikátor musí byť analyzovaný podľa charakteristík domácnosti a práce a osobných charakteristík.	áno	áno (od veku 16+)
Podiel dlhodobej nezamestnanosti Long term unemployment share	Podiel celkovej dlhodobej nezamestnanej populácie (≥ 12 mesiacov, MOP definícia) na celkovej nezamestnanej populácii vo veku od 15 rokov.	áno	áno
Miera veľmi dlhodobej nezamestnanosti Very long term unemployment rate	Podiel veľmi dlhodobo nezamestnanej populácie (≥ 24 mesiacov, MOP definícia) na celkovej aktívnej populácii vo veku od 15 rokov.	áno	áno
Osoby s nízkou úrovňou vzdelania Persons with low educational attainment	Podiel dospeléj populácie (vo veku od 25 rokov), u ktorej najvyššie dosiahnuté vzdelanie je na úrovni ISCED 0, 1 alebo 2.	áno; vekové skupiny: 25 – 34; 35 – 44; 45 – 54; 55 – 64; 65 a viac	áno

Poznámky: MOP – Medzinárodná organizácia práce

Zdroj: Joint Inclusion Report, Európska komisia, Brusel 2003; Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006, Slovenská republika 2004

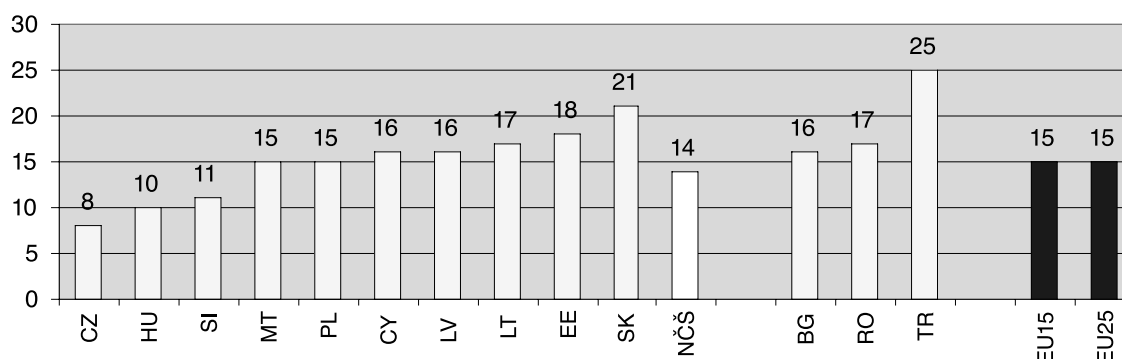
ZISŤOVANIE O PRÍJMOCH A ŽIVOTNÝCH PODMIENKACH (EU-SILC).

Ľudmila Ivančíková

ÚVOD

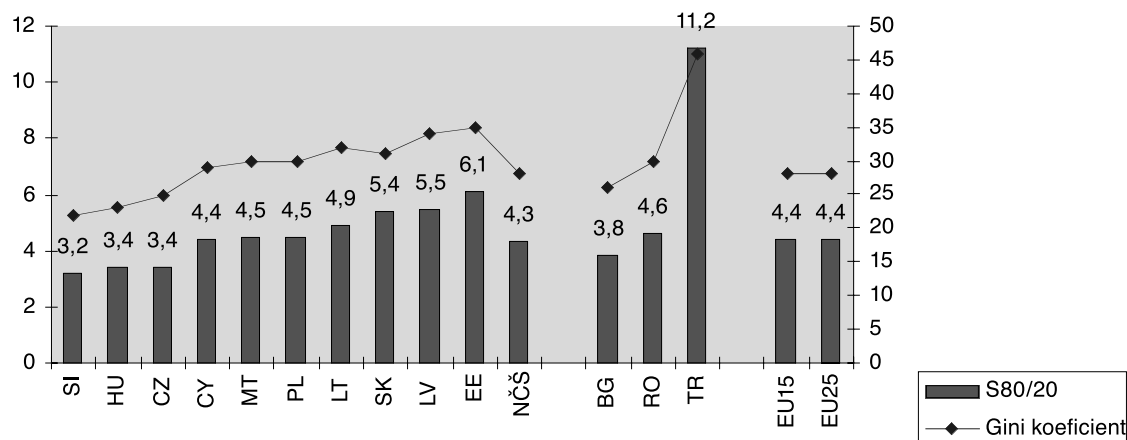
Slovenský štatistický systém sa aktívne podieľal na činnosti Európskeho štatistického systému už pred vstupom Slovenskej republiky do Európskej únie (EÚ). Dôkazom je účasť na príprave projektu EU-SILC datovaná od roku 2002. Skratka EU-SILC znamená počiatkové písmená názvu projektu „Štatistika príjmov a životných podmienok“ (Statistics on Income and Living Conditions). Ide projekt, ktorý metodicky pripravil a riadi Eurostat. Európa, to nie sú totiž len spoločné politické smerovanie, spoločný obchod a spoločná mena. Európa je aj spoločný problém chudobných a sociálne vylčených jedincov. V celej únii hrozí chudoba v priemere takmer 15 % z populácie, v nových štátoch je riziko dokonca vyššie (viď. grafy č. 1 a č.2)

Graf č. 1 Miera rizika chudoby (v %), obyvateľstvo spolu, rok 2001

Zdroj: Eurostat

Graf č. 4 Distribúcia príjmov a Gini koeficient

Zdroj: Eurostat

Poznámka: Distribúcia príjmov (S80/S20) vyjadruje pomer ekvivalentného príjmu 20 % najbohatších domácností k príjmu 20 % najchudobnejších domácností podľa rozdelenia príjmov. Gini koeficient je vzťah kumulatívnych podielov populácie usporiadaných podľa úrovne príjmu ku kumulatívnym podielom ich celkových príjmov.

Graf č. 1 informuje o podiele obyvateľov s príjmom nižším ako 60 % národného mediánu ekvivalentného príjmu. Obdobne ako aj graf č. 2 nám poskytuje pohľad na štrukturálne indikátory, ktoré boli stanovené pre hodnotenie chudoby. Zdrojom údajov pre výpočet týchto i ďalších európskych indikátorov sú rôzne národné zisťovania napr. štatistika rodinných účtov (Houshold Budget Survey), Mikrocenzus, zisťovania o sociálnej situácii domácností, zisťovanie o výdavkoch rodiny a pod. Taktiež referenčné obdobie sa odlišovalo: rok 1997 pre Cyprus, rok 2000 pre Maďarsko, rok 2001 pre Česko, Estónsko, Lotyšsko, Poľsko, Slovinsko, Bulharsko, Rumunsko a rok 2002 pre Turecko, Slovensko a Litvu. Pri medzinárodnom porovnávaní tak dochádza k určitému možnému skresleniu. Preto jednou z najdôležitejších úloh bolo vybudovať harmonizovaný zdroj údajov, ktorý by umožnil medzinárodné porovnanie údajov o chudobe a sociálnom vyčlenení a bol by zdrojom pre výpočet štrukturálnych indikátorov o chudobe.

ZISŤOVANIE O PRÍJMOCH A ŽIVOTNÝCH PODMIENKACH (EU-SILC)

Na základe záverov stretnutia Európskej komisie v Lisabone (marec 2000), Nice (december 2000), Štokholme (marec 2001), a Laekene (december 2001) bola vymedzená požiadavka na aktuálne informácie o príjmovej distribúcii, úrovni a zložení chudoby a sociálneho vyčlenenia v štátoch Európskej únie. Za týmto účelom bol vytvorený rámec spoločného projektu štatistiky príjmov a životných podmienok (EU-SILC). Obsah rámca následne vymedzilo Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady č. 1177/2003 zo 16. júna 2003 týkajúce sa štatistiky spoločnosti o príjmoch a životných podmienkach. Projekt EU-SILC zahájilo na základe džentlmenovej dohody 7 krajín (Belgicko, Dánsko, Grécko, Írsko, Luxembursko, Rakúsko a Nórsko) v roku 2003. V súlade s už spomenutým nariadením „staré“ členské štáty EÚ (okrem Nemecka, Holandska a Veľkej Británie) plus Estónsko, Nórsko a Island začali zisťovanie v roku 2004. Nemecko, Holandsko, Veľká Británia a nové členské štáty vrátane Slovenska (okrem Estónska), začnú zisťovanie v roku 2005. V súčasnosti prebieha diskusia o termíne začiatku zisťovania v Českej republike.

Počas metodologickej prípravy projektu bol pôvodný počet položiek drasticky zredukovaný z ohľadom na zníženie doby opytovania (Lollivier, Verger, 1999). Napriek tomu v poslednej verzii zoznamu je spolu 216 cieľových primárnych premenných, z toho 147 prierezových aj dlhodobých, 38 má charakter iba prierezových premenných a 31 charakter iba dlhodobých premenných.

Prierezové údaje prislúchajú k určitému časovému obdobiu a získajú sa z prierezového zisťovania s rotačným výberom. Premenné prierezovej zložky budú zdrojom údajov, ktoré prislúchajú určitému času, alebo časovému obdobiu. Získané údaje za domácnosti a jednotlivcov budú prepojené a umožnia nám multidimenzionálnu analýzu na úrovni domácností a osôb. Dlhodobé údaje sledujú zmeny na úrovni jednotlivca v čase, zmeny pozorované periodicky za určité časové obdobie (zatiaľ sa predpokladá obdobie 4 rokov). Pri sledovaní dlhodobých premenných bude základnou jednotkou predovšetkým jednotlivec. Dlhodobé údaje budú vychádzať z prierezového zisťovania s rotačným výberom.

Štatistickou jednotkou sledovania je súkromná domácnosť a osoby (súčasní a bývalí členovia domácnosti). Na otázky v osobnom dotazníku budú odpovedať členovia domácnosti vo veku 16 a viac rokov osobne, v niektorých vymedzených prípadoch je možné použiť opytovanie prostredníctvom zástupcu (tzv. proxy opytovanie).

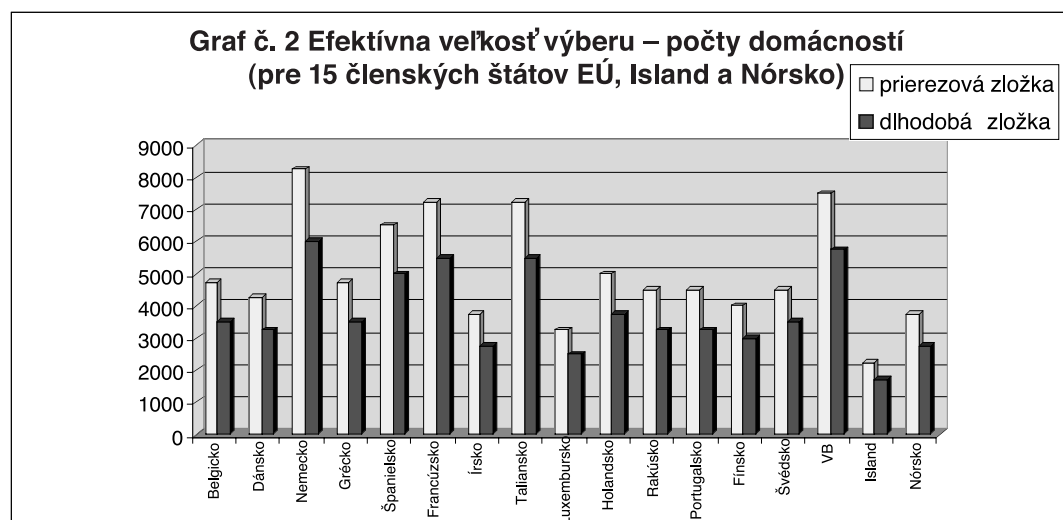
Hlavnými oblasťami zisťovania **v prípade domácností** sú:

1. *základné informácií* (región, zloženie domácnosti, identifikácie osôb),
2. *príjmy* (hrubé a čisté zložky príjmov na úrovni domácností)
3. *sociálne vyčlenenie* (nedoplatky súvisiace s bývaním a nepeňažné ukazovatele deprivácie domácností, fyzické a sociálne prostredie),
4. *informácie o práci* (starostlivosť o deti)
5. *bývanie* (typ obydľia, vlastníctva, vybavenosť domácnosti, náklady na bývanie).

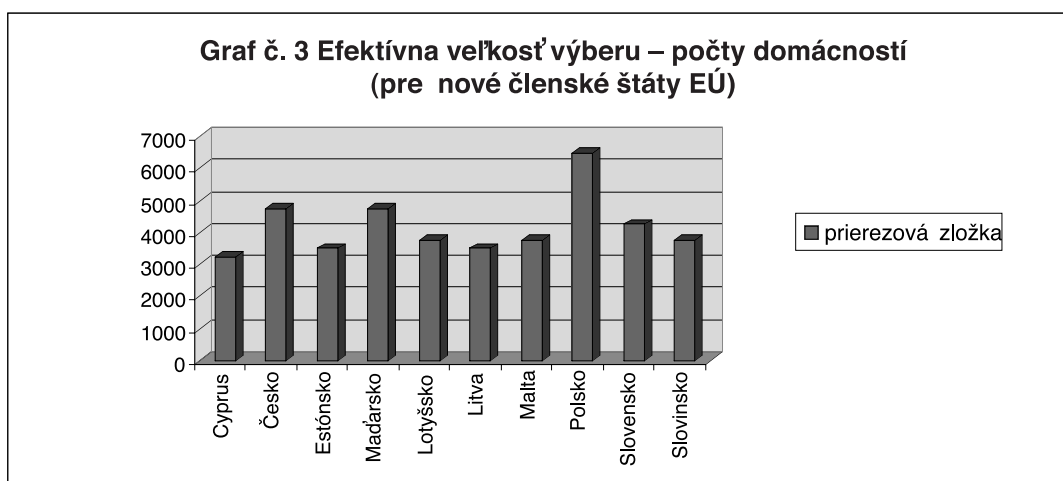
Jednotlivci budú odpovedať na otázky z oblastí:

1. informácií *demografického charakteru* (mesiac, rok narodenia, rodinný stav, krajina narodenia a štátna príslušnosť),
2. *príjmov a ich štruktúry*,
3. *vzdelania*,
4. *práce* (súčasná ekonomická aktivita, ekonomická aktivita počas príjmového referenčného obdobia, história činností a kalendár aktivít)
5. *zdravia* (vrátane prístupu ku zdravotnej starostlivosti).

V nadväznosti na účel zisťovania (výpočet mier rizika chudoby) a vo vzťahu ku kompenzácií neodpovedí akéhokoľvek druhu, stanovil Eurostat tzv. minimálnu efektívnu veľkosť vzorky osobitne pre prierezovú a osobitne pre longitudinálnu (dlhodobú) zložku zisťovania. Jednotlivé počty domácností pre všetky štáty, ktoré sa zúčastňujú projektu sú uvedené v nasledujúcich grafoch.

Zdroj: Eurostat

Zdroj: Eurostat

Zisťovaniu predchádza pilotné overovanie v dvoch vlnách, metodicky opäť pripravené Eurostatom. Úlohou prvej vlny pilotného zisťovania (alebo „prvého pilotného projektu“) bolo overiť sledovanie cieľových premenných, vyhodnotiť možnosť zberu hrubých príjmov opytovaním, vyhodnotiť mieru návratnosti a dĺžku opytovania, prípadnú integráciu EU-SILC do existujúcich národných zisťovaní. Toto pilotné zisťovanie sa realizovalo na Slovensku v prvej polovici roku 2004. Koncepcia druhej vlny pilotného zisťovania (alebo „druhého pilotného projektu“), so zberom údajov v teréne v októbri 2004, overuje pravidlá výberu a sledovania vzorky t.j. domácností a osobitne členov domácnosti z prvej vlny v prípade, ak sa odsťahovali z pôvodnej adresy. Ide o mimoriadne závažnú stránku zisťovania, keď sa vybrané domácnosti a osoby budú sledovať nielen v prvom roku zisťovania, ale aj v ďalších vlnách zberu longitudinálnych premenných v rokoch 2006 – 2008. Druhý pilotný projekt si taktiež kladie za cieľ vyhodnotiť koherenciu stálych premenných medzi prvou a druhou vlnou. V rámci zberu údajov v teréne sa testuje najmä stotožnenie sa respondentov s obsahom otázok a ich celková zrozumiteľnosť v module „Medzigeneračný prenos chudoby“, ktorý bude súčasťou zisťovania v roku 2005.

CHUDOBA A SOCIÁLNE VYČLENENIE

Zvyšovanie počtu chudobných v západnej Európe datujú niektorí odborníci do 70. – 80. rokov minulého storočia. Ide o dôsledok globalizácie a s ňou súvisiace zmeny v trhovom hospodárstve, ktoré sa následne odrážajú na prehľbovaní príjmovej nerovnosti, na zvyšovaní počtu chudobných, ale tiež na vzniku nových foriem chudoby.

Vo vzťahu k vytýčenému cieľu by mal EU-SILC kombináciou peňažných a nepeňažných indikátorov poskytnúť porovnávaciu základňu pre štúdium chudoby a sociálneho vyčlenenia v ich plne multidimenzionálnom a longitudinálnom kontexte. Následne, **z hľadiska času** bude možné rozlišovať prierezový stav od stavu chudoby a sociálneho vyčlenenia v čase v rámci sledovaného obdobia a od trvalého stavu chudoby sledovateľného v celom vymedzenom období. **Z hľadiska úrovne** budeme môcť rozlišovať peňažnú chudobu od latentnej (peňažnej alebo nepeňažnej chudoby) a od evidentnej (peňažnej alebo nepeňažnej chudoby)

Chudoba	prierezová	v nejakom čase	perzistentná
peňažná			
latentná (peňažná alebo nepeňažná)			
evidentná (peňažná a nepeňažná)			

Relevantnou štatistickou jednotkou je domácnosť. Treba si ale uvedomiť hneď na začiatku, že zisťovanie je založené výhradne na sledovaní súkromných domácností a ich členov. Čiže nebudú k dispozícii údaje napríklad za bezdomovcov, ktorí sú nositeľmi hlboké chudoby, ani ľudí žijúcich v rôznych sociálnych inštitúciách, ktorí najviac pociťujú hlbokú chudobu. Takisto nebude v pripravovanom zisťovaní obsiahnutá etnická štruktúra chudoby, ktorá často vyznieva najmä v spojitosti s rómskou populáciou. Osobitným problémom sa javí pokrytie regionálnej chudoby. Existujúce finančné a technické prostriedky neumožňujú poskytnúť reprezentatívne údaje na úrovni okresov, miest a obcí.

Jadrom konceptu sociálneho vyčlenenia je skutočnosť, že sa vyčlenení jedinci, ale i celé vyčlenené sociálne skupiny nepodieľajú rovnakou mierou ako ostatní na hmotných i nehmotných zdrojoch spoločnosti a na ich distribúcii či redistribúcii, čo vedie k ich chudobe a sociál-

nej a kultúrnej izolácii. (Mareš, 2000). Ide teda o ekonomické, sociálne, politické i kultúrne vyčlenenie, čo pokrýva široké spektrum sociálnej reality. Výhodou konceptu sociálneho vyčlenenia je jeho komplexnosť a dynamický charakter, t.j. zahrnutie nielen chudoby, ale aj javov chudobou vyvolaných (Mareš 2000). Dôležitú úlohu zohráva napríklad zhoršenie duševného zdravia. Výskumy poukazujú na to, že nezamestnanosť spôsobuje u ľudí zhoršenie duševného zdravia v podobe zvýšenej úzkosti, neschopnosti sústrediť sa a depresie, ktoré sú porovnateľné so stratou v prípade rozvodu, alebo úmrtia (Lea, Tarpy, Webley, 1994).

Koncepcia sociálneho vyčlenenia je teoretickým východiskom pre pripravované zisťovanie EU-SILC. Na základe tejto koncepcie a viacerých analýz expertov k výsledkom ECHP boli stanovené 4 kritériá, ktoré sú potrebné na to, aby sa premenná mohla charakterizovať ako **indikátor chudoby a sociálneho vyčlenenia**:

1. mala by odrážať *negatívny aspekt života*
2. byť *medzinárodne porovnateľná*
3. byť *porovnateľná v čase*
4. *umožniť prepojenie nepeňažných a peňažných indikátorov chudoby.*

Negatívnym aspektom života sa rozumie vyčlenenosť, alebo deprivácia osoby (skupiny osôb) z konkrétnej dimenzie života, ktorý je akceptovaný v spoločnosti v ktorej on/ona žije. Inak povedané, ktorý je spoločný pre väčšinu, alebo väčšiu časť života obyvateľov Európskej únie a väčšiny členských krajín EÚ. Deprivácia sa chápe ako výsledok sociálneho vyčlenenia. Deprivačné faktory môžu byť vymedzené buď na objektívnej úrovni (ako ju definoval Townsend (1979), ktorá je verifikovaná testom frekvencie alebo môže ísť o deprivačné faktory na sociálnej úrovni, testované testom zhody (t.j. deprivácie pozorované ako nevýhody širokou majoritou.)

Existuje veľa literatúry, ktorá zdôrazňuje pri štúdiu sociálnej vyčlenenosti a chudoby meranie životnej úrovne a meranie príjmov. Môžem spomenúť napríklad dnes už klasické dielo P. Townsenda: *Poverty in the United Kingdom* (Harmondsworth: Penquin, 1979), Nolan, B. and C.T. Whelan: *Resources, Deprivation and Poverty*, (Oxford, UK: Clarendon, 1996), alebo práce R. Layteho v ktorých sa zameriava na údaje získané v ECHP.

Ako relevantné dimenzie sociálneho vyčlenenia pre EU SILC boli vymedzené 3 základné dimenzie: základné a druhotné potreby, bývanie a finančné náklady. Každá z nich je pokrytá oblasťami a podoblasťami s konkrétnymi premennými.

V oblasti sociálneho vyčlenenia sa budeme pýtať, či domácnosť mala nedoplatky spojené s bývaním, konkrétne s platením nájomného, hypotéky, účtov za elektrinu, vodu, plyn alebo nedoplatky v súvislosti so splácaním pôžičiek.

Nepeňažné ukazovatele deprivácie domácnosti sa monitorujú cez otázky, zamerané predovšetkým na materiálnu a sociálnu depriváciu, t.j. *či si môže domácnosť dovoliť zaplatiť raz ročne týždňovú dovolenku mimo domu, jesť každý druhý deň mäsité jedlo, kura, rybu, dostatočne vykurovať dom, hrať neočakávané finančné výdavky z vlastných zdrojov.*

Pre zaujímavosť uvádzam v niektorých prípadoch znenie otázok k premenným, ktoré sa použili v prvom pilotnom zisťovaní.

HS040, HS050, HH050, HS06:

Mohla by si Vaša domácnosť dovoliť:

- a) zaplatiť raz ročne týždňovú dovolenku mimo domu
- b) mäsité jedlo, kura, rybu (alebo iný vegetariánsky ekvivalent) jesť každý druhý deň
- c) dostatočne vykurovať dom
- d) hrať neočakávané finančné výdavky z vlastných zdrojov

Odpoveď: Áno, Nie

Pri sledovaní údajov o **vybavenosti domácnosti** vybranými predmetmi dlhodobej spotreby, (telefón resp. mobilný telefón, farebný televízor, počítač, automatická pračka, auto) sa prihliada na rôznosť vkusu, životného štýlu a hodnôt, keď sa súčasne pýtame, či ich domácnosť nemá preto, že si ich nemôže dovoliť, alebo ich nemá z iných dôvodov. Nezaujímajú nás dôvody, pre ktoré tieto predmety dlhodobej spotreby domácnosť nemá.

Ďalším faktorom chudoby, ktorý sa snaží projekt EU-SILC podchytiť je subjektívne vnímanie chudoby. Subjektívny prístup k chudobe nie je založený na aktuálnych životných podmienkach, ale na domácnosti s ich stupňom bytia alebo rozdielu medzi minimálnym príjmom, ktorý im postačuje pre živobytie a ich skutočným príjmom (Lollivier, Verger, 1999). Subjektívny aspekt sociálneho vyčlenenia sa v EU-SILC sleduje otázkami na názor domácnosti k štyrom premenným: *schopnosť domácnosti vystačiť s peniazmi* („make ends meet“), *najnižší čistý mesačný príjem na uhrádzanie neočakávaných výdavkov, ako zatažujú domácnosť celkové náklady na bývanie a ako zatažujú domácnosť splátky pohľadávok* (pôžičiek, úverov, hypoték...).

Pri premennej „schopnosť domácnosti vystačiť s peniazmi“ bolo v prvej vlne použité nasledujúce znenie otázky:

HS120

Domácnosť má rôzne zdroje príjmu na ktorých sa podieľajú rôzni členovia domácností. Ak sa zamyslíte nad celkovým mesačným príjmom Vašej domácnosti, s akými ťažkosťami je schopná platiť zvyčajné výdavky?

- s veľkými ťažkosťami
 - s ťažkosťami
 - s určitými ťažkosťami
 - pomerne ľahko
 - ľahko

Vzhľadom na harmonizáciu zoznamu premenných a definícií sa Eurostat snaží v určitých prípadoch harmonizovať aj znenie otázok. Táto snaha je zrejmá a má svoje opodstatnenie najmä v prípade, keď sa pýtame na subjektívny názor. Napríklad v prípade premennej hodnotenie *výšky najnižšieho čistého mesačného príjmu na uhrádzanie neočakávaných výdavkov* v súčasnosti prebieha diskusia s ohľadom na požiadavku medzinárodného porovnania. Je totiž problematické určiť, či sa má vychádzať z tovarov (ak áno, z akých konkrétne, napr. auto, chladnička), alebo z určitej presne stanovenej sumy, ktorá opäť môže byť pre všetky zúčastnené krajiny určená na základe prepočtu parity kúpnej sily, alebo na základe hranice chudoby, zohľadňujúc tak národné podmienky.

Finančná záťaž celkových nákladov na bývanie, splátok pôžičiek a splátok iných finančných pohľadávok sa meria cez 3 bodovú škálu (veľmi zatažujú, trochu zatažujú, vôbec nezatažujú).

Ďalším aspektom sociálneho vyčlenenia, ktorý je pokrytý v zisťovaní, *je fyzické a sociálne prostredie*. Pôjde o otázky, ktorými sa pýtame na problémy spojené

- s obydľím (príliš tmavé)
- hlukom od susedov, alebo z ulice
- znečistením, špinou, alebo na iné problémy životného prostredia spôsobené buď dopravou, alebo priemyslom
- na kriminalitu, násilie alebo vandalizmus

Deprivácia môže byť daná nielen nedostatkom zdrojov priamo v domácnosti, ale aj v komunite (nedostatok lekárskej starostlivosti). Pýtame sa, či bol dôvod, ktorý by si vyžadoval v posledných 12 mesiacov návštevu u lekára špecialistu a ak áno, aký bol hlavný dôvod, prečo nebola návšteva realizovaná. Tie isté otázky sa týkajú aj prístupu k stomatologickému ošetrovaniu.

PH050

Aký bol hlavný dôvod, pre ktorý ste nenavštívil lekára – špecialistu?

- nemohol som si to dovoliť (príliš drahé)
- poradovník
- nemal som čas (z pracovných alebo osobných dôvodov)
- čakal som, či sa zdravotný problém sám nezlepší
- nepoznal som žiadneho lekára – špecialistu
- z iných dôvodov

Pri príjmovej chudobe, ktorú môžeme považovať za „chudobu zdrojov“, sú sledované celkové zdroje príjmu domácností, čiže okrem príjmu zo zamestnania aj príjem z investícií a rôzne dávky a prídavky. Príjmová chudoba bude meraná celým radom príjmových premenných. Príjmy sa budú sledovať tak na individuálnej úrovni, ako i na úrovni domácnosti a to na základe priameho opytovania. Otázky sa zamerajú na podrobnú štruktúru príjmov zo zamestnania, nepeňažných príjmov, sociálnych dávok, príjmov z podnikania, daní a výdavkov na sociálne poistenie. Suma je meraná pred zdanením ale po odvodoch na sociálne poistenie a následne bude delená počtom spotrebiteľských jednotiek v domácnosti. Referenčným obdobím pre zisťované údaje za príjmové premenné bude predchádzajúci kalendárny rok.

Keďže v rámci príjmu stále viac zohrávajú úlohu komponenty nemonetárneho (nepeňažného) príjmu, boli z nich pre účely EU-SILC vymedzené:

- a) nepeňažný príjem zo zamestnania (povinné okrem položky služobné auto od roku 2007)
- b) hodnota tovarov produkovaných pre vlastnú potrebu (povinné od roku 2007)
- c) imputované nájomné (povinné od roku 2007)

Oblasť nepeňažných príjmov si vyžiada relevantné informácie o situácii na Slovensku, podložené výskumami.

V každom roku zisťovania o príjmoch a životných podmienkach bude k premenným prierezového komponentu pričlenený samostatný modul zameraný na špecifickú stránku fenoménu chudoby. Pre rok 2005 je modul zameraný na sledovanie medzigeneračného prenosu chudoby, pre rok 2006 je obsahom sociálna participácia členov domácností.

Modul pre rok 2005 je obsahovo zameraný predovšetkým na sociálnu mobilitu. Dodatočne bol rozšírený o otázku, týkajúcu sa prípadných finančných problémov domácnosti a to v čase, keď mal respondent 12 až 16 rokov:

PM 100

Ako často mala domácnosť, v ktorej ste žili v čase keď ste mali 12 až 16 rokov, finančné problémy:

Nikdy	1
Zriedkakedy	2
Občas	3
Často	4
Vždy	5

ZÁVER

Štatistický úrad Slovenskej republiky pripravuje Zisťovania o príjmoch a životných podmienkach na rok 2005. Finančne budú jednotlivé činnosti zisťovania pokryté grantom Európskej únie. Veľkosť vzorky zodpovedá požiadavke Eurostatu na minimálnu efektívnu veľkosť. Po zvýšení o predpokladanú mieru neodpovedí bude do zisťovania zaradených približne 5 200 až 5 600 domácností. Väčšina údajov bude získaná zberom v teréne s použitím metódy zisťovania PAPI (t.j. pero a papierový dotazník). Ďalšie údaje sa získajú výpočtami na základe vopred stanovených metód (napr. imputované nájomné, nepeňažné zložky príjmu a pod.). Prvé údaje za prierezovú zložku budú k dispozícii v druhej polovici roku 2006 spolu s vypočítanými indikátormi sociálnej kohézie.

Projekt štatistiky o príjmoch a životných podmienkach i svojim rozsahom má tendenciu byť zdrojom údajov o oblasti chudoby a sociálneho vyčlenenia nielen v rámci európskeho kontextu. Aj z ohľadom na obsahovú bohatosť a finančnú náročnosť si bude vyžadovať efektívne využitie získaných údajov na národnej úrovni. Je treba zvážiť, či sa nemôže považovať za štatistické zisťovanie, ktoré po prepojení s inými čiastkovými zisťovaniami (napríklad sociologického charakteru) poskytne komplexný obraz o chudobe a sociálnom vyčlenení na Slovensku a pokryje tak potrebu relevantného zdroja údajov pre riešenie otázok chudoby a sociálneho vyčlenenia v národných podmienkach.

LITERATÚRA:

1. Nariadenie (ES) č. 1177/2003 Európskeho parlamentu a Rady zo dňa 16. júna 2003 o štatistike spoločenstva o príjmoch a životných podmienkach (EÚ-SILC). In: Official Journal of the European Union, L165, 3.7.2003.
2. Lollivier S., Verger D.: Living Conditions Poverty, Resources Poverty, and Subjective poverty are distinct, NSEE Studies No. 27, february 1999.
3. Mareš, P., Chudoba, marginalizace, sociální vylúčení, In: Sociologický časopis 200, Vol. 36 (No.3: 285 – 297)
4. Lea S., Tarpy R., Webley P., Psychologie ekonomického chovania, Grada, 1994
5. Kolektív, Miléniové rozvojové ciele: Cesta k znižovaniu chudoby a sociálneho vylúčenia, dostupné na: http://mdgr.undp.sk/Documents/MDG_Slovak.sk.pdf

JE A BUDE SLOVENSKÝ VIDIEK CHUDOBNÝ?

Viera Petrášová

ÚVOD

Prevažne vidiecke oblasti tvoria 59,5 % rozlohy Slovenskej republiky. Nachádza sa v nich 62,8 % poľnohospodárskej pôdy a 55,9 % lesov (zdroj SOP PaRV). Celkovo lesy zaberajú v SR cez 42 % výmery, čím sú v súčasnosti zdrojom obnoviteľnej suroviny s možnosťou ďalšieho rozvoja (kvôli potenciálu vysokej hodnoty pridanej hodnoty pri spracovaní surového dreva, biomasy, nedrevných produktov) a z hľadiska geografických podmienok ako zdroj príjmov z cestovného ruchu jeden z najvýznamnejších rezortov pre ďalší rast slovenskej ekonomiky na vidieku.

Horský a vidiecky charakter krajiny je charakteristický aj pre kraje SR, ktoré sú z hľadiska sociálno-ekonomickej disparity regiónov zaradené medzi najchudobnejšie. Sú typické vysokým podielom počtu osôb v hmotnej núdzi a aj nezamestnaných. Podľa údajov uvedených v Národnom akčnom pláne sociálnej inklúzie SR pre roky 2004 – 2006 sú podiely počtu osôb nasledovné:

Počet osôb odkázaných na pomoc v hmotnej núdzi na celkovom počte obyvateľov SR v porovnaní s mierou evidovanej nezamestnanosti v roku 2003 v %

Kraj	Podiel osôb v hmotnej núdzi	Podiel osôb evidovaných nezamestnaných
Banská Bystrica	13,6	21,7
Prešov	14,3	19,1
Košice	17,8	22,1
Nitra	10,6	19,1
na porovnanie		
Žilina	7,0	12,7
Bratislava	2,0	3,9

Uvedené poradie krajov sa podľa iných ukazovateľov môže meniť, ale 4 uvedené kraje patria medzi najchudobnejšie.

Problém chudoby sa u nás v súčasnosti uvádza len pre vybrané skupiny obyvateľstva, ktoré sú k uvedeným počtom osôb v hmotnej núdzi v jednotlivých krajoch len marginálnymi skupinami. Podľa Národného akčného plánu sociálnej inklúzie SR pre roky 2004 – 2006 sú to len obyvatelia rómskych osád, občania so zdravotným postihnutím, migranti, bezdomovci a ostatné zraniteľné skupiny (osamelí rodičia, slobodní ľudia, dôchodcovia, vdovci alebo vdovy...). Preto sa žiada, aby sme v období, keď prebieha najmä decentralizácia daňovej reformy, ktorá je plne v kompetencii SR, správne dokázali identifikovať problém chudoby aj podľa skupín obyvateľstva, typizácie regiónov tak, aby sme spolu s jej uskutočnením a dobre mierenou štátnou investičnou pomocou dokázali eliminovať infraštruktúrne zaostalosť niektorých regiónov. Od nej závisí aj úroveň rozvoja podnikania v regióne a úroveň príjmov obyvateľstva. Problém stanovenia minimálneho štandardu dôstojného života v dobrej spoločnosti sme doteraz v podmienkach obyvateľstva SR komplexne neskúmali. Vzhľadom ku vidieckemu charakteru 4 najchudobnejších krajov, medzi ktorými figuruje aj Nitriansky kraj postihnutý nedokončenou reštrukturalizáciou poľnohospodárstva, treba

uskutočniť osobitné výskumy zamerané na vidiecke obyvateľstvo. Práve táto skupina obyvateľstva je prezentovaná podľa mňa v uvedenom prehľade občanov v hmotnej núdzi a evidovaných nezamestnaných. Dostupné štatistické zdroje nám neuvádzajú údaje na regionálnej úrovni a v súčasnosti ani v rámci typických politík štátu, ktoré sa týkajú rôznych rezortov, ale sú naviazané najmä ku vidieku. Je to pôdohospodárska politika, s malými výnimkami politika cestovného ruchu a malého a stredného podnikania.

SÚČASNÁ SITUÁCIA NA VIDIEKU

V 90-tych rokoch minulého storočia sa vplyvom transformácie národného hospodárstva zvýšila vo vidieckych oblastiach nezamestnanosť, čím sa prejavili aj chybné rozhodnutia štátnej priemyselnej politiky predchádzajúceho obdobia. Vybudovanie veľkých priemyselných centier, roľníckych družstiev bez silnej diverzifikácie činností a miestnou dopravou sprístupnených len strediskových centier na vidieku s vybudovanou infraštruktúrou služieb sa ukázalo po strate vnútorných a medzinárodných trhov ako chybný krok v rámci národného hospodárstva. Obyvatelia vidieckych sídiel nemali zabezpečený tzv. „viacnásobný“ príjem z činnosti na pôde alebo odvodených aktivít ako napr. zelený cestovný ruch, farmársky spôsob obhospodarovania pôdy, rôzne remeselnícke činnosti zvyšujúce zamestnanosť, pretože sú založené na zvýšenom podiele ručnej práce... V našich podmienkach nebol vybudovaný systém podpory hospodárenia vlastníkov na pôde v závislosti od potreby udržať obyvateľstvo na vidieku a tým si zaistiť kultúrnu krajinu ako ju mnohokrát obdivujeme v krajinách EÚ.

Viac než polovica rozpočtu v EÚ sa čerpá do pôdohospodárstva. Aj v súčasnosti, keď preberáme Spoločnú poľnohospodársku politiku EÚ (ďalej SPP) sa veľmi málo hovorí o základných pilieroch tejto politiky, v ktorých je zabudované aj sociálne hľadisko. Dotácie do fariem znamenajú tiež zabezpečenie slušného životného štandardu ich vlastníkov. Dokonca reforma SPP prijatá v júni minulého roka v rámci horizontálnych opatrení zavádza tieto nové postupy:

- odstránenie väzby plošných dotácií na poľnohospodársku výrobu
- rešpektovanie štandardov príjmu pre farmu
- modulácia (presun z priamych platieb na rozvoj vidieka)
- poľnohospodársky poradenský systém
- nové opatrenia v rámci rozvoja vidieka.

Pri pozornej analýze uvedených zmien v reforme SPP je zrejmé, že od roku 2007 sa začne podpora poľnohospodárstva zo spoločných peňazí EÚ orientovať na zvýšenie konkurencieschopnosti vidieka diverzifikáciou aktivít na vidieku, posilnením poradenstva a na zabezpečenie dôstojného životného štandardu na vidieku. Táto zmena sa v programovacom období 2007 – 2013 začne ku koncu desaťročia týkať aj nášho vidieka. Obvyklé dotácie, ktoré doteraz na vidieku poľnohospodári poberali, sa budú viazať na poľnohospodárske podniky a budeme musieť dokázať aj to, aká by mala byť primeraná dôchodková situácia obyvateľov závislých od obhospodarovania pôdy (lesnej a aj poľnohospodárskej).

SOCIÁLNO – DEMOGRAFICKÁ SITUÁCIA NA VIDIEKU

Slovensko malo 5,379 mil. obyvateľov (zdroj SOP PaRV). Priemerná hustota osídlenia je 109,9 obyvateľa/km². Obyvateľstvo sa koncentruje okrem miest do nížin a kotlín, horské oblasti sú osídlené veľmi riedko, čo spôsobilo, že extenzívne osídľovanie a využívanie

krajiny podstatne ovplyvnilo pôvodnú štruktúru krajiny i zloženie ekosystémov. Za vidiecke sídla sa všeobecne považujú sídla, ktoré nemajú štatút mesta a majú určitý charakter a typ osídlenia, ekonomickú štruktúru, založenú na poľnohospodárstve a lesníctve, menej rozvinutú infraštruktúru a nízku hustotu obyvateľstva. Štatisticky vyjadrené sú to sídla do 5 000 obyvateľov. Štatistický úrad SR eviduje 2 883 sídiel, z ktorých je 2 745 (95,2 %) prevažne vidieckych sídiel a 138 mestských sídiel. Väčšina miest nad 25 000 obyvateľov je na západe SR v krajoch, ktoré sú menej zaostané. Práve tieto mestá kvôli najväčšej koncentrácii obyvateľstva sa považujú za zdroj hospodárskeho rozvoja. Väčšina slovenských sídiel sú dediny, z ktorých má 1979 do 1 000 obyvateľov a z nich má 1 210 dedín menej než 500 obyvateľov. Dokonca 580 obcí má menej ako 250 obyvateľov.

Vývoj osídlenia SR v posledných rokoch prebiehal v miernejšom tempe a bol poznamenaný poklesom prirodzeného prírastku obyvateľstva, reštrukturalizáciou národného hospodárstva a tým aj vývojom zamestnanosti, výrazným obmedzením bytovej výstavby, ako aj nedostatočnou schopnosťou miest a obcí riešiť uvedené problémy. Koncepcia ďalšieho sídelného rozvoja v SR vychádza predovšetkým z geomorfologických podmienok a socio-ekonomického vývoja, pri rešpektovaní rovnomerného a vyváženého vývoja. Ťažisko podľa už predloženého návrhu štátu pre investície do infraštruktúry bude na krajských mestách, ako aj na líniiach rozvojových osí pozdĺž hlavných komunikačných osí. Najviac investícií pôjde do Žilinského kraja a najmenej do najchudobnejších a to Košického a Nitrianskeho kraja. Ani ďalšie dva zaostané kraje Prešovský a Banskobystrický nie sú na čelných miestach investičnej podpory štátu a zdrojov EÚ. Ak chceme zachovať sídelné vidiecke osídlenie, opäť sa aj v riadení obcí po decentralizácii časti prostriedkov získaných z daní fyzických osôb napriek ich finančným presunom medzi kraji objavuje potreba návratu ku spájaniu viacerých obcí. Nemusia pritom strácať vlastnú identitu, ale dôjde ku koncentrácii výkonov samosprávy.

ÚROVEŇ MIEZD

Dosahovaná úroveň priemerných mesačných miezd v regiónoch je výsledkom viacerých faktorov. Je ovplyvnená štruktúrou podnikateľských subjektov a ich ekonomickou silou. Výška mzdy a zamestnanosť predurčujú životný štandard obyvateľstva – produktívneho, ktoré tvorí v jednotlivých regiónoch 55 až 64 % populácie. Najviac vzrástli za posledné obdobie priemerné mzdy v Bratislave, až okolo 50 %, zatiaľ čo vo vidieckych regiónoch len o cca 33 %. V porovnaní s priemerom SR je mzda v 70 vidieckych okresoch o 1,7 tis. Sk nižšia a v porovnaní s mestskými až o 5 tisíc. V odvetví pôdohospodárstva bola v r. 2001 priemerná mesačná mzda v organizáciách s 20 a viac zamestnancami 10 193 Sk. V porovnaní s priemernou mzdou v celom hospodárstve predstavovala mzda v pôdohospodárstve iba 80 % (zdroj SOPPaRV).

Podľa údajov ŠÚ SR priemerná mesačná nominálna mzda zamestnanca v hospodárstve SR v r. 2003 dosiahla 14 365 Sk a v pôdohospodárstve 10 940 Sk. Mzdová parita na priemerný zárobok odvetví ekonomických činností spolu v r. 2003 bola 76,2 %. K polroku 2004 priemerná mesačná nominálna mzda zamestnanca v hospodárstve dosiahla 15 472 Sk a v pôdohospodárstve 11 769 Sk. Disparita príjmov sa neznižuje, ale naopak sa zvyšuje.

Priemerná mesačná nominálna mzda v roku 2002 (odvetvia spolu) v prevažne urbanizovaných oblastiach (9 okresov) dosiahla výšku 18 239 Sk, v prechodných oblastiach (31 okresov) 12 667 Sk a v prevažne vidieckych oblastiach (39 okresov) 11 693 Sk (zdroj SOP – PaRV).

Nízke priemerné mzdy v pôdohospodárstve sú výsledkom najmä nízkej dôchodkovosti rezortu. Ovplyvňuje ich aj značná nerovnomernosť potreby práce v určitých obdobiach roka a nízka technická úroveň výroby, vysoký podiel manuálnej práce v prírodných podmienkach.

DIVERZIFIKÁCIA ČINNOSTÍ

Najvýraznejšie zvyšuje zamestnanosť na vidieku cestovný ruch, na ktorý nadväzujú rôzne remeselné činnosti a súbor služieb s vysokou potrebou manuálnej práce. Pre nás v SR sa cestovný ruch nestal ešte výrazným zdrojom príjmov. Doteraz sa cestovný ruch u nás presadzoval izolovane od vlastníkov pôdy. Prvé schémy podpory zo štrukturálnych fondov k cestovnému ruchu však už zohľadňujú vlastnícke práva pri príprave projektov a výhodné podpory podporujúce najmä partnerstvá s obcou. Tieto by mali prekonať aj naše legislatívne bariéry spôsobené zákonom o ochrane prírody a krajiny č. 543/2002 Z. z. pri rozvoji aktivít, najmä v najatraktívnejších oblastiach. Cestovný ruch je spojený najmä s vybudovanou infraštruktúrou služieb, ktorými nie sú len ubytovacie a stravovacie kapacity. Sú to aj cyklotrasy, náučné chodníky, poľovníctvo, výkon športových činností ako paraglajding, horolezectvo, turistika v horských oblastiach a zimné športy, ktoré sa viažu väčšinou na horské terény. Na rozdiel od poľnohospodárskej pôdy tieto terény neboli oslobodené od povinnosti platiť odvod spoločnosti za ich vyňatie z lesného pôdneho fondu. Takže výstavba veľkých priemyselných centier je oslobodená od poplatkov spoločnosti, ale podnikanie malých podnikateľov v cestovnom ruchu nie. Okrem toho je zaťažené aj inými obmedzeniami a to najmä v chránených územiach z hľadiska cestovného ruchu najatraktívnejšími. Tieto činnosti sa vykonávajú na pôde, ktorá je vo vlastníctve najmä fyzických osôb, pozemkových spoločenstiev, štátu a obcí. Rozdrobené vlastníctvo pôdy si vyžaduje aktívny prístup ku politike podpory podnikania aj na báze vlastníctva pôdy, aby sa nestalo potom bariérou podnikania a zdrojom apatie občanov ku podnikaniu. Táto oblasť je podporovaná nielen cez pôdohospodárstvo, ale tiež cez SOP Priemysel a služby. Posledné dva roky nás presvedčili, že cestovnému ruchu sa treba venovať cielene a v prípade štátnej podpornej politiky túto koordinovať aj medzi rezortami tak, aby sa neustále dosiahol pre oblasť dôchodkovej situácie obyvateľstva primeraný štandard, najmä zvýšením zamestnanosti a úrovne príjmov.

V rámci pôdohospodárstva sú s diverzifikáciou cez SOP Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka a Plán rozvoja vidieka vytypované a podporované tieto aktivity:

- výstavba, rekonštrukcia a modernizácia rekreačných a ubytovacích zariadení,
- rekonštrukcia existujúcich poľnohospodárskych a lesníckych zariadení na agroturistické objekty,
- výstavba, rekonštrukcia a modernizácia prevádzkových a predajných priestorov nákup strojov, prístrojov a zariadení na doplnkovú výrobu, na výrobu a spracovanie tradičných materiálov a produktov, – výrobky musia byť nepoľnohospodárskej povahy.
- výstavba, rekonštrukcia a modernizácia areálov vytvárajúcich podmienky pre rozvoj rekreačných a relaxačných činností (turistické chodníky, jazdectvo, rybárstvo, plnctvo, cykloturistika, vodné športy, zimné športy a pod.).

NEZAMESTNANOSŤ V PÔDOHOSPODÁRSTVE

Hlavnou príčinou celkovej nezamestnanosti v SR je v rámci transformačného procesu nezvládnutá reštrukturalizácia národného hospodárstva a celkový pokles efektívnej výkonnosti slovenského hospodárstva. Nezamestnanosť ovplyvňuje aj sezónny charakter niektorých odvetví, najmä poľnohospodárstva, lesníctva, stavebníctva a služieb súvisiacich s turistickým ruchom.

Dôvody vysokej nezamestnanosti, hlavne v okresoch východného a južného Slovenska, sú podľa vládnych analytikov:

- vysoký podiel rómskeho obyvateľstva;
- nízka vzdelanostná úroveň;
- slabo rozvinutá infraštruktúra;
- výrazný deficit priemyselnej výroby;
- znižujúci sa podiel poľnohospodárskej a lesníckej výroby.

Príčiny nezamestnanosti v poľnohospodárstve spočívajú hlavne v dlhodobom útlme výroby, ktorý je spojený s jej reštrukturalizáciou, celkovým nesúlalom medzi zdrojmi pracovných síl a dopytom, regionálnymi rozdielmi, nízkou adaptabilitou poľnohospodárov na požiadavky trhu práce vyplývajúcej z nízkej mobility bývalých poľnohospodárov a problémov ich vzdelanostnej a vekovej úrovne. V lesníctve pokles počtu pracovníkov je priamo úmerný poklesu výkonov v pestovnej činnosti a v ochrane lesa. V ťažbových činnostiach v lese nepoznáme prakticky súčasný počet pracovníkov. Odhady hovoria o počte až 100 000 živnostníkov, ktorí pracujú sezónne a krátkodobo v lese. Vo vyše 7 000 podnikov, ktoré si uvádzajú ako náplň činnosti aj práce v lese len vo štvrtine je viac ako 1 zamestnanec.

Reštrukturalizácia ekonomiky Slovenskej republiky po roku 1989 zákonite priniesla znižovanie stavu pracovníkov čo sa prejavilo najmarkantnejšie v rezorte pôdohospodárstva. V roku 1989 bol evidovaný stav pracovníkov v poľnohospodárstve v počte 350 965 avšak v roku 2001 pracovalo v poľnohospodárstve už len 99,4 tis. zamestnancov. Zníženie stavu pracovníkov od začiatku transformácie predstavuje 72 %. Na základe výberového zisťovania pracovných síl ŠÚ SR vykázal v roku 2003v poľnohospodárstve 99,4 tis. zamestnancov čo bolo o 9,5 tis. osôb menej (8,7 %) ako v roku 2002. Tým sa znížila relatívna zamestnanosť na 100 ha p. p. (zo 4,5 pracovníka na 4,1). Z hľadiska vzdelania poklesol podiel zamestnancov so základným vzdelaním a vyučených v prospech podielu zamestnancov s vysokoškolským a vyšším odborným vzdelaním. Najpočetnejšiu vekovú kategóriu tvorili zamestnanci vo veku 45 – 49 rokov a 40 – 44 rokov (spolu 36,6 %), najviac pribudlo zamestnancov vo veku 40 – 44 rokov (zdroj Zelená správa 2003).

V lesnom hospodárstve poklesol stav pracovníkov od roku 1989 o 33 tis. pracovníkov (skutočnosť v roku 2003 – 12 000 osôb zníženie od začiatku transformácie o 74 %), ktorí boli zamestnaní v trvalom a aj v sezónnom pracovnom pomere. V súčasnosti sa počet pracovníkov v neštátnom sektore len odhaduje na v prepočítanom úplnom pracovnom úväzku na 8 000 osôb.

Veľmi zlá situácia v SR je predovšetkým v prípade dlhodobej nezamestnanosti (t. j. 12 a viac mesiacov). Napriek tomu, že miera dlhodobej nezamestnanosti vo všetkých sektoroch poklesla (z 12,2 % v roku 2002 na 11,1 % v roku 2003), zotrváva už niekoľko rokov na poprednom mieste v porovnaní s novými či starými štátmi EÚ15 (3,3 %). V pôdohospodárstve je situácia ešte horšia. Tento stav môžeme evidentne vidieť v ďalej uvedených obrázkoch. Z nich vychádza, že v uchádzači o zamestnanie podľa predchádzajúceho zamestnania v pôdohospodárstve (KMAZ) v prípade dlhodobej nezamestnanosti sú v zhode so štatistickými údajmi o uchádzačoch o zamestnanie podľa odvetvia ekonomickej činnosti (OKEČ). Počet dlhodobo nezamestnaných, ktorí sú prepustení z pôdohospodárskych podnikov neklesá. V posledných troch rokoch sa ich počet pohybuje okolo 3 000 osôb, ale toto číslo nevyjadruje presný počet osôb, pretože je veľmi ovplyvnené záujmom o zaregistrovanie sa na úrade práce, sociálnych vecí a rodiny. V štruktúre uchádzačov o zamestnanie (podľa OKEČ) je počet osôb okolo 40 000. Zníženie počtu uchádzačov v júni 2004 poukazuje na vplyv sezónnej zamestnanosti.

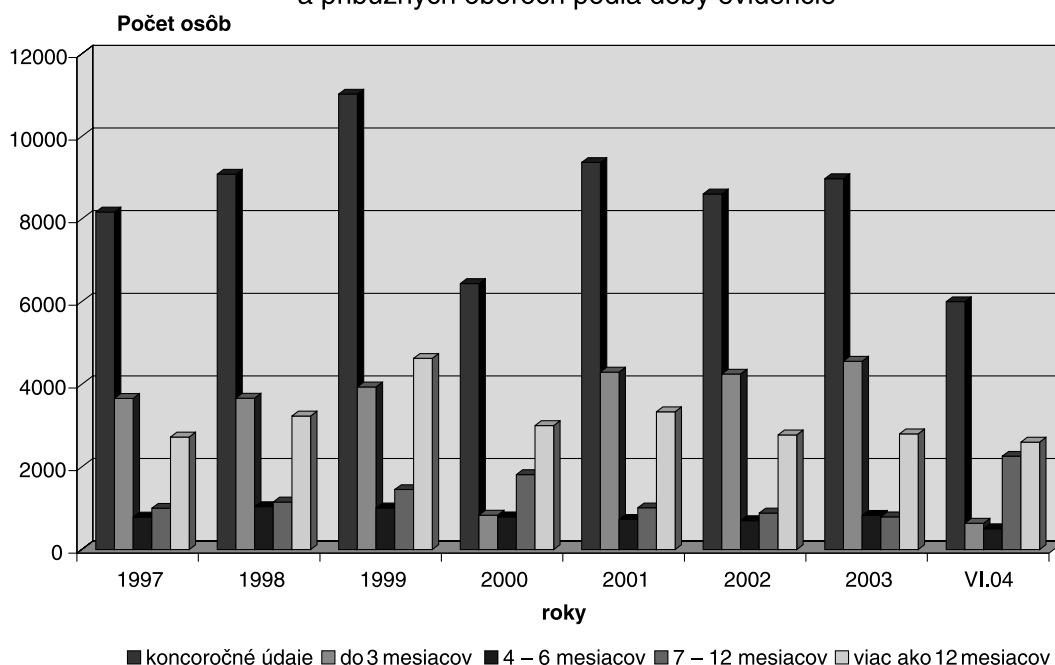
PRIESKUM PREDSTAVY O MINIMÁLNOH ŠTANDARDE DÔSTOJNÉHO ŽIVOTA V DOBREJ SPOLOČNOSTI

V rámci predvýskumu ku vedeckým projektom pre sociálno-ekonomických podmienok obyvateľstva v horských oblastiach sme uskutočnili dotazníkový prieskum o identifikácii prejavov sociálneho vyčlenenia v rodinách pracovníkov lesného hospodárstva. Dotazník využíva štandardné otázky uvedené v práci ku monitorovaniu chudoby z MPSVaR SR (2003). Vyhodnotenie niektorých otázok uvádzam v prílohe. Špecifické otázky z dotazníka neuvádzam v tomto svojom príspevku. Rodiny sme ešte nerozlišovali podľa kritérií ohrozenosti domácností, ale zamerali sme sa na zrozumiteľnosť otázok a na ich možnosť ďalšieho spracovania. V rámci prieskumu sme získali naspäť najmä cestou zamestnávateľov – lesných podnikov 383 dotaz-

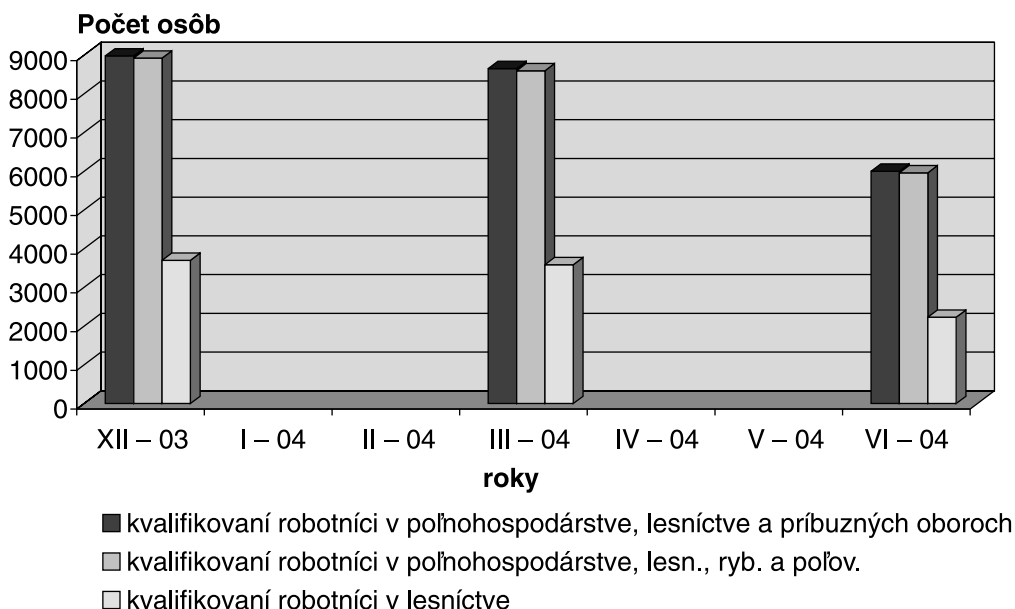
nikov.. Výsledky nie sú zatiaľ reprezentatívne, ale uvádzam ich v prílohe kvôli možnosti porovnávať odpovede pri ďalších výskumoch aj v iných sektoroch pri zisťovaní podmienok o minimálnom štandarde dôstojného života v dobrej spoločnosti. Zamestnávateľia oslovili svojich stálych pracovníkov, ktorí popisovali svoju domácnosť. Vo výskume budeme pokračovať.

Súbežne s týmto dotazníkovým prieskumom sme zisťovali problémy so starostlivosťou o zdravie zamestnancov lesného hospodárstva. Po vyhodnotení obidvoch druhov dotazníkov, z ktorých sme niektoré uskutočnili formou osobného rozhovoru sme zistili, že subjektívny faktor pri anonymnom vyplnení dotazníka je tak silný, že výsledky dôležité najmä pre monitorovanie chudoby je možné získať len touto metódou.

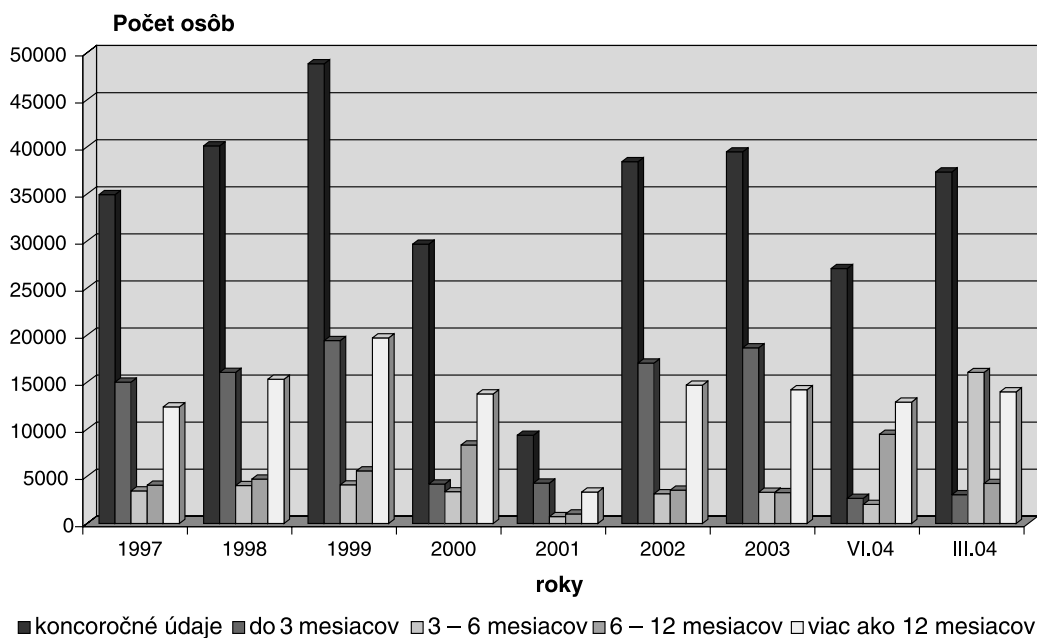
Štruktúra uchádzačov o zamestnanie podľa predchádzajúceho zamestnania v SR (KMAZ) – kategória kvalifikovaných robotníkov v poľnohospodárstve, lesníctve a príbuzných oboroch podľa doby evidencie

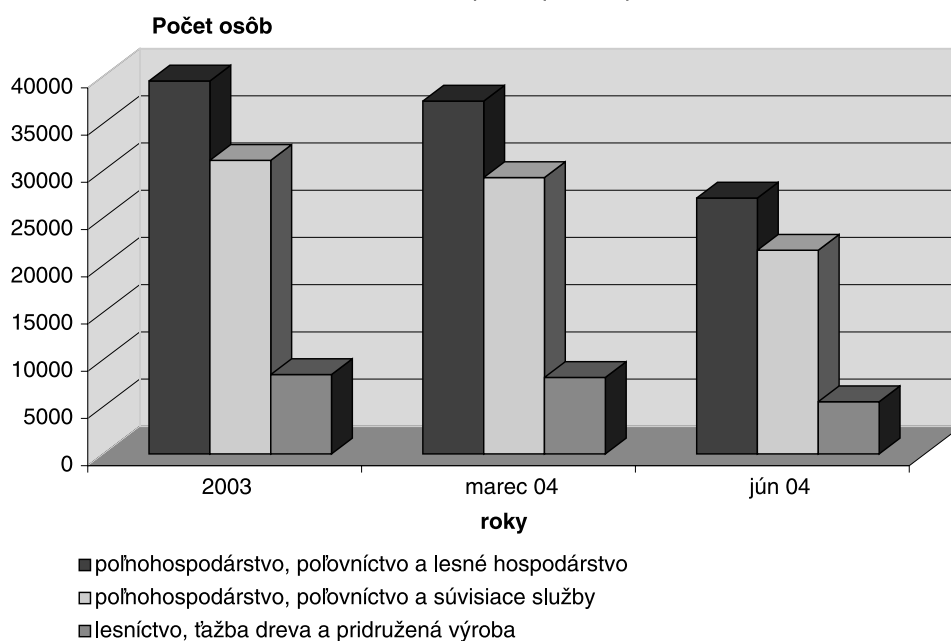
Štruktúra uchádzačov o zamestnanie podľa predchádzajúceho zamestnania (KZAM) v SR – členenie podľa podskupín

Štruktúra uchádzačov o zamestnanie podľa odvetvia ekonomickej činnosti (OKEČ) v SR
– odvetvie poľnohospodárstvo, poľovníctvo a lesné hospodárstvo

Štruktúra uchádzačov o zamestnanie podľa odvetvia ekonomickej činnosti (OKEČ)
– členenie podľa podskupín

Pre budúcu pôdohospodársku politiku sú z dotazníka zaujímavé najmä otázky uvedené v závere ku možnosti mať viacnásobné zamestnanie a ku sezónnej zamestnanosti. Napriek tomu, že väčšina respondentov nemala záujem o tieto formy pracovného pomeru, vysoký podiel odpovedí aj o možnosti takto pracovať už vyjadruje nádej, že môže nastať zmena v zamestnanosti na vidieku smerom ku flexibilnejším formám zamestnania.

Odpovede na štandard, ktorý si môže dovoliť domácnosť, už poukazujú na problémy pri zabezpečovaní bežných výdavkov domácnosti. Najväčší problém im robí zabezpečiť rodinu novým šatstvom, novou obuvou a doplácať na zdravotnú starostlivosť. Respondenti boli pritom zamestnaní väčšinou na dobu neurčitú v lesníctve. Priemerný vek bol 41 rokov. Výsledky sú uvedené v prílohe článku.

ZÁVER

Strategický rámec pre národné akčné plány inklúzie všetkých krajín EÚ vytvárajú nasledovné spoločné ciele (zdroj MPSVaR SR):

- Uľahčiť účasť na zamestnanosti a prístup všetkým k zdrojom, právam, tovarom a službám
- Predchádzať rizikám vyčlenenia
- Pomôcť najzraniteľnejším
- Mobilizovať všetky relevantné subjekty

V prípade SR vypracovaný Národný akčný plán inklúzie sa zameriava len na niektoré skupiny obyvateľstva. V súčasnom období však prebieha aj decentralizácia moci medzi vládou a samosprávami. Existujúca sociálno-ekonomická disparita regiónov musí byť dôvodom aj prijímanie účinných opatrení pre rozvoj všetkých krajov. Pri riešení chudoby v tradičných krajinách EÚ využívajú najmä v prípade vidieka štrukturálne fondy, ktoré nadväzujú na akčné plány zamestnanosti. Okrem nich napr. Komisia EÚ prijala 25.7.2002 ako jedno z opatrení boja proti chudobe na vidieku aj podporu trvaloudržateľného obhospodarovania prírodných zdrojov. Vysoký podiel manuálnej práce priam predurčuje možnosť využitia nízkokvalifikovanej pracovnej sily v lese spolu s odborným lesníckym personálom. Tým by sa aktívne vstúpilo do tohto programu EÚ s politikou tvorby pracovných miest, aj keď kvôli osobitostiam lesného hospodárstva sezónneho charakteru. V Sasku sa pre zvýšenie zamestnanosti tam, kde je to v súlade s ochranou životného prostredia, zalesňuje. U nás išla väčšina prostriedkov zo SAPARD-u v rámci pôdohospodárstva do krajov, ktoré pomoc najmenej potrebujú, čo ešte sociálno-ekonomickú disparitu regiónov zvyší.

Zmeny v podpornej politike EÚ, kde sa už budú zvažovať aj kritériá sociálne, okrem HDP, pri posudzovaní území do cieľov a tlak EÚ na prierezovosť a prepojenie jej programov nás musí nútiť uskutočniť hĺbkovú analýzu podmienok a predikciu možností ako plne využiť potenciál podpory z EÚ. Nástroje národnej podpory štátu pri vyrovnávaní podmienok musia byť tiež zamerané na cieľavedomé umiestňovanie investícií. Súčasná daňová reforma môže pri nesprávne zvolených kritériách rozdeľovania daní spôsobiť, že chudobné obce sa stanú ešte chudobnejšími. Vidiek je preto najviac v súčasnosti ohrozený a preto musíme hľadať rezervy v plnom využití prírodných zdrojov a atraktivite nášho územia s účinnou podporou štátu.

LITERATÚRA

1. Bartová Ľ. (2001), Analýza dôchodkovej disparity domácností v SR. Sborník Demografické, sociální a hospodářské důsledky desetiletí transformace ekonomik ČR a SR. Mezinárodní vědecký seminář, Boršice u Buchlovic, str. 9 – 15.
2. Bartová Ľ. (2002), Globalisation and Poverty. Zemědělská ekonomika, 48 (2): str. 81 – 86.
3. Petrášová, V: Riziká ekonomických a sociálních dopadov na lesníctvo po vstupe do EÚ, s. 32 – 49 Zborník Riziká sociálnej vylúčenosti na vidieku pri integrácii do EÚ, FES Nitra, 2003, 59 s.
4. Zelená správa o lesnom hospodárstve 2003, MP SR Bratislava, 2003, 131 s.

PRÍLOHA

Finančná situácia domácnosti

Ako hospodárite s príjmami Vašej domácnosti:

(zakrúžkujte iba jednu odpoveď)

Číslo odpovede		Počet
1	Nemusíme šetriť	31
2	Výdavky musíme zvažovať	187
3	Musíme žiť dosť úsporne	124
4	Stačia nám iba na najlacnejšiu stravu a oblečenie	29
5	Stačia na najlacnejšiu stravu, ale už nie na oblečenie	8
6	Nestačia ani na najlacnejšiu stravu	4
Neodpovedal		0
Spolu:		383

Číslo odpovede		%
1	Nemusíme šetriť	8,09
2	Výdavky musíme zvažovať	48,83
3	Musíme žiť dosť úsporne	32,38
4	Stačia nám iba na najlacnejšiu stravu a oblečenie	7,57
5	Stačia na najlacnejšiu stravu, ale už nie na oblečenie	2,09
6	Nestačia ani na najlacnejšiu stravu	1,04
Neodpovedal		0,00
Spolu:		100,00

Mala Vaša domácnosť v posledných 12 mesiacoch problém zaplatiť:

(v každom riadku zakrúžkujte jednu odpoveď), 3 – netýka sa ma (napr. bývam u rodičov)

Číslo odpovede		Áno	Nie	Netýka sa	Neodpovedal	Spolu
		Počet	Počet	Počet	Počet	Počet
1	Nájomné	20	240	116	7	383
2	Inkasné platby napr. za elektrinu, vodu, plyn, TV, rozhlas	65	277	34	7	383
3	Splátky pôžičiek	66	168	134	15	383

Číslo odpovede		Áno	Nie	Netýka sa	Neodpovedal	Spolu
		%	%	%	%	%
1	Nájomné	5,22	62,66	30,29	1,83	100,00
2	Inkasné platby napr. za elektrinu, vodu, plyn, TV, rozhlas	16,97	72,32	8,88	1,83	100,00
3	Splátky pôžičiek	17,23	43,86	34,99	3,92	100,00

Základné potreby**Môže si Vaša domácnosť dovoliť:** (v každom riadku zakrúžkujte jednu odpoveď)

Číslo odpovede		Áno	Áno s ťažkosťami	Nie	Neodpovedal	Spolu
		Počet	Počet	Počet	Počet	Počet
1	Konzumovať 2x do týždňa mäso alebo mäsové výrobky, hydinu, rybu	267	82	32	2	383
2	Konzumovať minimálne 2x do týždňa ovocie a zeleninu	264	80	36	3	383
3	Kupovať v prípade potreby nové šatstvo	172	166	43	2	383
4	Kupovať v prípade potreby novú obuv	173	167	42	1	383
5	Kupovať raz do týždňa noviny	306	30	44	3	383
6	Platiť školopovinným deťom školské stravovanie, cestovné a školské pomôcky	195	109	45	34	383
7	Doplácať na lieky a zdravotnú starostlivosť	184	165	27	7	383
8	Platiť vysokoškolské štúdium	89	117	133	44	383
9	Dovolenku pre celú rodinu	49	75	251	8	383
10	Letný detský tábor	72	77	198	36	383
11	Platený kúpeľný pobyt aspoň 3 týždne/osoba/rok	46	59	268	10	383
12	Platiť ďalšie vzdelávanie (napr. jazyk, umelecké krúžky...)	76	118	179	10	383

Číslo odpovede		Áno	Áno s ťažkosťami	Nie	Neodpovedal	Spolu
		%	%	%	%	%
1	Konzumovať 2x do týždňa mäso alebo mäsové výrobky, hydinu, rybu	69,71	21,41	8,36	0,52	100,00
2	Konzumovať minimálne 2x do týždňa ovocie a zeleninu	68,93	20,89	9,40	0,78	100,00
3	Kupovať v prípade potreby nové šatstvo	44,91	43,34	11,23	0,52	100,00
4	Kupovať v prípade potreby novú obuv	45,17	43,60	10,97	0,26	100,00
5	Kupovať raz do týždňa noviny	79,90	7,83	11,49	0,78	100,00
6	Platiť školopovinným deťom školské stravovanie, cestovné a školské pomôcky	50,91	28,46	11,75	8,88	100,00
7	Doplácať na lieky a zdravotnú starostlivosť	48,04	43,08	7,05	1,83	100,00
8	Platiť vysokoškolské štúdium	23,24	30,55	34,73	11,49	100,00
9	Dovolenku pre celú rodinu	12,79	19,58	65,54	2,09	100,00
10	Letný detský tábor	18,80	20,10	51,70	9,40	100,00
11	Platený kúpeľný pobyt aspoň 3 týždne/osoba/rok	12,01	15,40	69,97	2,61	100,00
12	Platiť ďalšie vzdelávanie (napr. jazyk, umelecké krúžky...)	19,84	30,81	46,74	2,61	100,00

Je Váš byt, dom alebo obydľie vybavený/é:

(v každom riadku zakrúžkujte jednu odpoveď)

Číslo odpovede		Áno	Nie	Neodpovedal	Spolu
		Počet	Počet	Počet	Počet
1	Elektrinou	383	0	0	383
2	Kanalizáciou	333	49	1	383
3	Tečúcou vodou	374	9	0	383
4	Samostatným WC	360	23	0	383
5	Kúpeľňou alebo sprchou	376	7	0	383
6	Plynovým alebo elektrickým centrálnym kúrením	260	122	1	383

Číslo odpovede		Áno	Nie	Neodpovedal	Spolu
		%	%	%	%
1	Elektrinou	100,00	0,00	0,00	100,00
2	Kanalizáciou	86,95	12,79	0,26	100,00
3	Tečúcou vodou	97,65	2,35	0,00	100,00
4	Samostatným WC	93,99	6,01	0,00	100,00
5	Kúpeľňou alebo sprchou	98,17	1,83	0,00	100,00
6	Plynovým alebo elektrickým centrálnym kúrením	67,89	31,85	0,26	100,00

Vybavenosť domácnosti**Vlastní Vaša domácnosť:**

(v každom riadku zakrúžkujte jednu odpoveď)

Číslo odpovede		Áno	Nie, nemôžem si to dovoliť	Nie, nemám záujem	Neodpovedal	Spolu
		Počet	Počet	Počet	Počet	Počet
1	Pevnú telefónnu linku alebo mobil	357	16	10	0	383
2	Farebný televízor	370	10		1	383
3	Chladničku	377	5	1	0	383
4	Automatickú pračku	336	33	12	2	383
5	Káblovú alebo satelitnú televíziu	203	91	86	3	383

Číslo odpovede		Áno	Nie, nemôžem si to dovoliť	Nie, nemám záujem	Neodpovedal	Spolu
		%	%	%	%	%
1	Pevnú telefónnu linku alebo mobil	93,21	4,18	2,61	0,00	100,00
2	Farebný televízor	96,61	2,61	0,52	0,26	100,00
3	Chladničku	98,43	1,31	0,26	0,00	100,00
4	Automatickú pračku	87,73	8,62	3,13	0,52	100,00
5	Káblovú alebo satelitnú televíziu	53,00	23,76	22,45	0,78	100,00

Údaje o respondentoch

Priemerný vek respondenta = 41 rokov

Pohlavie:

Číslo odpovede		Počet
1	Muž	298
2	Žena	84
Neodpovedal		1
Spolu:		383

Číslo odpovede		%
1	Muž	77,81
2	Žena	21,93
Neodpovedal		0,26
Spolu:		100,00

Rodinný stav

Číslo odpovede		Počet
1	Slobodný(á)	59
2	Ženatý, vydatá	296
3	rozvedený(á)	13
4	vdovec(a)	5
5	druh, družka	10
Neodpovedal		0
Spolu:		383

Najvyššie ukončené vzdelanie

Číslo odpovede		Počet
1	Základné	15
2	Učňovské alebo stredné bez maturity	81
3	Stredoškolské s maturitou	196
4	Vysokoškolské	90
5	Bez vzdelania	1
Neodpovedal		0
Spolu:		383

Číslo odpovede		%
1	Základné	3,92
2	Učňovské alebo stredné bez maturity	21,15
3	Stredoškolské s maturitou	51,17
4	Vysokoškolské	23,50
5	Bez vzdelania	0,26
Neodpovedal		0,00
Spolu:		100,00

Pracovná situácia

Číslo odpovede		Počet
1	Zamestnaný(á)	323
2	Nezamestnaný(á)	30
3	Dôchodca, dôchodkyňa	11
4	Iné (napr. žena v domácnosti, študent, atď.)	18
Neodpovedal		1
Spolu:		383

Číslo odpovede		%
1	Zamestnaný(á)	84,33
2	Nezamestnaný(á)	7,83
3	Dôchodca, dôchodkyňa	2,87
4	Iné (napr. žena v domácnosti, študent, atď.)	4,70
Neodpovedal		0,26
Spolu:		100,00

Váš pracovný pomer je v súčasnosti:

Číslo odpovede		Počet
1	Trvalý	292
2	Sezónny	40
Neodpovedal		51
Spolu:		383

Číslo odpovede		%
1	Trvalý	76,24
2	Sezónny	10,44
Neodpovedal		13,32
Spolu:		100,00

Máte záujem o viacnásobné zamestnanie ?

(Např. podnikanie na pôde, poskytovanie služieb v turistike, ubytovaní, predaj vlastných produktov a pod.)

Číslo odpovede		Počet
1	Áno	168
2	Nie	203
Neodpovedal		12
Spolu:		383

Číslo odpovede		%
1	Áno	43,86
2	Nie	53,00
Neodpovedal		3,13
Spolu:		100,00

Máte záujem o sezónnu zamestnanosť?

Číslo odpovede		Počet
1	Áno	111
2	Nie	256
Neodpovedal		16
Spolu:		383

Číslo odpovede		%
1	Áno	28,98
2	Nie	66,84
Neodpovedal		4,18
Spolu:		100,00

NEPEŇAŽNÉ MIERY CHUDOBY (KONCEPT MNOHONÁSOBNEJ DEPRIVÁCIE)

Anton Michálek

ÚVOD

Pri meraní chudoby je nevyhnutné poznať základný teoreticko-metodologický a terminologický aparát, bez ktorého nie je možné chudobu definovať, analyzovať, merať a pod., bez ktorého by sme chudobu nemohli zvládnuť resp. sa k nej priblížiť (aspoň do určitej miery sa jej zmocniť). Súvisí to s obsahom chudoby, ktorá predstavuje zložitý, mnohodimenzionálny sociálny jav, hlboko poprepájaný s mnohými stránkami ľudského života. Chudoba má teda mnoho dimenzii a vymyká sa úzkej definícii založenej len na nedostatku príjmov. Zahŕňa mnoho iných aspektov, vrátane psychickej záťaže, pocitu zraniteľnosti vonkajšími udalosťami, pocitu bezmocnosti a pod. Avšak tieto, ale aj ďalšie nehmotné dimenzie chudoby sú ťažko merateľné, zvlášť v podmienkach Slovenska, kde absentujú potrebné prieskumy a informácie o percepciách chudoby a sociálneho vyčlenenia.

TEORETICKO – METODOLOGICKÝ RÁMEC

Čoraz viac expertov na chudobu inklinuje k „širšej“ definícii chudoby, ktorá hovorí: „*neexistuje správna či vedecká definícia chudoby, ako aj všeobecne prijatý spôsob jej merania*“. Merať sa vždy dá len určitý koncept chudoby a spôsob, ktorým je chudoba definovaná, určuje nielen to, kto je chudobný, ale aj jej rozsah v spoločnosti. Uvedená definícia, alebo skôr tvrdenie má oporu okrem iného v existencii širokého spektra diskurzov chudoby. Friedmann (1996) v súčasnosti rozoznáva **4 základné diskurzy chudoby**:

- Byrokratický – účelový, zameraný najmä na určenie hranice chudoby pre potreby spoločnosti, najmä sociálnej politiky.
- Moralistický – zameraný na vzťah chudobných voči ich vlastnej chudobe.
- Akademický – zaoberá sa vzťahom chudobných k spoločnosti a ich participáciou na jej aktivitách (chudobu chápe ako dôsledok spoločenských mechanizmov).
- Samotných chudobných – je o bezmocnosti chudobných a ich spôsoboch ako chudobu znášať, alebo prekonať.

CIELE A KONCEPTY MERANIA CHUDOBY

Prečo sa väčšina spoločností (krajín) snaží pomenovať a vysvetliť chudobu (určiť, čo je byť chudobný resp. kto je chudobný)? Odpoveď na túto otázku je nemenej dôležitá, pretože priamo súvisí s rozvojom spoločnosti, kde veľký rozsah chudobných je vlastne dôkazom zlého riadenia a zlyhania systému vládnutia v spoločnosti. Jedným z relevantných dôvodov prečo vysvetliť a merať chudobu je boj proti chudobe a sociálnemu vyčleneniu, pričom sa sledujú minimálne dva ciele. Prvým je poznať, koľko má chudobných, t.j. zmerať úroveň (podiel) chudobných a druhým určiť rozsah práv chudobných voči možnostiam, ktoré má resp. mal by sociálny štát mať.

Existuje viacero konceptov chudoby, ktoré sú triedené podľa množstva kritérií, pričom sa tieto triedenia vzájomne prekrývajú. Medzi dva najvýznamnejšie koncepty patria absolútny a relatívny koncept.

Absolútny koncept vychádza z absolútnej chudoby, ktorá je založená na predstave minimálnej životnej úrovne zaručujúcej výhradne fyziologické prežitie. V tomto zmysle je teda chudoba spojená s nedostatkom prostriedkov k uspokojeniu základných potrieb (jedlo, bývanie, ošatenie). V tomto koncepte musí mať chudoba definované spoločné platné minimálne štandardy prežitia a musí byť definovaná potrebami chudobných.

Relatívny koncept charakterizuje relatívnu chudobu v priemyselne rozvinutých krajinách. Ide teda o problém chudoby v bohatej, ale nerovnosťou sa vyznačujúcej, spoločnosti. Vymedzuje chudobných v porovnaní so štandardmi v danej spoločnosti, pričom základné potreby v celej populácii sú uspokojované, ale časť populácie je vyčlenená z bežného spotrebiteľského štandardu, v ktorom žijú, ako aj z ďalších aktivít, ktoré tento štandard umožňuje. Chudoba nie je primárnym stavom neuspokojenia základných potrieb, ale životom na dne profesných, vlastníckych, konzumných, ale i iných vzťahov. Chudoba v relatívnom koncepte je teda vzťahovaná ku kvalite života v danej krajine.

MERANIE CHUDOBY (KONCEPT MNOHONÁSOBNEJ DEPRIVÁCIE)

Pri meraní chudoby musíme zodpovedať tri otázky:

1. ako ju merať?
 - špecificky ako „chudobu“
 - všeobecnejšie ako „širšie ponímanú nerovnosť“
2. aký koncept vybrať ?
3. aké vybrať (použiť) miery chudoby ?

Ak chceme zmerať chudobu čo najkomplexnejšie, teda ako širšie chápanú nerovnosť, je možné a veľmi vhodné využiť koncept mnohonásobnej deprivácie, ktorého zakladateľom a hlavným predstaviteľom je profesor Peter Townsend (1979). Townsend spolu s ďalšími zástancami tohto konceptu stanovili nasledovné základné **východiská tohto konceptu**:

- byť chudobný znamená byť deprivovaný
- deprivácia predstavuje fyzické a psychické utrpenie, ale i nedostatok toho, čo je v danej spoločnosti všeobecne považované za hodnotu
- permanentná deprivácia (viacnásobná a hlboká) je vlastne chudobou
- chudoba je multidimenzionálna deprivácia
- chudoba nepredstavuje jednoduchú depriváciu, ale súbor jednotlivých deprivácií
- jednotlivé deprivácie majú rôzny rozsah, intenzitu, váhu v závislosti od prostredia a hodnotových orientácií
- koncept deprivácie je priamym konceptom (priamo sleduje podmienky života) a nie zdroje slúžiace k ich zaisteniu

Koncept deprivácie vyžaduje splniť dve podmienky. Prvou podmienkou je dokázať zmerať rôzne typy verejných a súkromných zdrojov, ktoré ovplyvňujú životný štandard a sú v spoločnosti nerovnomerne distribuované. Druhou, nájsť definíciu životného štýlu, ktorá je v spoločnosti všeobecne akceptovaná a zistiť, kde na stupnici distribúcie zdrojov existuje bod, ktorý je kritický pre akceptovateľný životný štýl. Významným krokom pri meraní chudoby pomocou tohto konceptu je výber relevantných dimenzií a faktorov, ktoré chudobu podmieňujú, sprostredkujú, sprevádzajú alebo indikujú. Sú to dimenzie a faktory v oblasti:

- **nedostatku fyzického komfortu** (hlad, nevyhovujúce ošatenie, nevhodné bývanie, rizikové susedstvo, narušené životné a pracovné prostredie, a pod.)
- **zdravia** (krátka dĺžka života, vysoká frekvencia chorôb, chronické choroby, trvalá fyzická alebo mentálna neschopnosť, a pod.)
- **nedostatku bezpečnosti a istôt** (v bývaní, ochrane pred stratou majetku, kriminalita, nebezpečné pracovné prostredie, a pod.)
- **nedostatku „welfare values“** (neakceptovateľný pomer zárobku k celkovému príjmu, stigmatizujúce formy finančnej závislosti, nedostatok kvalitného vzdelania, a pod.)
- **nedostatku úcty** (v dôsledku obmedzenia ekonomických a sociálnych aktivít a sociálne hodnotených schopností, nemožnosti spoločenskej participácie a vyčlenenie, nízke sebahodnotenie a sebadôvera, a pod.).

Avšak aj táto metóda má svoje slabé miesta a nedostatky. Metodologické problémy spočívajú v individuálnej skúsenosti s rozsahom deprivácie (komplexné resp. čiastkové), vo vágnosti niektorých položiek (dimenzií resp. faktorov), vo vážení indikátorov (najmä vážení ich kombinácií), v platnosti deprivácií, ktorá nemusí byť všeobecná (niektoré položky sú spojené nielen s chudobou, ale i spôsobom života).

APLIKAČNÉ MOŽNOSTI KONCEPTU

Prezentovaný koncept mnohonásobnej deprivácie má široké použitie nielen pri sledovaní chudoby a jej aspektov, ale je možné ho použiť i pri riešení takých tém ako kvalita života, ľudský rozvoj, životné podmienky, životná úroveň a pod., ale tiež pre potreby sociálnej a regionálnej politiky, najmä pri sledovaní marginalizovaných a vyčlenených území a regiónov.

Veľmi vhodne možno koncept mnohonásobnej deprivácie využiť pri identifikácii centier chudoby na Slovensku na lokálnej úrovni obcí (na Slovensku za obce neexistujúce údaje o príjme a spotrebe). Úroveň chudoby v lokalitách (obciach) sme sledovali pomocou sprostredkujúcich faktorov, ktoré chudobu spôsobujú, indikujú alebo sprevádzajú. Vybrali sme indikátory o nezamestnanosti, vzdelaní, veľkosti a úplnosti domácnosti, preplnenosti bytu a nevybavenosti bytu kúpeľňou resp. sprchovacím kútom. Všetky uvedené charakteristiky vykazujú silnú pozitívnu koreláciu s chudobou, čo znamená, že sú jej silným indikátorom. Uvedený koncept mnohonásobnej deprivácie chápe chudobu ako depriváciu, kde veľkosť súhrnnej deprivácie je určená úrovňou deprivácii sledovaných dimenzií (faktorov) násobenou ich váhou, ktorá vychádza z vplyvu (dosahu) vybraných faktorov na chudobu. Hodnoty týchto deprivácií (viď mapy 1 – 6 v Prílohe zborníka) spolu s váhami indikátorov nám poskytujú výsledný obraz o úrovni mnohonásobnej deprivácie. Práve veľkosť tejto sumárnej deprivácie v konečnom dôsledku určuje úroveň chudoby, pričom tie obce, ktoré dosiahli najvyššie hodnoty tejto mnohonásobnej deprivácie, sú zároveň obcami s najväčšou mierou (úrovňou) chudoby.

IDENTIFIKÁCIA CENTIER CHUDOBY

Úroveň chudoby sme určili na základe merania veľkosti deprivácie vo významných aspektoch ľudského života a to: vo vzdelaní, na trhu práce, v distribúcii zdrojov (viacdetné a neúplné) domácnosti, v životnej úrovni (preplnenosť a nevybavenosť bytov). Uvedené indikátory sú teda základným prostriedkom hodnotenia chudoby v obciach. Pomocou ich kvantifikácie sme stanovili syntetický ukazovateľ, ktorého hodnota vyjadruje úroveň mno-

honásobnej deprivácie (chudoby) obce. Pri našej analýze sme postupovali v zmysle Townsendovho konceptu mnohonásobnej deprivácie, pričom na hodnotenie úrovne deprivácie každého z indikátorov a všetkých indikátorov spoločne sme využili tzv. syntetický ukazovateľ (Mikoláš, Pittermann 1980). Tento lepšie vyhovuje slovenským pomerom, pretože nie je viazaný priamo k príjmu, ako je to v prípade Townsenda.

Základom tohto prístupu je kvantifikácia, t.j. bodové ohodnotenie a váženie indikátorov (faktorov, kritérií), ktoré sú najdôležitejším krokom sledovania celkovej úrovne deprivácie a následne úrovne a priestorovej diferenciácie chudoby vo vybraných obciach. Bodové hodnotenie sa uskutočňuje na základe zistenia, aký podiel nadobúdajú hodnoty každého z indikátorov v jednotlivých obciach. Podľa zvolenej kategorizácie sa zistené hodnoty (podiel) indikátora zaradili do príslušnej kategórie a ohodnotili príslušným počtom bodov. V tomto prípade bola použitá 5 stupňová kategorizácia s bodovým ohodnotením od 1 do 5. Po bodovom ohodnotení bolo nutné posúdiť význam a dôležitosť (váhu) indikátorov vo vzťahu k chudobe. Určovanie relatívnej dôležitosti indikátorov nemusí, a často aj nie je jednoduchou záležitosťou. Aj v našom súbore indikátorov chudoby nemajú všetky rovnaký význam. Relatívne vzájomne pomerný význam sa označuje ako váha kritéria. Váha teda poskytuje informáciu o relatívnej dôležitosti, vplyve alebo vzťahu ku konkrétnemu posudzovanému problému, v našom prípade k chudobe. Pre jej určenie existuje viacero metód z oblasti rozhodovacej analýzy, pričom všetky sa snažia transformovať (i keď je to v plnej miere nemožné), kvalitatívne usporiadanie dôležitosti parametrov na kvantitatívne usporiadanie (Říha 1987). Z tohto dôvodu sú všetky výstupy „približnými“ kvantitatívnymi veličinami.

Na určenie váhy vybraných indikátorov sme použili „Metódu poradia (ranging)“, ktorá hierarchizuje indikátory podľa ich vzájomnej relatívnej dôležitosti. Pri určení vzájomnej relatívnej dôležitosti (hierarchizácii) sledovaných indikátorov sme vychádzali zo zistených hodnôt korelačných závislostí indikátorov s chudobou. Čím závislosť vykazovala vyššie hodnoty, tým získal indikátor vyššiu preferenciu (poradie). Každému indikátoru bolo priradené číslo podľa poradia 1 – najdôležitejší (najvýznamnejší), N – najmenej dôležitý. Inými slovami čísla stupnice poradia N sa musia zhodovať s číslami (počtom) indikátorov n, to znamená $N = n$. V určitých prípadoch (aj v našom) však niektoré indikátory môžu mať rovnakú dôležitosť a teda môžu dostať rovnaké poradie a vtedy $N < n$ (v takomto prípade je nutné pristúpiť k tzv. štandardizovanému poradiu). V našom prípade sme 6 indikátorom priradili 5 hodnôt poradia, pretože indikátory 2 a 4 mali podľa nášho hodnotenia relatívne rovnakú dôležitosť vo vzťahu k chudobe (tab.1). Každému indikátoru sa priradili hodnoty z intervalu od 1 do 5, pričom najvýznamnejší faktor s najvyšším poradovým významom (hodnotením) – „nezamestnanosť“ získal 5 bodov. Nakoniec sme stanovili váhy jednotlivých indikátorov (W_j), ktoré sme vypočítali ako podiel bodového ohodnotenia dôležitosti indikátora a jeho štandardizovaného poradia.

Stanovenie váhy indikátora (j) je vyjadrené vzťahom:

$$W_j = \frac{w_j}{x_j^{(s)}}$$

W_j = váha indikátora (faktora) j

w_j = bodové ohodnotenie dôležitosti indikátora j

$x_j^{(s)}$ = štandardizované poradie indikátora j

Tab.1: Štandardizované poradie (preferencie) a váhy indikátorov (faktorov)

indikátor (j)	1 nezame- stnanosť	2 nízke vzdelanie	3 veľkosť domácností	4 neúplné domácnosti	5 veľkosť bytu	6 bez kúpeľne
$x_j^{(s)}$	1	4,5	2	4,5	6	3
w_j	5	2	4	2	1	3
W_j – váha	5	0,5	2	0,5	0,2	1

Týmto spôsobom bola zhodnotená váha indikátorov (W_j), pričom presnosť a spoľahlivosť metódy závisí od množstva indikátorov (najlepšie výsledky sú získané, ak platí $n_{opt.} < 10$, teda ak skúmame menej ako 10 indikátorov).

Určenie váhy faktora a bodové ohodnotenie na základe zvolenej stupnice ešte nepredstavuje syntetický obraz o úrovni deprivácie (chudoby). Tento nám poskytuje až syntetický ukazovateľ (U), ktorý je vyjadrený ako súčet súčinov váhy (W) a bodového ohodnotenia (b) všetkých vybraných indikátorov. Syntetický ukazovateľ (U) je zároveň výsledkom (numerickým vyjadrením) hodnotenia úrovne chudoby v obciach sledovaného regiónu. Možno ho vyjadriť vzťahom:

$$U = \sum_{j=1}^n W_j \cdot b_j$$

U = syntetický ukazovateľ deprivácie

W_j = váha j -tého faktora

b_j = bodové ohodnotenie j -tého faktora

Súčet súčinu bodov a váh faktorov v najnižšej teoretickej hodnote predstavuje vyhovujúcu hodnotu U_{min} , hodnota U_{max} je naopak úplne nevyhovujúca. Ich hodnota sa v našom prípade pohybuje v intervale od 11,7 do 51,0.

RELEVANTNÉ VÝSLEDKY

Na základe prezentovanej analýzy sme získali obraz o priestorovom rozmiestnení chudoby na Slovensku. Z kartografického zobrazenia tiež možno identifikovať, kde sa nachádzajú najchudobnejšie obce Slovenska (viď mapa 7 v Prílohe zborníka). Pri sledovaní úrovne chudoby vo všetkých obciach Slovenska sme dospeli k viacerým zaujímavým výsledkom.

Jedným z významných poznatkov je, že chudoba na Slovensku sa vyznačuje vysokou priestorovou diferenciáciou na lokálnej úrovni. Z 2883 obcí SR je chudobných 419 (14,5 %). Chudobné obce sa nachádzajú v 43 okresoch, avšak viac ako polovica z nich je koncentrovaná len v 9 okresoch. Hodnotu $U_{max} = 51,0$ dosiahlo 9 obcí. Najviac až 60 chudobných obcí (14,3 %) sa nachádza v okrese Rimavská Sobota. V okresoch Revúca (RA) a (RS) tvoria chudobné obce viac ako polovicu z celkového počtu obcí (RA 57,1 a RS 56,1). 199 chudobných obcí vytvorilo 8 prirodzených regiónov chudoby, pričom najväčší rimavskosobotský je tvorený 96 obcami ležiaci v 4 okresoch. Významnými prirodzenými regiónmi chudoby sú ešte: košický (23 obcí) a veľkokrtíšský (19 obcí), sninský, novozámocký, kežmarský (zhodne 13 obcí), michalovský (11) a svídnický (10).

CHARAKTER CHUDOBY NA SLOVENSKU

Na základe komparácie niektorých významných výsledkov za identifikované chudobné obce s celonárodnými priemerami sme získali ďalšie zaujímavé výsledky o charaktere a znakoch chudoby na Slovensku. Z porovnania veľkosti chudobnej obce (jej priemerná veľkosť je 691 obyvateľov) a priemernej veľkosti slovenskej obce (1841 obyvateľov) možno konštatovať, že na Slovensku prevažuje **rustálna chudoba**. Dokazuje to aj skutočnosť, že až 231 chudobných obcí (55.2 %) nemá ani 500 obyvateľov. Až 333 (takmer 80 %) nemá ani 1000 obyvateľov, pričom najväčšou sú Pavlovce nad Uhom v Michalovskom okrese so 4382 obyvateľmi.

Ďalším významným znakom chudoby na Slovensku je, že z aspektu vekovej štruktúry prevažuje **detská chudoba**. Kým podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva tvorí na Slovensku 19 %, jej podiel v chudobných obciach je 23 %. Dokonca až v 95 chudobných obciach presahuje detská populácia 30 %.

Podobne ako v iných krajinách má Slovensko i svoju **etnickú chudobu**. Okrem iného to môžeme zistiť z porovnania podielu Rómov na národnej úrovni, kde tvoria podľa sčítania z roku 2001 – 1.9 %-ný podiel (samozrejme, že ide o skreslený údaj a v skutočnosti je podiel Rómov niekoľkokrát vyšší) a v chudobných obciach, kde tvoria až 8.1 %.

Chudoba na Slovensku čoraz viac súvisí s trhom práce resp. vyčlenením z neho. V tomto zmysle na Slovensku čoraz väčší význam zohráva „nová“ chudoba, teda **chudoba závislá na trhu práce**. Kým národná miera nezamestnanosti v roku 2001 predstavovala 20.4 %, v chudobných obciach miera nezamestnanosti dosiahla až 47.6 %.

Chudobní môžu byť aj zamestnaní, najmä v slabšie platených odvetviach. Existenciu **odvetvovej chudoby** dokazuje skutočnosť, že v najslabšie platenom primárnom sektore pracuje v chudobných obciach 12.8 % obyvateľov, kým národný priemer zamestnanosti v tomto sektore je len 9.8 %. Navyiac v chudobných obciach je menší podiel lepšie zarábajúcich podnikateľov (4.1 %) ako je priemer za Slovensko (6.3 %).

ZÁVER

V štúdiu sme prezentovali jednu z možných nepeňažných mier chudoby, ktorá vychádza z Townsendovho konceptu mnohonásobnej deprivácie. Relevantným znakom a prednosťou tohto konceptu je, že sa snaží merať chudobu komplexnejšie, teda ako širšie chápanú nerovnosť. Výslednú multidimenzionálnu depriváciu (permanentnú a hlbokú) považuje za chudobu. Prezentovaný koncept mnohonásobnej deprivácie, ktorý má vo všeobecnosti široké použitie, bol v štúdiu využitý pri meraní a identifikácii chudoby na lokálnej úrovni obcí. Základným východiskom pre identifikáciu centier chudoby je, že veľkosť výslednej deprivácie určuje úroveň chudoby, pričom obce, ktoré prekročili hranicu mnohonásobnej deprivácie, sme považovali za chudobné. Zistené výsledky predstavujú obraz o priestorovej lokalizácii a koncentrácii chudoby v obciach (jej úrovne vyjadrenej hodnotami ukazovateľa chudoby) a zároveň ukazujú na ich pozíciu v sledovanom území.

V tejto štúdiu sme ukázali, že veľmi vážna situácia je zvlášť v 419 obciach, v ktorých ukazovateľ chudoby dosiahol kritické hodnoty. Geograficky sa tieto obce nachádzajú v regiónoch polohovo marginalizovaných a zdrojovo (surovinovo) vyťažených územiach, bez významnejšieho potenciálu (ekonomického, sociálneho, infraštruktúrneho a pod.), ktoré historicky patrili k najchudobnejším územiám.

Získané informácie o úrovni, centrách a hlavných znakoch chudoby na Slovensku v lokálnej mierke obcí (teda najnižšej možnej priestorovej úrovni) majú okrem poznávacieho aspektu aj aplikačný význam a môžu byť dôležitým východiskom pri hľadaní riešení a programov postupného odstránenia chudoby v postihnutých obciach.

LITERATÚRA:

1. BERGER, P.L. (1993). Kapitalistická revolúcia. Archa Bratislava.
2. DAHRENDORF, R. (1991). Moderný sociálny konflikt. Archa Bratislava.
3. FRIEDMANN, J. (1996). Rethinking poverty: empowerment and citizen rights. *International social science journal* 148, 161 – 189.
4. MAREŠ, P. (1999). Sociológia nerovnosti a chudoby. Sociologické nakladateľství. Praha.
5. MAREŠ, P., RABUŠIC, L. (1996). K měření subjektivní chudoby v české společnosti. *Sociologický časopis* 32, 297 – 315.
6. MICHÁLEK, A. (2000). Chudoba, jej koncepty a geografické dimenzie. *Geografický časopis* 52, 231 – 242.
7. MICHÁLEK, A. (2004). Chudoba na lokálnej úrovni. (Centrá chudoby na Slovensku). *Geografický časopis* 56, 225 – 247.
8. MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2001). Transformation of the society in Slovakia and its effect on demographic behaviour. *European Spatial Research and Policy*, 8, 23 – 37.
9. MINISTERSTVO PRÁCE SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR. (2002). Správa o sociálnej situácii obyvateľov Slovenska v r. 2001. MPSVaR SR. Bratislava.
10. NOLAN, B., WHELAN, CH. (1996). Measuring poverty using income and deprivation indicators. *Alternative approaches. Journal of European social policy*, 6, 225 – 240.
11. PACIONE, M. (1995). The geography of multiple deprivation in Scotland. *Applied geography* 15, 115 – 133.
12. ŘÍHA, J. (1987). Multikriteriální posuzování investičných zaměru. SNTL a Alfa. Praha.
13. STROBEL, P. (1996). From poverty to exclusion: A wage-earning society or a society of human rights? *International social science journal*, 3, 173 – 189.
14. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2002a). Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Cenzové domácnosti rodinné podľa druhu domácnosti, počtu závislých detí a vekovej skupiny partnerov za SR, kraje a okresy. ŠÚSR Bratislava.
15. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2002b). Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Cenzové domácnosti rodinné neúplné, podľa pohlavia, rodinného stavu a podľa počtu závislých detí za SR, kraje a okresy. ŠÚSR Bratislava.
16. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2002c). Regionálne porovnania v SR. ŠÚSR Bratislava.
17. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2002d). Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje: Domy a byty. ŠÚSR Bratislava.
18. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2003). Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo 15 ročné a staršie podľa vekových skupín a najvyššieho vekového stupňa školského vzdelania za SR, kraje a okresy. ŠÚSR Bratislava.
19. TOWNSEND, P. (1979). Poverty in the United Kingdom: a Survey of household resources and standards of living. Penquin, Harmondsworth.
20. TOWNSEND, P. (1987). Deprivation. *Journal of social policy* 16, 125 – 146.

HISTÓRIA KONŠTRUKCIE ŽIVOTNÉHO MINIMA (Pohľady na nerovnosti v sociálnej situácii obyvateľov Slovenska)

Boris Sopira

ÚVOD

„Normatívna ekonómia zahŕňa etické a hodnotové súdy. Má vláda dávať peniaze chudobným ľuďom? Má sa znižovanie rozpočtového deficitu dosiahnuť zvýšením daní alebo znížením výdavkov? To sú otázky, ktoré zahŕňajú hlboké, trvalé hodnoty alebo morálne súdy. Možno o nich polemizovať, ale nikdy ich nemožno doložiť vedecky alebo odvolávať sa fakty. Skrátka, neexistuje správna alebo nesprávna odpoveď na otázku, aká vysoká má byť inflácia, či má spoločnosť pomáhať chudobným ľuďom, alebo koľko by mala krajina vydávať na obranu. Tieto otázky sa riešia na základe politického rozhodovania, a nie pomocou ekonomickej vedy.“ (Samuelson)

Zmeny v ekonomickej i sociálnej sfére, ktorými Slovenská republika za posledných 10 rokov prechádza, vytvárajú vrstvy obyvateľstva s oveľa vyššími príjmami, ako tie, ktoré boli do roku 1993 považované za vysoké a na druhej strane skupiny občanov, ktorých životná úroveň klesá pod spoločensky únosnú hranicu.

Ťažko by sme medzi nami hľadali človeka, ktorý prežil svoj život bez sociálnej intervencie či pomoci štátu alebo iných subjektov. Rozdiely sú v rôznorodosti pomoci a jej intenzite rozloženej v čase. Sú však životné okolnosti a situácie, hovoríme tomu sociálne udalosti, ktoré robia človeka omnoho zraniteľnejším voči okolitému svetu. Udalosti, keď potrebuje systematickejšiu a dlhodobejšiu pomoc a podporu, bez ktorej by ťažko dokázal, ak vôbec, toto ťažké životné obdobie prekonať. Môže ísť napr. o dlhodobú nezamestnanosť, ťažké, či trvalé následky úrazu, choroby, vysoký vek s jeho sprievodnými znakmi, stratu blízkych a sociálneho zázemia a mnohé ďalšie.

Preto je nevyhnutné v spoločnosti sledovať najcitlivejšie, hmotnou núdzou najohrozenejšie skupiny občanov, určiť hlavné príčiny hmotnej núdze a sociálneho vyčlenenia, neustále analyzovať náklady potrebné na odstraňovanie chudoby, ako aj následky, ktoré v spoločnosti tento jav spôsobujú. K tomu je nevyhnutné mať objektívne určenú hranicu sociálnej tolerancie – **životné minimum**.

Pod životným minimom v najobecnejšom zmysle slova rozumieme taký súhrn statkov a služieb, ktorý umožňuje základnej spotrebnej jednotke (základná spotrebná jednotka je tu chápaná ako spoločne hospodáriaca domácnosť určitej veľkosti a zloženia) uspokojovať potreby v miere uznannej spoločnosťou v danom časovom období za minimálne nevyhnutné na udržanie primeranej úrovne spotreby a zapojenia do normálneho života spoločnosti. Termín životného minima sa taktiež používa na označenie pre tú peňažnú sumu, ktorú musí mať domácnosť k dispozícii, aby mohla získať tú prevládajúcu časť nevyhnutných životných prostriedkov, ktoré tvoria vecnú náplň životného minima a nie je poskytovaná spoločnosťou bez priamej úplaty.

Takéto obecné vymedzenie životného minima nevyvoláva rozpory. Omnoho zložitejšie je dosiahnuť súlad vo vymedzení náplne životného minima pre jednotlivé typy domácností v konkrétnych podmienkach v danej krajine a v určitej dobe. Možné, ale zároveň aj nutné sú rôzne prístupy, ktoré závisia do značnej miery na tom, či sa otázka posudzuje prevažne z hľadiska obcej teórie v rámci vývoja ekonomiky, spôsobu života, alebo sa kladie väčší dôraz na prax sociálnej politiky a na možnosti dané dosiahnutým stupňom rozvoja hospodárstva a celkovom usporiadaní spoločnosti vrátane politického systému, životných zvyklostí a hodnôt.

Spravidla sa v odbornej literatúre rozlišujú dve hladiny životného minima – sociálne a existenčné. Niektorí autori pomenúvajú jeho vyššiu variantu ako spoločenské minimum. **Sociálne minimum** dosahuje domácnosť vtedy, keď zabezpečuje na minimálnej spoločensky prijateľnej úrovni a s minimálnymi nákladmi všetky životne potreby, ktorých uspokojovanie je nevyhnutné pre vytváranie životných podmienok bežných v danej spoločnosti na dosiahnutom stupni hospodárskeho a spoločenského vývoja. Hladina sociálneho minima súčasne vyjadruje spodnú hranicu pásma všeobecne prijateľného životného štandardu. **Existenčné minimum** je nižšie než sociálne a znamená úhradu minimálnych nákladov na základné životné potreby človeka, ktorý vykonáva alebo vykonával najjednoduchší, v danej spoločnosti ešte používaný, druh práce, vo vyspelých krajinách znamená prekonanie hranice hmotnej núdze. Príjmy nižšie ako existenčné minimum znamenajú nedostatok, biedu, ktorá však má vždy konkrétnu historickú podobu.

Životné minimum, najmä jeho sociálnu podobu, nemožno chápať ako statickú, nemennú kategóriu, ako napríklad raz navždy daný spotrebný kôš, zahrňujúci súbor statkov a služieb, vypočítaný podľa minimalizovaných noriem racionálnej spotreby, vyjadrujúci v určitom okamihu v danej krajine predstavu o tom, čo je spoločensky únosný minimálny životný štandard. Hranicu sociálneho minima chápeme ako reláciu k už dosiahnutej existujúcej priemernej životnej úrovni. Reálna náplň súm vyjadrujúcich sociálne minimum sa mení so zmenami obvyklej životnej úrovne. Tieto sumy sú v jednej krajine v rôznych obdobiach rôzne a líšia sa v rovnakom období v rôznych trebárs aj geograficky blízkych krajinách.

Obecný, teoretický pojem životného minima a jeho rôznych hladín je nevyhnutné, tak pre potreby výskumu ale aj praktickú sociálnu politiku kvantifikovať pre konkrétne obdobie a konkrétne typy domácností. Prístup k riešeniu tohoto problému sa líši v závislosti na tom, pre aký účel sa hranice minima určujú. Vo vyspelých krajinách sa pre potreby štátnej sociálnej politiky, predovšetkým doplnkovej sociálnej starostlivosti, takmer výlučne určujú tieto hranice ako určitá výška príjmu domácností. Naopak pri výskumoch napr. sociologických sa spravidla uskutočňujú zvláštne šetrenia, ktoré sa zameriavajú na rôzne vzájomne sa dopĺňajúce hľadiská relatívnej deprivácie a tak poskytujú viacrozmerný pohľad na túto problematiku.

Pre **určenie životného minima v zmysle nedostatočného príjmu**, vychádzajúc z doterajších poznatkov a skúsenosti a z medzinárodného porovnania možno vymedziť dve základné metódy absolútnu a relatívnu.

Podstata **absolútnej „normatívnej“ metódy** spočíva v tom, že v maximálne možnej miere sa vychádza z minimalizovaného spotrebného koša, naplneného konkrétnymi druhmi tovarov a služieb. Prihliada sa k veľkosti domácnosti, jej zloženiu podľa veku a pohlavia, prípadne podľa namáhavosti vykonanej práce. Spotrebný kôš sa prepočítava podľa bežných cien, vychádza sa z noriem spotreby, ktoré sú expertne posúdené ako za minimálne prijateľne, preto sa v podstate hovorí aj o metóde normatívnej. Nedostatkom tohto prístupu je, že okrem výživy (ale aj tu dochádza k rôznosti názorov) neexistuje všeobecný konsenzus o tom, čo predstavujú nevyhnutné životné potreby v ďalších oblastiach spotreby. Forma ich uspokojovania sa s vývojom spoločnosti a s dosiahnutou životnou úrovňou, rastom resp. poklesom neustále mení. Normatívnu metódu je možné využiť pre určenie minimálnej úrovne príjmov nevyhnutných na pokrytie výdavkov na výživu.

Relatívna metóda vychádza z toho, že v každej spoločnosti v každom časovom období sa viac menej podvedome, živelne, všeobecne alebo u prevažnej väčšiny občanov vytvára predstava o tom, čo je únosná dolná hranica slušného, ľudskej dôstojnosti zodpovedajúceho životného štandardu. Možno ju vyjadriť ako podiel na priemernej hodnote príjmu pripadajúceho celospoločensky na jedného člena domácnosti na osobu. V európskych krajinách sa pohybuje hladina skutočne garantovaných príjmov medzi 40 – 60 % priemerných čistých príjmov, samozrejme v závislosti na politických postojoch vlád, parlamentov a verejnosti v jednotlivých krajinách.

Empirickoanalytická metóda (na určenie minimálnych nákladov na bývanie a pod.) je založená na zistení reálneho stavu štatisticky zisťovanej štruktúry príjmov a výdavkov osôb alebo domácností, ktoré sa pohybujú na minimálnej príjmovej úrovni, výhodou je jej reálnosť, pretože obmedzuje mieru subjektivity pri vymedzení obsahu životného minima, je však náročná na výber a rozsah informácií a ich analýzy.

Absolútny i relatívny prístup nie sú od seba oddelené. Aj absolútny prístup zahŕňa relatívne prvky, pretože akákoľvek suma určená k úhrade normatívne určeného spotrebného koša vždy vyjadruje určitý podiel na priemerných príjmoch, reláciu ku skutočne dosiahnutej hladine príjmov. Naopak aj relatívny prístup má v sebe absolútne jadro, pretože hranica chudoby určená ako podiel na priemerných príjmoch znamená vždy určitú konkrétnu absolútnu náplň výdavkov na uspokojovaní jednotlivých životných potrieb. Použitie samotnej absolútnej resp. relatívnej metódy určenia hraníc životného minima v čistej podobe neumožňuje v dostatočnej miere sa priblížiť k čo najobjektívnejšiemu postihnutiu problémov chudoby a sociálneho vyčlenenia. Okrem uvedených najužívanejších prístupov sú známe aj ďalšie, ako je metóda regresnej analýzy, metódy výživových modelov, metódy spotrebných jednotiek, normatívno-kauzálne metódy a ďalšie.

Určenie hladiny životného minima je vždy výsledkom stretávania rôznych názorov a prístupov, vyjadrujúcich rôznosť záujmov, ako jednotlivých sociálnych skupín občanov aj štátu a na základe týchto názorov vykryštalizovanie prevládajúceho názoru bližiacemu sa ku konsenzu.

ŽIVOTNÉ MINIMUM NA SLOVENSKU

Právo na zabezpečenie základných životných podmienok je v podmienkach SR garantované Ústavou SR. V Článku 30 ústavy sa hovorí, že každý, kto je v hmotnej núdzi má právo na takú pomoc, ktorá je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok.

Spoločensky uznanou minimálnou hranicou príjmu, pod ktorou nastáva stav hmotnej núdze – životné minimum, je v podmienkach SR legislatívne upravené v zákone o životnom minime.

Pod zákonným životným minimom osôb, spoločne posudzovaných z hľadiska príjmu sa rozumie súčet súm na zabezpečenie výživy a ostatných základných osobných potrieb jednotlivých členov rodiny a súm potrebných na zabezpečenie nevyhnutných nákladov na domácnosť.

Zákomom o životnom minime č. 278/1997 Z.z. s účinnosťou od 1. novembra 1997 boli upravené sumy životného minima vzhľadom na skutočný rast životných nákladov a vývoj čistých peňažných príjmov nasledovne:

Podľa § 3 ods. 2 spomínaného zákona sa za sumu potrebnú na zabezpečenie výživy a ostatných základných osobných potrieb občana považuje:

- a) 1250 Sk mesačne, ak ide o dieťa do 6 rokov veku,
- b) 1400 Sk mesačne, ak ide o dieťa od 6 rokov do 10 rokov veku,
- c) 1630 Sk mesačne, ak ide o dieťa od 10 rokov do 15 rokov veku,
- d) 1760 Sk mesačne, ak ide o dieťa nad 15 rokov, ktoré spĺňa podmienku nezaopatrenosti,
- e) 1630 Sk mesačne u ostatných občanov.

Podľa § 3 ods. 3 sa za sumu potrebnú na zabezpečenie nevyhnutných nákladov na domácnosť považuje:

- a) 780 Sk mesačne, ak ide o jednotlivca,
- b) 1000 Sk mesačne, ak v domácnosti žijú dve osoby,
- c) 1230 Sk mesačne, ak v domácnosti žijú tri alebo štyri osoby,
- d) 1360 Sk mesačne, ak v domácnosti žije päť a viac osôb.

Zákon o životnom minime nezakladá sám o sebe nárok na žiadnu dávku. Predstavuje základný právny predpis, podľa ktorého sa postupuje pri aplikácii iných právnych predpisov, ktoré zakladajú buď nárok na určitú dávku, alebo na zľavu z určitého plnenia. Slúži ako kritérium určovania okruhu poberateľov (testovanie príjmov), ako aj odvodzovania výšky niektorých dávok sociálneho zabezpečenia. V súčasnosti používaným spôsobom verifikácie súm životného minima, ktoré je nevyhnutné priebežne upravovať z hľadiska zachovania ich reálnej hodnoty, je relatívna metóda uplatňovania ako súčasť valorizačného mechanizmu. Podmienky valorizácie sú zakotvené v zákone o životnom minime.

Pri koncipovaní nového systému životného minima sa dôraz kládol na jeho prvotnú funkciu, spočívajúcu v dočasnej ochrane pred hmotnou a sociálnou núdzou. Životné minimum zohráva významnú úlohu aj pri udržiavaní sociálneho mieru, je základným predpokladom efektívnosti sociálnej politiky a spoločenského konsenzu.

Rozhodnutie vychádzať z relatívnej metódy vyplynulo zo snahy zohľadňovať skutočne dosiahnutú životnú úroveň domácností Slovenska. Jej použitie znamená vopred vyčleniť podiel domácností s nízkymi príjmami, ktoré bude štát zabezpečovať v rámci systému sociálnej pomoci. Prepočty boli uskutočnené na jednotlivých typoch domácností osobitne, čo zároveň umožnilo získať orientačnú celkovú ekonomickú stupnicu spotrebných jednotiek, použiteľnú najmä pri rodinách s deťmi. Koeficienty spotrebných jednotiek zohľadňujú rozdiely potrieb jednotlivých osôb v závislosti od veku, pohlavia, ekonomickej aktivity a pod. Využitím spotrebných jednotiek sa sleduje odstránenie problému kumulácie súm pri viacčlenných domácnostiach.

Sumy životného minima sa upravujú úmerne k rastu životných nákladov nízkopríjmových skupín domácností. Hospodárenie nízkopríjmových domácností sa vyznačuje určitými osobitosťami, ktoré ovplyvňujú význam a váhu jednotlivých druhov výdavkov v ich celkovej spotrebe. Za tým účelom sa štatisticky zisťuje index životných nákladov, ktorým sú sumy životného minima pravidelne raz ročne valorizované.

Priamu väzbu na zákon o životnom minime má zákon o sociálnej pomoci. Charakter, intenzita a príčiny vzniku sociálnej udalosti musia byť rozhodujúcimi skutočnosťami na posúdenie naliehavosti a primeranosti poskytnutia sociálnej pomoci občanovi, na voľbu nástrojov, dobu a rozsah jej poskytovania, pri zvažovaní miery aktívnej účasti občana na riešení svojej sociálnej situácie. Jednotlivé nástroje a formy sociálnej pomoci sa musia uplatňovať tak, aby aktivizujúco pôsobili na občana v nepriaznivej sociálnej situácii, aby ho motivovali k takému konaniu, ktoré nebude viesť k dlhodobému zotrvaní v situácii, v ktorej je odkázaný na pomoc iných, aby pôsobili na obnovu pozitívnych vlastností jeho osobnosti a zabraňovali jeho osobnostnej dezintegrácii.

POHĽADY NA NEROVNOSTI V SOCIÁLNEJ SITUÁCIÍ OBYVATEĽOV SLOVENSKA

V novembri 1989, po vzácnnej zhode prevažnej väčšiny obyvateľov, Slovensko opäť vykročilo na cestu obnovenia demokracie a trhovej ekonomiky. Za veľmi krátky čas bol vytvorený demokratický politický systém, ktorý sa pevne zakorenil a získal stabilitu. Otvorila sa a liberalizovala ekonomika a uskutočnila sa masová privatizácia totálne poštátnenej krajiny. Naše hospodárstvo prežilo rozpad komunistického bloku a rozdelenie spoločnej česko-slovenskej ekonomiky. Našli sme nové trhy, vytvorili pevnú slovenskú korunu. Zásadné zmeny zaznamenal i sám spôsob života, do ktorého sa premietli predtým neexistujúce a netušené možnosti, ale aj predtým skryté a nepoznané javy.

Prechod od socialistickej ekonomiky na trhovú na začiatku sprevádzali ilúzie, že trhovú mechanizmus transformuje bývalé socialisticke krajiny veľmi jednoducho a rýchlo na blahobytné štáty. Výsledky transformácie priniesli mnohým len sklamanie. Myšlienky plné tolerance, porozumenia solidárnosti sa z námestí už do každenného života nepreniesli. Ukázalo sa, že proces prechodu je bolestný, má mnoho prekážok a spôsobuje politické

a sociálne napätie vyplývajúce z rozdeľovania národného majetku, dôchodkov z neho a konečne aj moci. Ilúzie vystriedalo sklamanie, pesimizmus a strach z budúcnosti, ktorý im bráni hájiť si svoje zákonné nároky. Všeobecne životná úroveň klesá, a to už aj v tých domácnostiach, ktoré majú príjem v porovnaní s ostatnými domácnosťami nad priemerom.

Doterajšie štatistiky chladne konštatujú, že napriek deklarovaným pozitívnym výsledkom reprezentovaných makroekonomikou, sociálny svet slovenského občana nezaznamenal zlepšenie, lepšie časy pre väčšinu obyvateľov ešte nenastali.

Najzávažnejším sociálnym problémom na Slovensku je **dlhodobá vysoká nezamestnanosť**. Koncom roka 1990 bola na Slovensku miera nezamestnanosti 1,5 %, čo predstavovalo 39 600 osôb. V roku 2000 miera nezamestnanosti dosiahla 19,2 % a 517 925 osôb. Za porovnávané obdobie pribudlo na trhu práce 335 tisíc mladých v produktívnom veku. Evidenciou na úradoch práce prešlo viac ako štyri milióny osôb, mnohí niekoľkokrát. V januári 2003 bolo na úradoch práce evidovaných 512 583 osôb, v januári 2004 sa tento počet blížil k pol miliónu osôb.

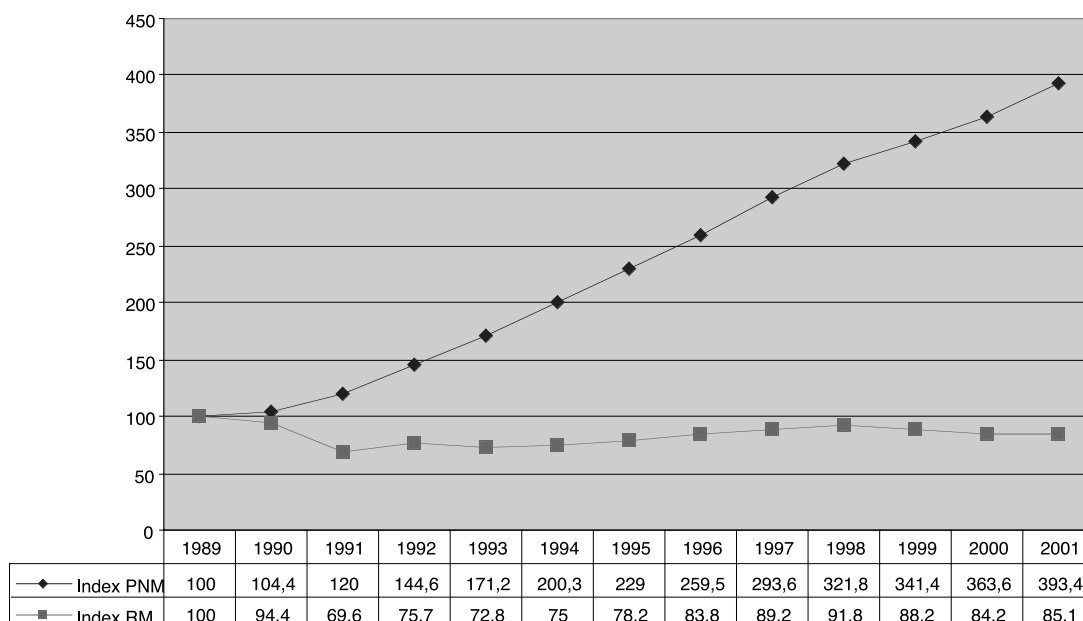
Vysokú mieru nezamestnanosti vygenerovalo popri demografických vplyvoch znížené tempo ekonomického rastu, nízka výkonnosť ekonomiky, nezvládnutie prípravy na povolanie v systéme stredných a vysokých škôl. Málo účinným sa stali aj nástroje aktívnej a pasívnej politiky trhu práce. Objektívnym dôvodom zvyšovania nezamestnanosti je aj prudký nárast populácie v produktívnom veku. Počas 90. rokov sa zvýšil počet obyvateľov Slovenska v produktívnom veku o 334-tisíc, z 3 056 tisíc v roku 1990 na 3 390 tisíc v roku 2000. Tento vývoj má za následok zmenu pomeru platiteľov daní a poistných fondov a poberateľov dávok, teda tých, ktorí sú odkázaní na sociálne príjmy. Treba si to premietnúť do výpadku príjmov z daní v štátnom rozpočte a poistných fondov vo verejných financiách.

Nedostatok produktívneho zamestnania je hlavnou príčinou poklesu príjmov, poklesu životnej úrovne a vytvárania skupiny osôb žijúcich v chudobe. Mnohí nezamestnaní len ťažko znášajú potupu, že si na svoju existenciu nemôže získať zdroje vlastnou prácou. O to viac ich poburujú a uráža čoraz častejšie vyslovované obvinenie, že žijú na úkor iných. Prevažujú snahy o administratívne riešenie problému. V umiestňovaní ľudí na trhu práce, nemožno očakávať rýchle úspechy.

Zmeny po roku 1989 rozhybali našu bezkonkurenčne strnulú mzdovú diferenciáciu, ktorá nás po desaťročia zaradovála k najnivelizovanejším východoeurópskym krajinám a ostro oddeľovala od západnej Európy.

Znepokojujúca na tom je skutočnosť, že transformácia nastolila rozdiely, ktoré nie sú pokladané za legitímne, prispievajú k dlhodobým nerovnováham v ekonomike a spoločnosti.

Vývoj nominálnej a reálnej mzdy

Medzi slovenskými rodinami sú veľmi výrazne príjmové rozdiely. Tieto rozdiely nevyplyvajú z princípu zásluhovosti, ale z neprimerane nízkych miezd. Veľká časť slovenských rodín je nízkoпрíjmová, značne menšia časť je priemerne príjmová a len úzka skupina domácností je vysoko príjmová.

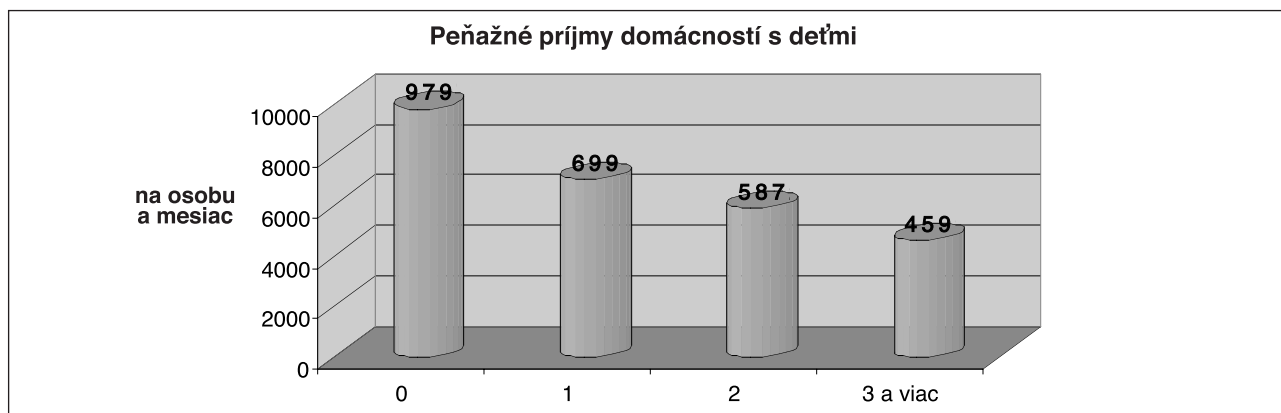
Nerovnosť z veľkej časti determinuje distribúciu vytvoreného bohatstva. Bohatstvo, ktoré sa koncentruje hlavne na vrchole príjmového rozdelenia, môže iba málo zlepšiť životnú úroveň chudobných a nárast nerovnosti môže ľahko znegovať aj pozitívny rast. Rozdiel medzi bohatými a chudobnými predstavuje dôležitý ukazovateľ rozdielov medzi skupinami v hodnotách, aspiráciách, spotrebe a životnom štýle.

Nerovnosť má aj mnoho ďalších korelátov: sociálne vyčlenenie, pokles investovania, ako takého, čo má väzbu na domáci dopyt, ale aj pokles investícií do vzdelania, čo samo osebe zakladá mnogogeneračné rozdiely.

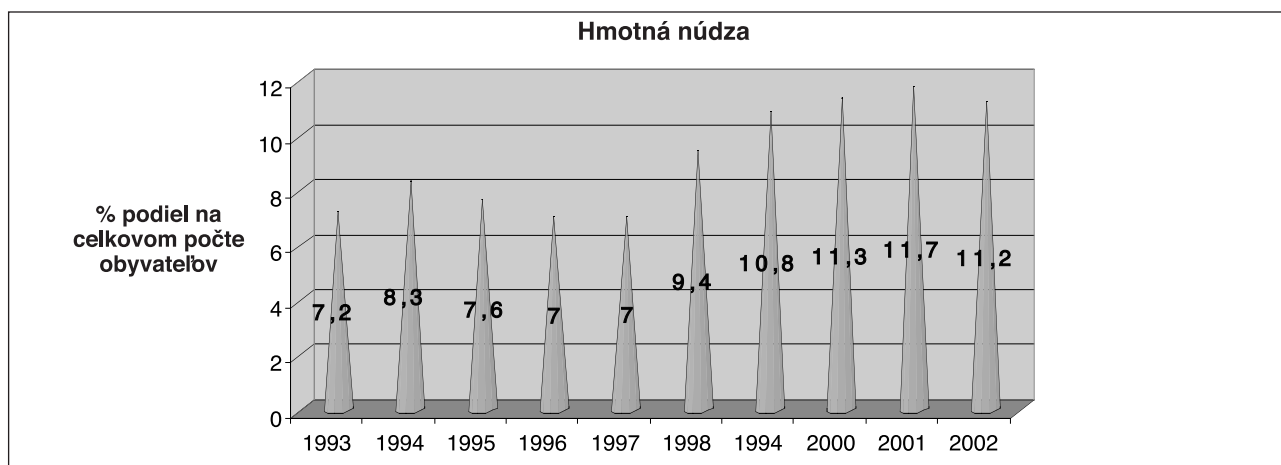
Nerovnosť je príčinou poklesu dôveryhodnosti vlád a inštitúcií, spôsobuje nárast ekonomickej neistoty, nárast sociálneho napätia a v konečnom dôsledku oslabenie demokracie.

Čisté peňažné príjmy domácností v roku 2002 na osobu a mesiac podľa typov domácností:

	spolu	z pracovnej činnosti	sociálne príjmy	iné
Spolu	6714	4984	1184	545
zamestnancov	6776	5599	565	612
roľníkov	6272	5125	661	485
SZČO	7435	6475	525	434
dôchodcov	6252	164	5867	221

Vzhľadom na nepriaznivú a neprimeranú príjmovú diferenciáciu obyvateľstva narastá počet občanov a rodín odkázaných na pomoc spoločnosti. V súčasnosti sa v hmotnej núdzi nachádza 11,5 percent obyvateľov Slovenskej republiky.

Úroveň pomoci zo strany štátu je vyjadrená zákonom o sociálnej pomoci. Novela zákona o sociálnej pomoci z roku 2002 výrazne znížila úroveň tejto pomoci. Nevýrazné rozdiely v príjmoch domácností diferencovaných počtom detí, núti tieto domácnosti uspokojovať základné potreby na úrovni nedosahujúcej existenčné minimum. Existenčné minimum odvodené zo životného minima predstavuje v podmienkach dosiahnutej životnej úrovne v Slovenskej republike 50 % súm určených zákonom o životnom minime. Zákomom schválená suma 1 450 Sk, do ktorej sa dopĺňa príjem v kalendárnom mesiaci, ak je občan v hmotnej núdzi zo subjektívnych dôvodov, predstavuje absolútne zníženie o 515 Sk. To malo za následok zníženie reálnej hodnoty príjmu a to priamo úmerne k rastu životných nákladov a priame ohrozenie zdravia tejto skupiny obyvateľstva.

Najdramatickejšie dopady sú u nízkopríjmových domácností, ako mnohé rodiny s nezaopatrenými deťmi, s nezamestnaným prednostom domácností alebo u rodín, kde obaja rodičia nepracujú. Rodiny sa začali prispôsobovať a to obmedzovaním spotrebných položiek, napríklad potravín, odložením nákupov predmetov dlhodobej spotreby. Ekonomický nedostatok tiež spôsobuje, že ľudia nekupujú zdravé, ale lacné potraviny.

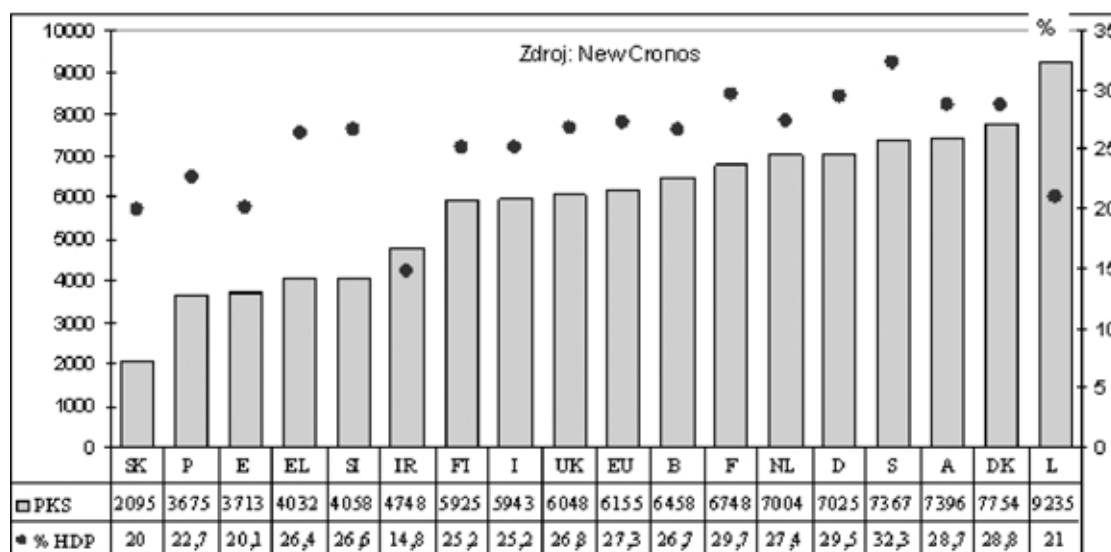
Prehľbuje sa nezáujem občanov o svoj zdravotný stav a zlá situácia je medzi dôchodcami, ktorí si prestávajú kupovať lieky, lebo sú pre nich drahé. Hrozí nebezpečenstvo tzv. stresu z chudoby, ktorý môže viesť k chorobám: „dlhodobý stres má za následok nielen zdravotné problémy, ale aj zlozvyky, takí ľudia viac pijú a fajčia“.

Očakávanému zvyšovaniu cien tovarov a služieb a následnému zvyšovaniu výdavkov domácností je možné a potrebné čeliť vytváraním reálnych predpokladov pre zlepšenie príjmovej situácie domácností. Tvorba efektívnych nových pracovných miest, zlepšovanie organizácie práce v smere k dosiahnutiu racionálnej spoločenskej deľby práce a rastu produktivity práce, sú nevyhnutné kroky pre dosiahnutie celkového zvýšenia ekonomickej výkonnosti Slovenska a následne aj pre výraznejší rast príjmov obyvateľstva hlavne z ekonomickej aktivity.

POROVNANIE SOCIÁLNEJ OCHRANY NA SLOVENSKU S ČLENSKÝMI KRAJINAMI EÚ

V roku 2000 **výdavky na sociálnu ochranu** v členských štátoch EÚ reprezentovali priemerne 27,3 % z HDP (v roku 1990 dosiahli 25,4 %, v roku 1993 boli 28,8 %). Najvyššie výdavky vykázalo Švédsko (32,3 %), Dánsko (29,5 %) a Francúzsko (29,7 %), najnižšie Írsko (14,1 %) a Španielsko (20,1). V SR dosiahli v roku 2000 dané výdavky 20 % z HDP.

Výdavky na sociálnu ochranu v PKS na osobu a ako % z HDP za rok 2000

Sociálne príspevky redukovali o tretinu mieru chudoby v EÚ (1998). Ak bol priemer v EÚ 52 % populácie žilo v domácnostiach profitujúcich zo sociálnych transférov (okrem dôchodkov), ako sú podpora v nezamestnanosti, nemocenské dávky, príspevky pre invalidov, rodinné prídavky, príspevky na nájomné. Najnižšie v Taliansku (18), Dánsko, Írsko, Veľká Británia (70)

Nerovnomernosti medzi jednotlivými krajinami ovplyvňuje najmä rôznorodosť systémov sociálnej ochrany, rozdielny demografický vývoj, úroveň nezamestnanosti a špecifické daňové systémy.

LITERATÚRA

1. Analýza rozdelenia príjmov v SR, INFOSTAT, 2002
2. Pohľady na ekonomiku Slovenska 2002, Slovenská štatistická demografická spoločnosť, 2002
3. Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2050, INFOSTAT, 2002
4. Sociálna politika SR v roku 2001, MPSVR SR, 2002
5. Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 2001 MPSVR SR 2002
6. Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 2002, MPSVR SR, 2003

NIEKTORÉ ASPEKTY CHUDOBY A SOCIÁLNEHO VYČLENENIA V SR A V EÚ

Mária Svoreňová

ÚVOD

Opatrenia sociálnej pomoci a sociálnej starostlivosti formujú záchrannú sociálnu sieť sociálnych politík jednotlivých národných štátov. Sociálna pomoc môže byť definovaná ako zabezpečenie minimálnej úrovne ochrany, prostredníctvom ktorej sa vytvoria také podmienky, na základe ktorých bude mať každý jednotlivec zabezpečené základné potreby pre humánny život, napriek tomu, že nie je schopný si ich zabezpečiť sám prostredníctvom zamestnania alebo uplatnením nároku na sociálnu dávku.¹ Sociálna pomoc a sociálna starostlivosť sú závislé na zabezpečení zdrojov pre sociálne potreby spoločnosti z jej ekonomického potenciálu. Osoby, ktorých materiálne a sociálne zdroje sú tak obmedzené, že nemajú zabezpečenú ani minimálnu úroveň pre prijateľné životné podmienky v štáte, v ktorom žijú, môžu byť definované ako osoby žijúce v chudobe. Na ochranu pred chudobou a sociálnym vyčlenením jednotlivcov prijímajú štáty programy sociálnej pomoci, cez ktoré sa poskytujú finančné aj materiálne dávky.

I. RIZIKO CHUDOBY A SOCIÁLNEHO VYČLENENIA V SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

Garantovanie minimálneho príjmu v nepríspevkových systémoch sociálnej ochrany členských štátov EÚ

Garantovanie minimálneho príjmu v rámci sociálnej siete je v štátoch EÚ zakotvené zákonmi alebo inými právnymi predpismi. Tento minimálny príjem sa poskytuje mimo systémov založených na príspevkoch povinných osôb ako sú dôchodkové poistenie, úrazové poistenie, nemocenské poistenie atď. Zákomom stanovený minimálny príjem občana sa poskytuje zo štátneho alebo z regionálnych rozpočtov. Z 15 členských štátov EÚ iba Grécko a Portugalsko nemajú všeobecnú právnu úpravu zakotvujúcu nárok občana na minimálny príjem v rámci sociálnej ochrany. V Španielsku upravuje nárok na minimálny príjem legislatíva regionálna (17 autonómnych oblastí). Principiálne sa na základe tejto legislatívy dopĺňa príjem občana do zákonom stanovenej výšky. Účelom dávky je umožniť dôstojný život a poskytnúť finančnú pomoc tým, ktorí sú v hmotnej núdzi a nie sú schopní sa sami zabezpečiť. Podmienkou poskytovania dávky je ochota a pripravenosť participovať na svojom zabezpečení, ak je občan na to schopný fyzicky a psychicky. Vo väčšine štátov je podmienkou nároku pobyt občana na území štátu alebo príslušného regiónu², v niektorých

¹ Holloway, Richard (1981) *Social Policy Harmonisation in the European Community*, London: Gower, p. 6.

² V zmysle Nariadenia Rady 1408/71 o aplikácii systémov sociálneho zabezpečenia na zamestnancov, samostatne zárobkovo činné osoby a na členov ich rodín migrujúcim v rámci únie, majú občania Európskej únie, teda jej jednotlivých členských štátov nárok na všetky dávky sociálneho zabezpečenia v štáte v ktorom bývajú a sú zamestnaní, alebo sú samostatne zárobkovo činnými osobami, študentmi, dôchodcami, turistami a ďalšími kategóriami osôb využívajúcimi právo slobodného pohybu osôb v zmysle legislatívy EÚ.

sa dávka poskytuje každému, kto je v núdzi, aj cudzincom. Minimum je väčšinou určené fixne, ako hodnota jedla, ošatenia, osobnej hygieny, tepla a osvetlenia, malej domácnosti a osobných potrieb (Rakúsko) alebo ako rovnaká suma napr. minimálny dôchodok v štáte, alebo 80 % plného štátneho dôchodku (Fínsko), v Holandsku je to výška minimálnej mzdy.

V zmysle zákona č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi je v Slovenskej republike definovaná hmotná núdza ako stav, keď príjem občana a fyzických osôb, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, nedosahuje životné minimum³. Súčasne je stanovená podmienka, že posudzovaný občan a členovia jeho domácnosti nie sú schopní si zabezpečiť príjem vlastným pričinením. Paradoxne však sumy dávok hmotnej pomoci sú podstatne nižšie ako sú vyššie spomenuté sumy životného minima, čo v praxi znamená, že žiadny občan v hmotnej núdzi nedosiahne príjem na úrovni životného minima a je už zo zákona odkázaný žiť v hmotnej núdzi.

Vymedzenie hmotnej núdze sumou životného minima malo zmysel v roku 1998, keď bola prijatá legislatíva vymedzujúca hmotnú núdzu a presné pravidlá poskytovania dávok pre osoby v hmotnej núdzi zákonom č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci. V tom čase definovaná hmotná núdza bol stav, keď príjem občana nedosahoval životné minimum ustanovené osobitným predpisom (§ 2 zákona č. 125/1998 Z.z.) a poskytovaná dávka sociálnej pomoci bola určená sumou zákonom stanoveného životného minima. Od poskytovania dávok vo výške životného minima sa ustúpilo po kritike slovenskej sociálnej politiky expertmi OECD v roku 2002 a odvtedy boli dávky sociálnej pomoci (po prijatí zákona č. 599/2003 Z. z. nazvané v hmotnej núdzi) niekoľkokrát znížené, ako to dokumentuje nižšie uvedená tabuľka č. 1.

V priebehu posledných dvoch rokov, ako vyplýva z tabuľky č. 1, boli dávky sociálnej pomoci dva krát znížené so zdôvodnením, že demotivujú ich poberateľov skutočne si hľadať zamestnanie. Ako je vidieť z tabuľky od 1. 9. 2004 sú predmetné dávky zvýšené, ale ani tak nedosiahli hodnotu ktorú mali k 1. 1. 2002.

Tabuľka č. 1

Porovnanie dávok hmotnej núdze⁴ pre jednotlivcov a rodiny

Počet osôb	Stav k 1.1.2002	Stav k 1.1.2003	Stav k 1.1.2004**	Stav po 1. 9. 2004**
1 dospelá	3 490	2 900	1 450 (a aktivačný príspevok 1 000 Sk a 50 Sk*)	1 530 (a aktivačný príspevok 1 500 Sk a 50 Sk*)
2 rodičia a 2 deti	9 090	9 000	3 210 (aktivačný príspevok 2 000 Sk a 200 Sk*)	3 630 (aktivačný príspevok 3 000 Sk a 200 Sk*)
1 rodič a 1 dieťa	5 070	4 500	2 160 (aktivačný príspevok 1 000 Sk a 100 Sk*)	2 450 (aktivačný príspevok 1 500 Sk a 100 Sk*)

* Aktivačný príspevok, ako fakultatívna dávka sa poskytuje po splnení zákonom stanovených podmienok a nemusí byť poskytnutý v plnej výške. Každý z posudzovaných osôb sa poskytuje príspevok na zdravotnú starostlivosť 50 Sk mesačne.

** V týchto sumách nie sú zahrnuté príspevky na bývanie, hoci sa tiež poskytujú a to vo výške 780 Sk (pre jednu osobu) a 1330 Sk (pre dve a viac osôb v domácnosti) a od 1. 9. 2004 boli zvýšené na 980 Sk a 1670 Sk.

³ Uvedené v ustanovení § 2 a 5 ods. 6 zákona č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

⁴ Do 1. 1. 2004 dávky sociálnej pomoci.

Podľa ustanovenia Čl. 39 Ústavy SR každý, kto je v hmotnej núdzi, má právo na takú pomoc, ktorá je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok. V zmysle Odporúčania Rady EÚ o spoločných kritériách týkajúcich sa dostatočných zdrojov a sociálnej pomoci v systémoch sociálnej ochrany č. 92/441/EHS z 24. 6. 1992 (ďalej len „Odporúčanie“), sa členským štátom, odporúča uznať základné právo osoby na dostatočné zdroje a sociálnu pomoc zabezpečujúcu ľudsky dôstojný život a prispôsobovať tomu svoje systémy sociálnej ochrany. Pričom toto právo má sprevádzať taká politika štátu, ktorá sa na vnútroštátnej úrovni považuje za potrebnú pre ekonomickú a sociálnu integráciu tých, ktorých sa to týka, ako to ustanovuje rezolúcia Rady EÚ a ministrov sociálnych vecí EÚ o boji proti sociálnemu vylúčeniu, prijatá na zasadnutí Rady 29. 9. 1989. Ďalej sa odporúča pevne určiť výšku zdrojov považovaných za dostatočné na pokrytie základných potrieb pri rešpektovaní ľudskej dôstojnosti, zohľadňujúc životnú úroveň a úroveň cien pri rôznych typoch a veľkostiach domácností, prispôsobovať alebo dopĺňať ich výšku na uspokojovanie konkrétnych potrieb, stanoviť ich výšku s odvolaním sa na príslušné ukazovatele napr. štatistické údaje o priemernom disponibilnom príjme v danom štáte, o spotrebe domácností, o zákonnej minimálnej mzde alebo o úrovni cien. Odporúčanie Rady odporúča tiež poskytovať diferencovanú finančnú pomoc ľuďom, ktorých zdroje sú nižšie ako stanovené sumy, aby sa dostali na ich úroveň.

Slovenská republika nemá prijaté opatrenia na realizáciu ustanovení vyššie uvedeného Odporúčania. Ako vyplýva z údajov v tabuľke č. 1 exekutívna a zákonodarná moc má plne v rukách určovanie výšky dávok pre občanov a obyvateľov SR, ktorí nie sú sami schopní zabezpečiť si nevyhnutne potrebný príjem pre ľudsky dôstojný život. Ako ďalej vyplýva z výsledkov štatistických zisťovaní Eurostatu ale aj z ďalších zdrojov, Slovenská republika nie je schopná poskytnúť spoľahlivé a hodnoverné údaje o životných podmienkach svojich občanov, o miere a rozsahu chudoby na Slovensku. Jednoznačným dôvodom tejto situácie je, že nemáme v SR prijaté pravidlá pre meranie a určovanie miery chudoby. Životné minimum prestalo byť meradlom chudoby a žiadne iné nástroje zatiaľ prijaté neboli, hoci ich prijatie požaduje odborná aj laická verejnosť.

II. ZAMERANÉ NA CHUDOBU ZAMESTNANCOV

Zamestnanosť je v krajinách Európskej únie zvyčajne považovaná za najlepšiu ochranu pred chudobou, ale pre nezanedbateľnú skupinu pracujúcich v pôvodných členských štátoch EÚ chudoba a práca idú ruka v ruke.

Na základe analýzy, ktorá je výsledkom výskumu Európskej nadácie pre zlepšenie životných a pracovných podmienok „Chudoba pracujúcich v Európskej únii“⁵, prezentovanej v Bruseli v júli 2004, jeden z piatich pracujúcich s nízkym príjmom v štátoch EÚ patrí do kategórie „pracujúcej chudoby“. Ide o prvú európsku analýzu tejto, doteraz zanedbávanej a prehliadanej oblasti rizika chudoby, a to z hľadiska významu aj pozornosti výskumných inštitúcií aj odborných pracovníkov, politikov, predstaviteľov občianskej spoločnosti, sociálnych partnerov aj mimovládnych organizácií v EÚ. Údaje na úrovni EÚ potvrdzujú, že 17 % samostatne zárobkovo činných osôb a 6 % zamestnancov v pôvodných 15 členských štátoch EÚ padli pod štandardnú úroveň chudoby. Autori štúdie predpokladajú, že rovnaké údaje za všetkých súčasných 25 členských štátov EÚ by boli vyššie v dôsledku vyššieho výskytu relatívnej chudoby v nových členských štátoch EÚ.

Chudoba pracujúcich je problém, ktorý už od sedemdesiatych rokov minulého storočia púta značnú pozornosť v Spojených štátoch amerických, ale iba nedávno začal byť

⁵ Pena, Ramón and Latta, Mia (2004) *Working poor in the European Union*, Brussels: Observatoire social européen and Mia Latta Consultin.

predmetom pozornosti v Európskej únii. Počas procesu Otvorenej metódy koordinácie, ktorý začal v roku 2003, sa v EÚ začali sledovať indikátory sledujúce sociálne vyčlenenie aj zamestnanosť spoločne. Chudoba pracujúcich môže byť definovaná ako členstvo pracujúceho v domácnosti, v ktorej najmenej jeden člen pracuje a kde celkový príjem domácnosti je napriek tomu pod úrovňou hranice chudoby.

Analýza „Chudoba pracujúcich v Európskej únii“ podáva detailnú informáciu o tom, kto zahŕňa v EÚ „pracujúcu chudobu“, ktoré kategórie pracujúcich sú najväčšom riziku pádu do chudoby a aký je rozsah chudoby medzi pracujúcimi v Európskej únii. Zistenia, že aj v EÚ existuje chudoba pracujúcich značne otriasa záväzkom „kvality práce“, ktorá je jedným z najviac presadzovaných pilierov programu Európskej stratégie zamestnanosti. Spochybňuje tiež možnosť realizácie jedného z hlavných bodov sociálnej politiky členských štátov EÚ, ktorým je snaha o skutočné odstránenie sociálneho vyčlenenia.

Keďže chudoba je fenomén tradične spájaný s marginalizovanými skupinami spoločnosti, ako sú bezdomovci a nezamestnaní, všeobecne sa predpokladalo, že platená práca je dostatočný predpoklad na zabezpečenie efektívnej ochrany pred pádom do pasce chudoby. Ukázalo sa však, že táto predstava prestáva byť pravdou. Skutočnosť, že existuje chudoba medzi pracujúcimi, ostro kontrastuje s pevným presvedčením spoločnosti v ekonomicky rozvinutých štátoch, že zamestnanosť je jediným a konečným riešením problému chudoby a spôsobom ochrany pred sociálnym vyčlenením. Rovnako sa ukazuje, že nie je pravdou ani všeobecný názor, že chudoba je výsledkom nedostatku osobnej zodpovednosti a vôle jednotlivca zapojiť sa do pracovného procesu. V diskusii o chudobe medzi americkými pracujúcimi, Levitan, Gallo a Shapiro uviedli: „Chudoba pracujúcich zostáva krikľavým protikladom Ameriky. Súbežná existencia práce a chudoby je v rozpore s ‚americkým presvedčením‘, že vôľa pracovať vedie k materiálnemu pokroku a neguje prevládajúci názor, že dôvodom chudoby medzi dospelými jedincami schopnými pracovať je deviantné správanie a osobitne nedostatok vôle pracovať.“ (Levitan et al, 1993, p. 3).

Nárast rôznych druhov atypickej a občasnej práce a rastúca polarizácia medzi nekvalifikovanou a kvalifikovanou pracovnou silou na trhu práce vytvára nové riziká chudoby medzi zamestnanou populáciou. Výsledkom tohto trendu je vytváranie pracujúcej chudoby, ktorá ako pojmová skupina vo vrstve pracujúcich bola zaznamenaná v USA v rokoch 1970 a 1980 a ktorá začína byť stále viac aplikovateľná ako realita v spoločnosti a na trhu práce v členských štátoch EÚ.

V poslednom období sa výraz chudoba pracujúcich začína používať stále častejšie aj v Európe. Predovšetkým politici a predstavitelia odborov, ale aj odborníci na spoločenské a sociálne vedy, a v neposlednom rade médiá, označujú týmto pojmom nekvalitnú zamestnanosť v USA, alebo ho používajú na vysvetlenie a ospravedlnenie vysokej úrovne nezamestnanosti v Európe. Často sa omylom chudoba pracujúcich považuje za synonymum zamestnanca s nízkou mzdou, bez skutočného vzťahu k predmetu chudoby. Pracujúca chudoba a nízke mzdy môžu oprávnené súvisieť, ale sú to dva odlišné inštitúty. Zamestnanec s nízkou mzdou môže uniknúť chudobe pretože má ďalšie zdroje príjmov, a to od ďalších členov domácnosti alebo zo sociálnych dávok, alebo z oboch zdrojov. Nízka mzda a chudoba spolupôsobia a vytvárajú fenomén nazývaný „chudoba pracujúcich“ iba v jednom prípade a to vtedy, keď zamestnanec s nízkou mzdou žije v domácnosti sám, bez ďalších členov, ktorí by tiež mohli mať vlastný príjem, ako súčasť príjmu jednej spoločnej domácnosti.

Definícia chudoby pracujúcich

Odborný termín „chudoba pracujúcich“, sa začal používať v USA a celkom bežne sa používa aj v Kanade i Austrálii. Napriek tomu, že pojem chudoba pracujúcich sa už začal používať aj v odborných a politických kruhoch EÚ, doteraz nebol predmetom skúmania ani štatistického zisťovania ani v jednom členskom štáte ani na úrovni EÚ ako celku. Francúzsko je jediným členským štátom EÚ, v ktorom sa uskutočnili čiastkové výskumy v tejto oblasti.

Jediným štátom na svete, ktorého politické a administratívne inštitúcie prijali oficiálnu definíciu pojmu „chudoba pracujúcich“ a ktorý má súbežne aj tradíciu v jej výskume a sledovaní sú USA (US Bureau of Labour Statistics (BLS), 2000; Warren 2002.). Ekonómovia BLS generovali kategóriu „chudobní pracujúci“, ktorá sa stala oficiálnou definíciou v USA v roku 1989: „Chudobní pracujúci sú definovaní ako osoby, ktoré venovali najmenej pol roka výkonom na trhu práce, či už tým, že boli zamestnaní, alebo si počas tohto obdobia hľadali prácu a ktorí napriek tomu stále žijú v chudobných rodinách (Klein, 1989).“ V súčasnosti, cez rôzne štúdie národného štatistického inštitútu aj Francúzsko prijalo podobnú definíciu chudoby pracujúcich, ktorá znie: „Chudobní pracujúci sú jednotlivci, ktorí strávili najmenej šesť mesiacov na trhu práce, pracujúc alebo si hľadajúc prácu, a napriek tomu životná úroveň ich domácnosti je pod úrovňou chudoby (Ponthieux, 2000).“

Európska únia a chudobní pracujúci v nej

Zatiaľ čo pre všetky členské štáty EÚ sa spoločné základné ekonomické podmienky stali veľmi rýchlo záväznými, význam spoločnej sociálnej politiky Únie bol vždy predmetom rozporov. Zásadnou otázkou bolo a stále zostáva, do akej šírky by mohla byť sociálna politika štandardizovaná v rámci členských štátov európskeho spoločenstva? Zjednotenie sociálnej politiky v členských štátoch sa naďalej stretáva s odporom, ktorý je zvyčajne podložený ekonomickými argumentmi. Odporcovia sociálne dôstojnej Európskej únie zdôvodňujú, že z ekonomického hľadiska by nároky na štát blahobytu mohli zhoršiť podmienky podnikov vo voľnej súťaži a tým deformovať trhové hospodárstvo. Politické reprezentácie členských štátov preto hľadajú kompromisy pri vytváraní spoločnej sociálnej politiky vychádzajúcej z princípu subsidiarity a súčasnej koordinácie sociálnych systémov jednotlivých členov EÚ.

Vzťah medzi zamestnanosťou, prácou, chudobou a sociálnym vyčlenením a z toho vyplývajúca kvalita života sú predmetom osobitného zreteľa pri budovaní konkurencieschopnej ale súčasne sociálnej EÚ. Lisabonská stratégia, ktorej najvýznamnejším všeobecným cieľom je zvýšenie schopnosti ekonomiky EÚ konkurovať v globalizujúcom sa svete prostredníctvom zvýšenia výkonnosti, zvýšila súčasne dôraz na sociálne začlenenie v rámci EÚ. V ekonomike EÚ sa všeobecne akceptovalo, že vysoká úroveň nezamestnanosti je cenou za lepšiu kvalitu pracovných miest a vyššiu úroveň sociálnej ochrany. V snahe zlepšiť ekonomické prostredie sa popri vytváraní nových pracovných miest začal klásť dôraz aj na politiku zabezpečenia väčšej flexibility a deregulácie európskeho pracovného trhu. Napriek všetkým snahám nezamestnanosť v EÚ od sedemdesiatych rokov stále narastala a v podstate takmer všetky snahy o zastavenie tohto trendu boli neúspešné. K tomu sa pripojil nárast nových foriem pracovných vzťahov v podobe atypickej a občasnej práce, čo viedlo k vytvoreniu fenoménu „novej chudoby“. Táto nová chudoba, okrem tradičných skupín chudobných, ako sú bezdomovci, dlhodobo nezamestnaní a dôchodcovia, zasahuje predovšetkým ekonomicky aktívnu časť populácie členských štátov EÚ.

Fenomén novej chudoby je paradoxne spojený aj s rýchlym rozvojom spoločnosti založenej na vedomostiach, informačných a komunikačných technológiách, pretože môže vytvárať nové bariéry pre skupiny zamestnancov s nízkym stupňom nadobudnutých zručností a vedomostí udržať sa na trhu práce, keďže nové technológie vyžadujú sústavné zvyšovanie a zmenu kvalifikácie. V spoločnosti sa vytvárajú podmienky pre sociálne vyčleňovanie a zväčšuje sa rozdiel medzi bohatými a chudobnými (Európska komisia, 2002a, Gallie, 2002, Esping-Andersen, 2002).

Výskyt chudoby v aktívnej populácii EÚ – chudobní pracujúci

Štúdia „Chudoba pracujúcich v Európskej únii“ sa zamerala na rôzne pod-skupiny pracujúcej populácie s cieľom zistiť rozsah chudoby medzi nimi. V roku 1999 bolo v EÚ asi 7,8 milióna zamestnaných osôb žijúcich v chudobe (t. j. 6 % pracujúcich osôb). Chudoba medzi zamestnanými osobami je v porovnaní s priemerom EÚ vyššia v krajinách južnej Európy (7 – 10 %) a obdobne je to aj vo Francúzsku, Luxembursku a Spojenom kráľovstve Veľkej Bri-

tánie. Nižšia úroveň chudoby ako je európsky priemer bola nameraná u zamestnancov v škandinávskych krajinách a taktiež v Rakúsku, Belgicku a Írsku (3 – 4 %). Tento obraz je v súlade so zistenou distribúciou chudoby v štátoch EÚ s mimoriadnou výnimkou Írska, ktoré kombinuje vysokú úroveň globálnej chudoby s jednou z najnižších úrovní chudoby zamestnancov a Luxemburska, kde je možné pozorovať presne opačnú situáciu.

Na základe výsledkov prieskumu urobeného v EÚ v roku 1999 bolo zistené, že až 14 % samostatne zárobkovo činných osôb žije pod úrovňou chudoby. Najnižšia miera chudoby medzi samostatne zárobkovo činnými osobami bola zistená v Írsku, Veľkej Británii, Luxemburgu, Belgicku a čiastočne aj v Nemecku, kde iba 5 % týchto osôb je chudobných. Portugalsko a Grécko, Rakúsko a Francúzsko a prekvapivo aj Švédsko patria medzi krajiny, ktoré prezentujú vysokú mieru chudoby medzi samostatne zárobkovo činnými osobami.

Ako sa však dalo odôvodnene predpokladať, najvyššia miera chudoby je medzi nezamestnanými osobami. V roku 1999 zo všetkých nezamestnaných v EÚ 39 % bolo chudobných. Medzi štátmi s najnižšou mierou chudoby nezamestnaných sú tradične škandinávské krajiny, najmä Dánsko so 7 % a ďalej Rakúsko a Holandsko. V Belgicku, Francúzsku, Nemecku, Grécku a Portugalsku dosahuje miera chudoby medzi nezamestnanými 30 až 40 %. Viac ako 40 % nezamestnaných je v skupine chudobných v Španielsku, Taliansku, Luxembursku a Veľkej Británii a osobitne vysoká je miera chudoby nezamestnaných v Írsku, keďže presahuje 50 %.

Keď porovnáme agregované údaje o kategóriách chudobných a chudobných pracujúcich (ktorí pracovali ako zamestnanci alebo SZČO, alebo si hľadali prácu najmenej 6 mesiacov počas predchádzajúceho kalendárneho roka), chudobní pracujúci reprezentujú 10 % podiel celej aktívnej populácie EÚ v roku 1999, čo predstavuje 17.2 milióna ľudí. Podiel na chudobe pracujúcich je v rozsahu od 4 % z aktívnej populácie Dánska po 16 % populácie Grécka s tým, že vo väčšine mediteránskych krajín dosahuje chudoba pracujúcich v priemere 15 %, kým štáty ako Francúzsko, Luxembursko a VB reprezentujú európsky priemer (asi 6 – 8 %). Spomedzi všetkých pracujúcich Európanov, zamestnancov aj samostatne zárobkovo činných osôb (v15 starých členských štátoch EÚ) až 7 % je považovaných za pracujúcu chudobu, čo predstavuje 10.9 milióna ľudí. Spomedzi členských štátov najvyššia miera chudoby pracujúcich je prezentovaná 15 % v Portugalsku, kým v Dánsku, Švédsku, Belgicku, Nemecku a Írsku dosahuje najnižšiu úroveň, okolo 4 až 5 %.⁶

Je pozoruhodné, že napr. až dvaja z troch ekonomicky aktívnych chudobných v EÚ pracovali najmenej počas 6 mesiacov v predchádzajúcom kalendárnom roku. Medzi členskými krajinami EÚ možno pozorovať veľkú rôznorodosť pri skúmaní chudoby pracujúcich a podielu tejto aktívnej skupiny chudobných na celkovej populácii chudobných v EÚ.

Distribúcia chudoby medzi pracujúcimi (zamestnancami a samostatne zárobkovo činnými osobami) a nezamestnanými chudobnými v jednotlivých štátoch EÚ 15 v roku 1999 ukazuje veľmi rozdielnú situáciu v jednotlivých štátoch, ako môžeme vidieť v tabuľke č. 2.

Kým podiel zamestnaných chudobných z celkového počtu aktívnych chudobných (t.j. osôb v pracovnom pomere, SZČO a nezamestnaných hľadajúcich si aktívne prácu) v priemere v EÚ15 v roku 1999 dosiahol 45.2 %, v niektorých členských štátoch vysoko prekročil túto hranicu. V Luxembursku chudobní zamestnanci predstavovali až 81 % podiel na celkovej aktívnej chudobnej populácii, v Holandsku to bolo 69 %, v Dánsku 61.5 %, vo VB 57.7 % a aj v Nemecku podiel chudobných zamestnancov prekročil 50 %. Podiel samostatne zárobkovo činných osôb na populácii aktívnych chudobných dosiahol najvyššiu mieru v Portugalsku so 43,8 % a v Grécku so 43,4 %, ďalej v Rakúsku a Švédsku, kde dosiahol 38,9 %, resp. 38,4 %, kým EÚ priemer bol iba 18,2 %. Z celkového porovnania vyplýva že v priemere EÚ15 najvyšší podiel na chudobe pracujúcich mali v roku 1999 chudobní zamestnanci (45,2 %), podiel nezamestnaných na chudobnej aktívnej populácii bol o 8,7 % nižší a podiel SZČO na celkovom počte aktívnych chudobných bol nižší až o 27 % ako zamestnancov.

⁶ Para, str. 15 – 17.

Tabuľka č. 2

Podiel chudobných pracujúcich a nezamestnaných na celkovom počte chudobných pracujúcich v EÚ, 1999 (%)

EÚ alebo Členský štát	Chudobní pracujúci alebo hľadajúci si prácu		
	nezamestnaní	SZČO*	Zamestnaní
EÚ 15	36,5	18,2	45,2
Belgicko	37,4	21,9	40,8
Dánsko	8,6	29,9	61,5
Nemecko	43,3	5,7	51,0
Grécko	25,6	43,4	31,0
Španielsko	48,9	18,4	32,7
Francúzsko	39,0	16,9	44,0
Írsko	39,4	21,5	39,1
Taliansko	40,2	24,2	35,6
Luxembursko	9,7	9,3	81,0
Holandsko	8,8	22,2	69,0
Rakúsko	13,5	38,9	47,5
Portugalsko	10,4	43,8	45,8
Fínsko	38,4	23,1	38,5
Švédsko	22,9	38,4	12,1
Veľká Británia	30,2	12,1	57,5

*SZČO – samostatne zárobkovo činné osoby

Zdroj: Pena, Ramón and Latta, Mia (2004) *Working poor in the European Union*, Brussels: Observatoire social européen and Mia Latta Consultin, str. 16.

Faktor prispievajúci k chudobe pracujúcich – nízka mzda

Keďže neexistuje všeobecne akceptovateľná definícia nízkej mzdy, výskumné štúdie všeobecne používajú ako hranicu pre určenie nízkej mzdy klasické meranie nerovnosti porovnávaním príjmu so všeobecne stanoveným celoštátnym priemerom a určením, či sa porovnávaná veličina nachádza v prvom, druhom alebo treťom decile distribúcie mzdy, alebo percentuálnym porovnávaním k príjmovému mediánu. Akademická literatúra o nízkej mzde všeobecne používa ako hranicu nízkeho príjmu mzdu pod úrovňou dvoch tretín príjmu zamestnanca s plným pracovným úväzkom. Mnoho štúdií už bolo venovaných skúmaniu otázok nízkej mzdy a nerovnosti v odmeňovaní, najmä v ekonomickom kontexte produktivity práce a pracovných vzťahov (napr. Bazen 1998, Asplund 1998, OECD 1998, European Industrial Relations Observatory (EIRO) 2002).

Keďže príjem je hlavným faktorom ovplyvňujúcim finančnú chudobu pracujúcich, ale aj celej populácie, udržiavanie nízkych miezd má priamy vplyv na rozsah chudoby v populácii. Využívanie atypických pracovných vzťahov a kratších pracovných úväzkov najmä tam, kde sú nízke mzdy, môže vylúčiť alebo zoslabiť schopnosť a možnosť domácností dosiahnuť dostatočný príjem, aby sa ochránili pred pádom do chudoby. Na zistenie rizika chudoby a sociálneho vyčlenenia, v ktorom sú domácnosti zamestnancov s nízkou mzdou, je nevyhnutné sledovať na celoštátnej úrovni počet vytvorených pracovných miest s nízkou mzdou. Avšak na to, aby sa dala mzda definovať ako nízka, respektíve nedostatočná na ochranu domácnosti pred chudobou, je nevyhnutné určiť hranicu chudoby a spôsob jej merania. Na Slovensku však ešte takéto inštitúty vytvorené neboli, preto si len veľmi ťažko predstaviť, že v budúcnosti bude mať EIRO, Eurostat alebo iná kompetentná inštitúcia EÚ snahu merať chudobu pracujúcich alebo ich sociálne vyčlenenie aj na tu.

Finančná chudoba v nových členských štátoch

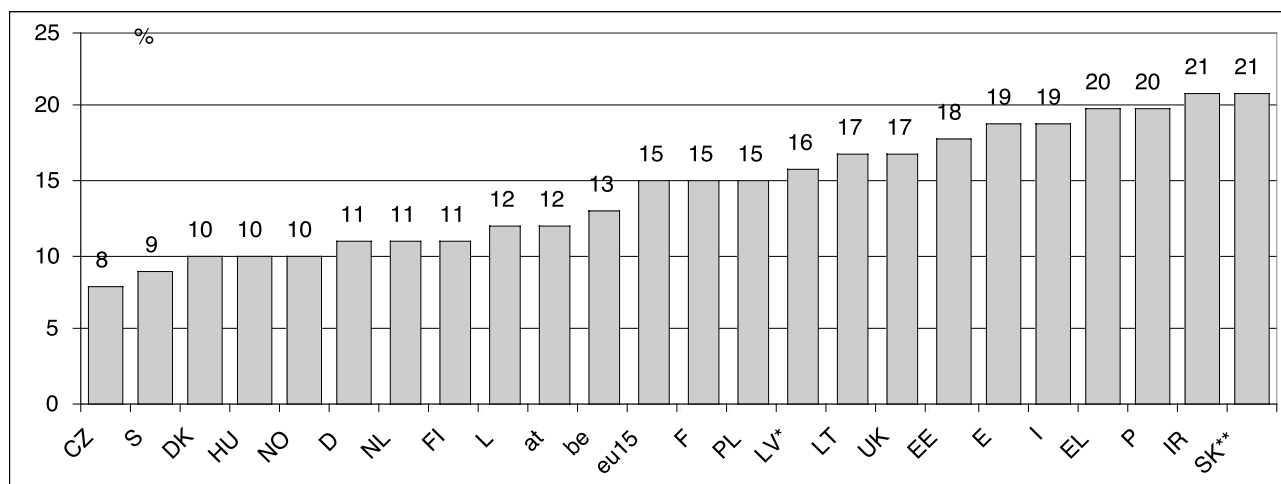
V Laekene v decembri 2001 sa Rada Európy zložená z hlavných predstaviteľov štátov a vlád EÚ dohodla na 18 spoločných štatistických indikátoroch zameraných na sledovanie sociálneho vyčlenenia a chudoby. Tieto indikátory sú esenciálnymi elementmi Otvorenej metódy koordinácie na monitorovanie vývoja v členských štátoch v boji proti chudobe a sociálnemu vyčleneniu. Po rozšírení EÚ o nových 10 členov Komisia EÚ pre sociálnu ochranu konsolidovala laekenské indikátory v snahe dosiahnuť porovnateľnosť sledovaných indikátorov medzi štátmi EÚ 15 a novými členskými štátmi, ako aj kandidátskymi krajinami. Napriek tomu, z dôvodu nedostatku rovnakých zdrojov dát starých a nových členských štátov EÚ, predmetné indikátory nových členských krajín nemožno považovať za plne porovnateľné medzi sebou a ani s údajmi prezentovanými za EÚ 15.

Napriek vyššie uvedeným metodologickým nedostatkom má veľký význam skutočnosť, že dostupné indikátory za starých aj nových členov EÚ prezentujú hodnotné a porovnateľné informácie o chudobe a sociálnom vyčlenení v týchto krajinách. Je to výsledok blízkej spolupráce členských štátov a ich národných štatistických inštitúcií a Eurostatu.

Graf č. 1 prezentuje podiel obyvateľstva členských štátov EÚ s príjmom pod úrovňou 60 % národného príjmového mediánu na celkovej populácii jednotlivých štátov.

Graf č. 1

Riziko chudoby v starých a nových členských štátoch EÚ (60 % príjmového mediánu po sociálnych transferoch), 2001

* 2002 data, ** 2003 data

* Údaje za štáty označené hviezdíčkou sú za rok 2002.

Zdroj: Eurostat, 2004.

Ako vyplýva z grafu č. 1 menej ako 10 percentný podiel populácie v riziku chudoby z celkovej populácie konkrétneho štátu dosiahli iba dva členské štáty EÚ. Pritom najnižšiu úroveň chudoby neočakávane vykazuje jeden z nových členských štátov, Česká republika s 8 percentami. Druhým v poradí s najnižšou mierou populácie v riziku chudoby je Švédsko (9 %), škandinávsky štát s hlboko zakorenenou tradíciou vysokého štandardu sociálnej ochrany. Obdobne ako indikátory za Českú republiku aj prezentované údaje o podiele populácie v riziku chudoby v Maďarsku (10 %) prekvapujú svojou nízkou úrovňou. Napriek možnému očakávaniu nepatria nové členské štáty do skupiny s najvyšším podielom obyvateľstva s príjmom na takej nízkej úrovni, ktorá by ich zaradila do skupiny štátov, kde občania žijú v najvyššom riziku chudoby. Pri porovnaní priemerných hodnôt za staré a nové členské štáty EÚ je v štátoch EÚ 15 podiel obyvateľstva v riziku chudoby 15 % – tný, zatiaľ čo u nových členov je tento podiel dokonca iba 14 % – tný. Celkový podiel v EÚ 25 je 15 %.

Od 19 do 21 % podielu populácie v riziku chudoby majú Írsko, Portugalsko, Grécko, Taliansko a Španielsko a jedinou výnimkou spomedzi nových členov tvorí Slovensko. Vykazuje totiž najvyšší podiel populácie žijúcej v riziku chudoby, a to až 21 % z celej slovenskej populácie. Údaje za Slovensko a niektoré ďalšie štáty, označené v grafe č. 1 hviezdikou, sú údaje o rok novšie, čo v podstate znamená, že aj miera chudoby je aktuálnejšia ako v ostatných porovnávaných štátoch.

Meranie chudoby v členských štátoch EÚ má základ skôr v relatívnej koncepcii ako v absolútnom pojme, pretože EÚ používa v Laekene stanovené indikátory predovšetkým na presadzovanie rozvojových cieľov. Jedným z nich je snaha presadiť aby sa celá európska populácia podieľala na výhodách vysokej miery prosperity a nie iba dosiahnuť základné štandardy životnej úrovne, ako napr. v menej vyvinutých častiach sveta. Na druhej strane, pri zisťovaniach o chudobe musí byť zohľadnená skutočnosť, že to, čo sa považuje za minimálne akceptovateľný životný štandard závisí predovšetkým od všeobecnej úrovne sociálneho a ekonomického rozvoja, ktorý je v jednotlivých krajinách EÚ signifikantne rozdielny.

Porovnávacie analýzy jednotlivých národných úrovní chudoby a sociálneho vyčlenenia pomáhajú ilustrovať rôzne úrovne ekonomickej prosperity v jednotlivých štátoch EÚ, čo nadobudlo osobitný význam po rozšírení EÚ o desať nových členov⁷.

ZÁVER

MPSVR SR v rámci úloh vyplývajúcich z prístupového procesu do EÚ vypracovalo v roku 2004 **Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006** zameraný na skúmanie chudoby na Slovensku, na boj proti chudobe a sociálnemu vyčleneniu a na prijatie opatrení na riešenie problémov pri sociálnej inklúzii. V rámci týchto prác bude potrebné a nevyhnutné stanoviť spôsob a metódy merania chudoby, ako aj hranicu príjmu, ktorá v slovenských podmienkach bude znamenať hranicu chudoby.

LITERATÚRA

1. Draft Joint Report on Social Inclusion. Part I: the European Union. Council of European Union, Brussels, 12. December 2001.
2. Dennis, Ian and Guio, Anne-Catherine (2004) „Monetary poverty in new Member States and Candidate Countries“. Statistics in focus, No. 12/2004, p. 2, Luxembourg: Eurostat.
3. Hervey, Tamara (1998) European Social Law and Policy, London: Longman.
4. Holloway, Richard (1981) Social Policy Harmonisation in the European Community, London: Gower.
5. Pena, Ramón and Latta, Mia (2004) Working poor in the European Union, Brussels: Observatoire social européen and Mia Latta Consultin.
6. Svoreňová, Mária and Petrášová, Alexandra (2004) Social protection in transition, Statistical study of trends and expenditure in the Slovak Republic in 1990s, Budapest: ILO-CEET.
7. Svoreňová, Mária (2004) „Zvýšenie štátnych sociálnych dávok v roku 2004“, Informačný spravodajca KOZ SR, č. 28, Bratislava: KOZ SR, str. 13 – 17.

⁷ Dennis, Ian and Guio, Anne-Catherine (2004) „Monetary poverty in new Member States and Candidate Countries“. Statistics in focus, No. 12/2004, p. 2, Luxembourg: Eurostat.

SOCIÁLNE NEROVNOSTI A PRÍČINY CHUDOBY V OČIACH SLOVENSKEJ VEREJNOSTI.

(Analýza údajov z Európskeho výskumu hodnôt)

Katarína Strapcová

Úvod

Problém chudoby sprevádza ľudstvo ak nie od nepamäti, tak naozaj dlhý čas a dobové nazeranie na chudobu môžeme vnímať ako dôležitú súčasť našej histórie. Názory na chudobu a ich kontext sú pre spoločenských vedcov zameraných na skúmanie chudoby skutočne zaujímavé. Analýza snáh o riešenie problému chudoby (aké boli a na čo sa zameriavali), ako aj širšia analýza dobových postojov k chudobe a ich reflexie vo verejnosti (aj za pomoci literatúry a tlače) umožňuje kontinuálne sledovať akými smermi sa naše poznanie uberalo. Štúdie historikov (Geremek 1999, Rheinheimer 2003) analyzujú práve toto utváranie a postupné „dozrievanie“ nášho súčasného poznania. Títo autori vo svojich dielach dokumentujú ako sa vytvárali a menili kolektívne postoje k chudobe, a taktiež ako sa vytvárali a menili kľúčové diferenciácie a definície chudoby. Autori čiastočne dokumentujú i to, ktoré názory mali krátkodobý alebo dlhodobější vplyv, prípadne ktoré opatrenia sa vyskytli ako osamotené úspešné či neúspešné pokusy riešenia problému chudoby, a naopak ktoré perspektívy sa snažíme v mierne pozmenenej podobe aplikovať i v dnešnej sociálnej politike:

„Procesy, ktorých priebeh sme sa pokúsili v hrubých rysoch opísať, zahŕňali dlhé obdobie – takmer tisíc rokov. Bez väčšej námahy by sa dalo ukázať, že v tejto časovej perióde sa v pred-industriálnej Európe už stačili sformovať všetky spoločenské postoje k chudobe a bohatstvu (možno dokonca tiež hlavné programy sociálnej politiky), ktoré sa objavujú alebo koexistujú v modernej priemyselnej spoločnosti.

V sociálnej histórii posledných dvoch storočí sa menia základné kvantitatívne pomery medzi biedou a bohatstvom, rozširujú sa – alebo tiež menia – väzby kolektívnej solidarity, avšak chudoba zostáva súčasťou kontextu industriálneho vývoja.“ (Geremek, 1999, s. 229)

Podobne ako vývoj diskusie o chudobe sa, hoci explicitne s istým oneskorením, vyvíjala i diskusia o príčinách sociálnych a ekonomických nerovností medzi ľuďmi. Niet sa samozrejme čo čudovať, keďže obe problematiky spolu tesne súvisia. Najmä v súčasných post-socialistických krajinách sa diskusia o tzv. víťazoch a porazených súčasných procesov transformácie stala živou témou. Viaceré bývalé, výrazne egalitárne socialistické spoločnosti sa ocitli v priamej konfrontácii s novými princípmi trhovej ekonomiky (rastúci významom ekonomického kapitálu pri definovaní sociálneho statusu jednotlivcov, nezamestnanosť, privatizácia a pod.), ktoré sa výrazným spôsobom podieľajú na nových procesoch hierarchizácie a polarizácie v týchto spoločnostiach. Fakt, že pri analýze sociálnych nerovností sme nevyhnutne nútení poznať i situáciu nerovností ekonomických, je dobre známy. Ako konštatujú viacerí spoločenský vedci, celkový charakter sociálnych nerovností môže byť „pochopený len s poznaním toho, ako a komu sú distribuované ekonomické zdroje“ (Vanfossen, 1979, s.96). Podobnú poznámku pridáva i Smeeding (2002) keď hovorí, že pre spoločenských vedcov sú údaje o ekonomických nerovnostiach potrebné natoľko, ako je Hubbellov teleskop potrebný pre astronómov, či model ľudského genómu pre genetikov.

A rovnako sú pre nás veľmi dôležité ekonomické definície chudoby (meranie chudoby na základe príjmov či výdavkov jednotlivca alebo domácnosti).

Napriek negatívnemu vnímaniu rastu sociálnych a ekonomických nerovností v už spomínaných post-socialistických spoločnostiach, nemožno hovoriť o ojedinelom trende vývoja. Ekonomické nerovnosti rastú takmer všade na svete, západnú Európu a severnú Ameriku nevynímajúc (Atkinson & Bourguignon, 2000, Gottschalk & Smeeding 1999, Gustafsson & Johansson, 1997, Smeeding, 2002, Jesuit & Smeeding, 2002). Viacerí z týchto autorov sa stotožňujú s názorom, že práve tento trend rastu vzbudil nový záujem o problematiku nerovností vo všeobecnosti¹.

Pri analýze stavu a charakteru sociálnych nerovností, pri analýze príčin ich rastu či poklesu sa najčastejšie využívajú dva typy vysvetlení (Vanfossen, 1979). Prvý typ, tzv. **individuálno-meritokratické vysvetlenia**, narábajú najmä s charakteristikami jednotlivca, napr. jeho vzdelanie, kvalifikácia, skúsenosti a pod. Tieto vysvetlenia sa vo veľkom počte vyskytujú napríklad v teórii ľudského kapitálu, ktorá narába s pojmami ako rast návratnosti kapitálu investovaného do vzdelania, vyššia návratnosť podnikania a rizika a pod. Druhý typ, tzv. **štrukturálne vysvetlenia**, sa zas zameriavajú viac na makro-ekonomické a makro-spoločenské faktory ako pôsobenie mechanizmov ponuky a dopytu na trhu práce, daňová politika, rodové rozdiely, aktivity odborov, nové technológie šetriace prácu a pod. (Lindert, 2000, Smeeding, 2002, Atkinson & Bourguignon, 2000)

Veľmi podobné typy vysvetlení, a zdá sa, že dokonca v prepracovanejšej podobe, sa používajú i pri analýze názorov na príčiny chudoby. A práve tejto problematike sa budeme venovať v nasledujúcej časti.

ANALÝZA NÁZOROV NA PRÍČINY CHUDOBY

Dnešné skúmanie názorov ľudí na príčiny chudoby sa často dáva do súvislosti s charakterom sociálnej politiky v danej krajine, hoci nebola preukázaná jednoznačná súvislosť medzi percepciou chudoby v tej ktorej krajine a charakterom jej sociálneho štátu (napr. súvislosť so známou typológiou Esping-Andersa a jeho tri typy *welfare state*). Napriek tomu sa v odbornej komunite chápe vnímanie chudoby verejnosťou a jeho skúmanie ako dôležité, keďže má „praktické dôsledky pre legitimizáciu a životaschopnosť špecifických typov sociálnych opatrení proti chudobe.... Názory verejnosti na chudobných a príčiny chudoby dovoľujú preniknúť do podstaty legitimizácie sociálnych a ekonomických nerovností, ako aj do podstaty legitimacy kolektívnych odpovedí na ne, a to vo forme inštitucionalizovaných sociálnych systémov a sociálnych opatrení proti chudobe.“ (van Oorschot & Halman 2000).

Hoci diskusiu o rôznych príčinách chudoby a o percepcii chudoby vo verejnosti

¹ Povojnové obdobie bolo charakteristické optimistickými predpoveďami vývoja sociálnych a ekonomických nerovností. Klasické diela ekonómov v povojnovom období mali tiež svoj podiel na istej „strate záujmu“ o nerovnosti ako také (napr. Kuznetz, 1955). Predpokladali totiž, že existuje priama súvislosť medzi ekonomickým rozvojom a poklesom nerovností. Predpokladali taktiež isté vývojové pravidelnosti, teda že s ekonomickým rastom a rastom príjmov budú nerovnosti na počiatku narastať (čo súvisí s procesom počiatočnej industrializácie a urbanizácie, tiež teda s prechodom pracovných síl z nerentabilného poľnohospodárskeho sektora k viac výnosnému priemyselnému sektoru), toto štádium bude však len prechodné, a neskôr sa budú príjmové nerovnosti už len znižovať.

Toto tvrdenie bolo často spájané s myšlienkou, že „dvíhajúci sa prílív zdvihne všetky lode“ (Hicks, 2000), čomu následne zodpovedal názor, že monitorovanie nerovností je ako „sledovať trávu rásť“. Vývoj v povojnových rokoch tomu skutočne nasvedčoval. Empirické dáta zo súčasnosti však hovoria o opaku, teda napr. že príjmové nerovnosti vo vyspelých krajinách zaznamenávajúci ekonomický rast majú rastúci trend.

nemožno hodnotiť ako široko rozvinutú problematiku, predsa len sa v posledných desaťročiach táto téma pomaly rozvíjala a v našom poznaní vznikali dôležité formy rozlišovania a definície základných rozdielov. V súčasnosti sa pri hodnotení a analýze názorov na príčiny chudoby najčastejšie používa typológia so štyrmi základnými typmi ich vysvetľovania (van Oorschot & Halman 2000). Podľa tejto typológie sa príčiny chudoby viažu na:

- 1) chudobu ako zlyhanie jednotlivca,
- 2) chudobu ako osud jednotlivca,
- 3) chudobu ako zlyhanie spoločnosti,
- 4) chudobu ako osud spoločnosti.

V danej typológii môžeme identifikovať dve základné dimenzie, a to dimenziu „**individuálne vs. spoločenské**“ (*individual vs. social*) a dimenziu „**zlyhanie vs. osud**“ (*blame vs. fate*). Prvá býva niekedy býva označovaná aj ako individuálne-štruktúrna dimenzia. Umožňuje rozlíšiť, či sa príčiny chudoby vnímajú skôr ako vnútorné – viažuce sa na konkrétneho jednotlivca (napr. chudobní ako ľudia s negatívnymi osobnými vlastnosťami, lenivci, špekulanti, alkoholici a pod.), alebo vonkajšie, teda viažuce sa predovšetkým na spoločnosť (či istú vonkajšiu skupinu ľudí), a teda neovplyvniteľné konkrétnym jednotlivcom (chudobní ako obeť vonkajších okolností, negatívnych spoločenských javov ako nespravodlivá distribúcia zdrojov, stigmatizácia chudobných väčšinovou spoločnosťou a pod.).

Druhou dôležitou dimenziou je „**zlyhanie vs. osud**“, pričom dôraz na zlyhanie (obžaloba, obvinenie, vina) súvisí s kritickým presvedčením o možnosti aktívne ovplyvniť a kontrolovať podmienky v ktorých sa jedinec či spoločnosť nachádza (napr. chudobní ako nedostatočne aktívni ľudia). A naopak osud (údel) súvisí s presvedčením o výskyte istej neovplyvniteľnej zhody okolností, ktoré negatívne pôsobia na život jednotlivca či spoločnosti (napr. názor, že chudobní majú proste smolu, že ekonomickej recesii sa nedá uniknúť, že je nevyhnutné znášať následky technologického pokroku a pod.). Je to teda istý druh fatalistického postoja vzhľadom na podmienky života jednotlivca.

Pretvorenie tejto konceptualizácie do podoby indikátorov má potom formu štandardnej otázky²:

Prečo u nás niektorí ľudia žijú v chudobe?

Uvádzame štyri možné dôvody. Vyberte z nich ten, ktorý považujete za najdôležitejší.

1. pretože im nepraje šťastie
2. z lenivosti a nedostatku pevnej vôle
3. pre nespravodlivosť v našej spoločnosti
4. je to nevyhnutná súčasť pokroku v modernom svete
5. žiaden z uvedených dôvodov

N = neviem (len ako spontánne vyjadrenie respondenta, nepredkladá sa ako možnosť odpovede).

Pozn.: Vo výskumoch sa väčšinou pri tejto otázke následne zisťuje i „druhý najdôležitejší dôvod“.

² Rovnaká otázka bola použitá napríklad už vo výskume Eurobarometer 5 „Satisfaction and Poverty“ (máj – jún 1976). Výskum bol realizovaný v 9 štátoch západnej Európy a hlavnými riešiteľmi boli Ronald Inglehart a Jacques-Rene Rabier. Samotná séria výskumov Eurobarometer bola zahájená v roku 1974 (dokumentácia k výskumom na http://europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm, last accessed 2.11.2004).

Celkový pohľad na prepojenie teoretickej koncepcie a indikátorov použitých na meranie vo výskumoch nám ponúka tabuľka č.1:

Tabuľka č.1:

Dve dimenzie a štyri typy vysvetľovania chudoby

	Individuálne (<i>individual</i>)	Spoločenské (<i>social</i>)
Zlyhanie (<i>blame – agency</i>)	Zlyhanie jednotlivca (<i>individual blame</i>)	Zlyhanie spoločnosti (<i>social blame</i>)
	Chudobní sú leniví, chýba im šetrnosť, dobrá morálka	Chudobní sú obeťami konania iných, sú obeťami sociálnej nespravodlivosti
Osud (údél) (<i>fate – non-agency</i>)	Osud jednotlivca (<i>individual fate</i>)	Osud spoločnosti (<i>social fate</i>)
	Chudobným nepraje šťastie	Chudobní sú obeťami nekontrolovateľného spoločenského a globálneho rozvoja

Zdroj: Wim van Oorschot & Loek Halman, 2000

Autori van Oorschot a Halman upozorňujú na fakt, že táto typológia je typológiou štyroch ideálnych typov, ktoré sa v realite môžu kombinovať, a že ľudia vo svojich vysvetleniach tieto typy skutočne i rôzne kombinujú, ak na to majú možnosť (napr. vo výskumoch zameraných špeciálne na skúmanie sociálnych nerovností a chudoby, ktoré pracujú s viacerými batériami otázok³).

DÁTA A ICH ANALÝZA

V predchádzajúcej časti sme predstavili jeden so súčasných spôsobov analýzy postojov k chudobe. Aký typ vysvetľovania príčin chudoby teda prevažuje v názoroch verejnosti na Slovensku? Ako sa tento názor vyvíjal v 90-tych rokoch? A aké sú rozdiely vo vnímaní medzi vybranými skupinami obyvateľov? To sú otázky, na ktoré sa pokúsime odpovedať v tejto časti.

Pri analýze názorov súvisiacich s charakterom sociálnych nerovností a názorov na príčiny chudoby vychádzame z údajov z reprezentatívneho výskumu „Európsky výskum hodnôt 1999“, ktorý sa uskutočnil na Slovensku v dňoch 15.6. – 17.7.1999, a ktorý inštitucionálne zastrelil Sociologický ústav SAV. Tento výskum je súčasťou medzinárodného projektu dlhodobého výskumu „European Values Study (EVS)⁴“, ktorý bol zahájený v roku 1981 (prvá vlna výskumov).

EVS sa zameriava na empirické skúmanie základných hodnôt, názorov a postojov ľudí v krajinách Európy. Hodnoty sa chápu „ako niečo, čo je pod povrchom celého radu vyjadrených

³ V už spomínanom výskume Eurobarometer 5 (máj – jún 1976) boli v sade otázok o príčinách chudoby aj indikátory ako – vek a osamelosť (*age and loneliness*), choroba a nedostatočné zdravie (*sickness, ill health*), dlhodobá nezamestnanosť (*chronic unemployment*), nedostatočné vzdelanie (*lack of education*), zanedbávanie v detstve (*deprived childhood*), nedostatočná predvídavosť (*lack of foresight*), pitie a alkohol (*drinking, alcohol*), lenivosť (*laziness*), príliš veľa detí (*too many children*). Respondenti mali možnosť viacerých odpovedí (vyberali tri najdôležitejšie príčiny chudoby).

⁴ Výskum sa zameriava na skúmanie indikátorov z rôznych oblastí ľudského života, ako sú rodina, manželstvo, rodové role mužov a žien, politika, demokracia, sociálne nerovnosti, chudoba, práca, náboženstvo, morálka, a pod. Dozvedieť sa viac o projekte European Values Study a o publikovanej literatúre je možné na internetovej stránke projektu <http://www.europeanvalues.org> (last accessed 02.11.2004).

názorov prípadne pod povrchom spôsobov správania sa respondentov, a práve tieto názory a indikátory správania odkrývajú hlbšiu štruktúru hodnôt v danej populácii“ (Halman 2001). Prostredníctvom štandardizovaného dotazníka boli doposiaľ uskutočnené tri vlny výskumov (1981, 1990 a 1999), čo umožňuje skúmanie tendencií a zmien základných hodnôt a názorov, ako aj porovnávanie zúčastnených krajín navzájom (v poslednej vlne výskumov v roku 1999 sa zúčastnilo 32 štátov). Na Slovensku sa výskum uskutočnil dvakrát, v roku 1990 a v roku 1999. K dispozícii teda máme dva výskumy, ktoré je možné využiť na porovnávaciu analýzu.

V našej analýze sa teraz zameriame na už spomenutú otázku vzťahujúcu sa k príčinám chudoby. Proporcie odpovedí slovenských respondentov v roku 1990 a 1999 nájdeme v tabuľke č.2.

Tabuľka č.2:

Prečo u nás niektorí ľudia žijú v chudobe?

Uvádzame štyri možné dôvody. Vyberte z nich ten, ktorý považujete za najdôležitejší.

	Slovensko 1990 (%)	Slovensko 1999 (%)
nepraje im šťastie	11,1	11,0
lenivosť, nedostatok vôle	34,1	31,3
nespravodlivosť v spoločnosti	32,8	37,6
súčasť pokroku	15,8	11,3
žiadny z uvedených	6,2	8,8
Počet respondentov	1073	1283
Missing ¹	63	48
Celkový počet respondentov v EVS	1136	1331

Zdroj: Údaje za Slovensko sú z dátových súborov EVS archivovaných na Sociologickom ústave SAV.

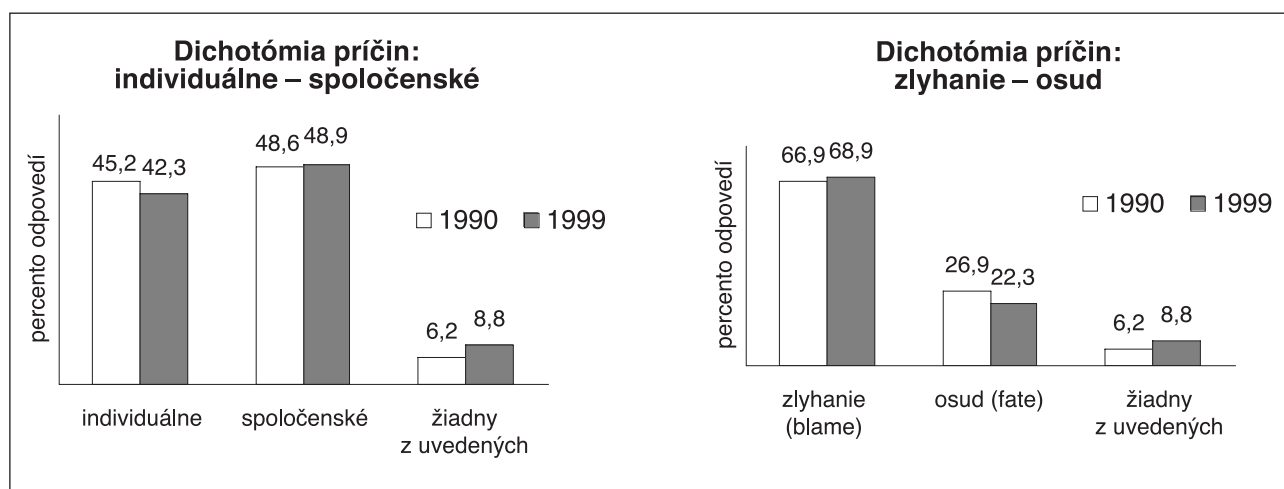
¹ Z analýzy sú vylúčení respondenti, ktorí odpovedali možnosťou „neviem“ (=missing values).

Ako vidíme, v priebehu 90-tych rokov nastala mierna názorová zmena v hodnotení príčin chudoby. Pri testovaní štatistickej významnosti rozdielov v názoroch medzi rokmi 1990 a 1999 sa tieto názorové profily ukázali ako štatisticky významne rozdielne⁵.

Zatiaľ čo v roku 1990 mierne prevažoval názor, že ľudia žijú v chudobe kvôli lenivosti a nedostatku pevne vôle (34,1 % – *individual blame* alebo tzv. *blaming-the-poor* prístup), v roku 1999 už výraznejšie prevažoval názor, že chudoba je najmä dôsledkom existujúcej nespravodlivosti v spoločnosti (37,6 % – *social blame* alebo tzv. *blaming-the-state* prístup). V slovenskej spoločnosti teda ľudia vnímajú chudobu najmä ako dôsledok pôsobenia „kontrolovateľného“ makro-spoločenského fenoménu, ktorým je sociálna spravodlivosť v spoločnosti. Teda prevažuje ten typ vysvetlenia príčin chudoby, ktorý vníma istú nevhodnú konšteláciu spoločenských štruktúr ako zodpovednú za daný stav. Avšak na základe tohto indikátora nemôžeme povedať viac a detailnejšie o charaktere nespravodlivosti v spoločnosti, ktorú majú respondenti na mysli. Nevieme či vnímajú ako nespravodlivú redistribúciu príjmov, daňovú politiku štátu, nízke platy, nezamestnanosť alebo napr. diskrimináciu na základe rodových rozdielov.

V tabuľke č.2 tiež môžeme pozorovať, že v roku 1999 sa štatisticky významne znížil podiel tých, ktorí vnímajú chudobu ako nevyhnutnú súčasť moderného pokroku (z 15,8 % na 11,3 % – osud spoločnosti) a štatisticky významne vzrástol podiel tých, ktorí nevnímajú žiadny z uvedených dôvodov ako najdôležitejší (8,8 %). Premeny podielov jednotlivých názorov na dvoch základných dimenziách typológie predstavenej v predchádzajúcej časti môžeme sledovať v nasledujúcich grafoch.

⁵ Ako testovacie kritérium sme použili Pearson Chi-Square, štatistická významnosť sa potvrdila na úrovni = .000.

V grafoch môžeme sledovať, že oproti fatalistickému postoju („je to osud“, *fate*) výrazne prevládajú skôr názory aktivistické („je to zlyhanie“, *blame*), teda také, ktoré v našej koncepcii otvárajú priestor na aktívne konanie voči príčinám zlyhania a následného sociálneho úpadku. Implicitne sa teda predpokladá, že takúto nepriaznivú životnú situáciu možno zvrátiť, či už konaním jednotlivca alebo zmenami v spoločnosti.

Pre zaujímavosť a ilustráciu širšieho kontextu odpovedí na túto otázku sú v tabuľke č.3 zobrazené i názorové profily a podiely odpovedí v krajinách susediacich so Slovenskom, podiely z niektorých iných krajín Európy, ako aj celkové podiely odpovedí v rámci 32 krajín zúčastnených vo vlne výskumov 1999/2000.

Tabuľka č.3:

Respondenti z vybraných krajín vo výskume EVS 1999.

Odpovede na otázku: „Prečo u nás niektorí ľudia žijú v chudobe?“

Uvádzame štyri možné dôvody. Vyberte z nich ten, ktorý považujete za najdôležitejší.“

	nepraje im šťastie	lenivosť, nedostatok vôle	nespravo- dlivosť v spoločnosti	súčasť pokroku	žiadny z uvedených
Slovensko 1990	11,1	34,1	32,8	15,8	6,2
Slovensko 1999	11,0	31,3	37,6	11,3	8,8
Susedia SR					
Česká republika	15,6	43,0	18,7	17,6	5,1
Maďarsko	13,0	27,6	37,7	18,8	2,9
Poľsko	5,8	22,6	50,4	19,4	1,8
Rakúsko	13,8	32,4	21,7	25,0	7,1
Ukrajina	13,1	17,0	26,0	40,8	3,0
Západná Európa					
Francúzsko	14,4	11,4	43,3	26,9	2,9
Holandsko	32,8	14,3	25,8	17,5	9,7
Nemecko	11,7	28,4	36,9	19,6	3,5
Veľká Británia	16,4	24,6	30,5	24,4	4,1
Východná Európa					
Bulharsko	10,5	15,0	49,8	18,7	6,0
Estónsko	10,8	15,4	41,7	29,7	2,4
Litva	14,2	10,1	50,0	24,5	1,2
Lotyšsko	11,7	29,1	32,4	23,9	2,9
Rumunsko	11,3	30,0	43,3	13,1	2,3

Severná Európa					
Dánsko	19,3	17,2	17,0	33,9	12,7
Fínsko	14,8	23,0	23,8	35,3	3,1
Švédsko	10,2	7,1	49,5	33,1	0,0
Južná Európa					
Grécko	14,3	29,8	18,2	34,4	3,3
Chorvátsko	4,3	11,4	68,9	13,9	1,5
Portugalsko	23,3	41,9	21,6	11,6	1,6
Slovinsko	10,4	33,2	35,4	17,3	3,7
Španielsko	19,8	19,6	48,4	10,4	1,9
Taliansko	19,5	23,0	37,7	15,6	4,2
EVS 1999/2000 (32 krajín) – priemer	15,5	24,1	33,9	22,8	3,7

Zdroj: Loek Halman, 2001. Údaje za jednotlivé krajiny sú z EVS výskumov v rokoch 1999/2000.

Údaje za Slovensko sú z dátových súborov EVS archivovaných na Sociologickom ústave SAV.

Z hľadiska už predstavenej typológie vysvetľovania chudoby je najvýraznejším zástancom typu „chudoba ako osud jednotlivca“ Holandsko (32,8 % podiel respondentov). Typ „chudoba ako zlyhanie jednotlivca“ sa najvýraznejšie vyskytol v Českej republike (43,0 %). Typ „chudoba ako zlyhanie spoločnosti“ má skutočne výrazný výskyt v Chorvátsku (68,9 %). Typ „chudoba ako osud spoločnosti“ zas najviac rezonuje na Ukrajine (40,8 %). Názorový profil Slovenska sa v porovnaní s priemerom 32 štátov zúčastnených v EVS výskume v rokoch 1999/2000 dosť výrazne líši vo všetkých piatich odpovediach. Hoci naším zámerom teraz nie je testovanie štatistickej významnosti rozdielov medzi jednotlivými krajinami, z predchádzajúcich analýz vieme, že takéto rozdiely existujú (napr. v krajinách strednej a východnej Európy, Strapcová 2003).

Možné vysvetlenia týchto medzinárodných rozdielov sú rôzne a súvisia s ekonomickým vývojom v krajinách, charakterom ich sociálnej politiky a celkovo so samotným politickým kontextom. Napriek tomu sa však nepodarilo preukázať, že by takéto a podobné vysvetlenia naozaj vystihovali podstatu rozdielov v názoroch na príčiny chudoby (napr. súvislosť s charakterom sociálnej politiky v krajine v štúdii van Oorschoot & Halman, 2000).

Teraz sa pozrieme bližšie na prípadné rozdiely v názoroch medzi vybranými skupinami respondentov. Ako kritériá sme vybrali vek (6 vekových kategórií), najvyššie dosiahnuté vzdelanie (5 kategórií), pohlavie, veľkostnú kategóriu miesta bydliska (5 kategórií) a ekonomickú aktivitu respondentov (3 kategórie). Ako štatisticky významné sa ukázali len rozdiely na základe vzdelania, veľkosti bydliska a ekonomickej aktivity respondentov.

Z hľadiska najvyššieho dosiahnutého vzdelania respondentov je v kategórii ľudí so základným vzdelaním nadpriemerne zvýšený podiel odpovedí „chudobným nepraje šťastie“ (13,8 %). Respondenti so stredoškolským vzdelaním bez maturity zas nadpriemerne viac volili odpoveď „chudoba je dôsledkom nespravodlivosti v spoločnosti“ (45,5 %) a naopak podpriemerne často dôvod „chudoba je nutná súčasť pokroku“ (7,7 %). Naopak respondenti s maturitou a respondenti s vysokoškolským vzdelaním zas nadpriemerne často volili odpoveď „chudoba je nutná súčasť pokroku“ (15 % a 19 % oproti priemeru 11,3 %).

Zaujímavejšie sú však rozdiely medzi respondentmi s rôznou ekonomickou aktivitou. Najvýraznejšie sa tento fakt prejavil v kategórii nezamestnaných, ktorí hodnotia nadpriemerne často nespravodlivosť v spoločnosti ako príčinu chudoby (až 50 %), a taktiež častejšie ako priemer využívajú i dôvod „chudobným nepraje šťastie“ (16,2 %). Lenivosť a nedostatok pevnej vôle je zas naopak na výrazne na podpriemerných hodnotách (14,8 % oproti priemeru 31,3 %).

Tabuľka č.4:

Slovenskí respondenti podľa vybraných ukazovateľov pri odpovedi na otázku:
„Prečo u nás niektorí ľudia žijú v chudobe?“

Uvádzame štyri možné dôvody. Vyberte z nich ten, ktorý považujete za najdôležitejší.“

(riadkové %)

		Prečo ľudia žijú v chudobe ^a					Spolu
		nepraje im šťastie	lenivosť, chýba pevná vôľa	nesprav odlivosť v spoloč nosti	nutná súčasť pokroku	žiadny z uved ených	
Pohlavie	muž	9,4%	29,9%	40,8%	11,2%	8,6%	100%
	žena	12,5%	32,5%	34,7%	11,4%	9,0%	100%
Vek	do 20 rokov	11,2%	22,5%	43,8%	9,0%	13,5%	100%
	21 - 30 rokov	9,9%	31,2%	32,0%	13,8%	13,0%	100%
	31 - 40 rokov	10,2%	28,5%	39,1%	13,0%	9,2%	100%
	41 - 50 rokov	10,7%	29,6%	41,2%	12,4%	6,0%	100%
	51 - 60 rokov	13,1%	33,3%	38,1%	10,1%	5,4%	100%
	61a viac	11,7%	37,5%	35,9%	7,4%	7,4%	100%
Najvyššie ukončené vzdelanie	neukončená ZŠ	23,5%	35,3%	35,3%		5,9%	100%
	základné	13,8%	33,9%	34,2%	10,2%	7,8%	100%
	stredné bez maturity	11,7%	28,6%	45,5%	7,7%	6,3%	100%
	stredné s maturitou	7,3%	31,4%	34,6%	15,0%	11,7%	100%
	vysokoškolské	7,8%	31,0%	29,3%	19,0%	12,9%	100%
Veľkosť bydliska	do 2.000	11,6%	34,8%	35,3%	8,2%	10,1%	100%
	2.001 - 10.000	13,8%	28,0%	42,5%	7,5%	8,3%	100%
	10.001 - 50.000	8,8%	27,6%	41,8%	11,8%	10,1%	100%
	50.001 - 100.000	10,5%	31,6%	35,1%	17,0%	5,8%	100%
	Bratislava, Košice	9,8%	34,1%	31,2%	17,3%	7,5%	100%
Ekonom. aktivita	zamestnaný	9,4%	33,2%	36,6%	13,4%	7,4%	100%
	nezamestnaný	16,2%	14,8%	50,0%	7,0%	12,0%	100%
	iné	12,1%	33,5%	35,3%	8,8%	10,3%	100%
Spolu		11,0%	31,3%	37,6%	11,3%	8,8%	100%

^a. Zdroj: Údaje za Slovensko sú z dátových súborov EVS archivovaných na Sociologickom ústave SAV.

Pri hodnotení príčin chudoby bežnými ľuďmi teda v názorovom profile Slovákov teda prevažuje možnosť, že chudoba je dôsledkom nespravodlivosti v spoločnosti. Ako sme už spomenuli, nevieme presne povedať, aký druh nespravodlivosti majú naši respondenti na mysli, a keďže hovoríme o veľmi širokom pojme, môže tých druhov byť skutočne mnoho. Teraz sa pokúsime bližšie pátrať po možných významoch, ktoré má pojem „sociálna spravodlivosť“ v predstavách ľudí. Vo výskume EVS z roku 1999 sme sa respondentov pýtali i na otázku: „Čo má ľuďom poskytovať spravodlivá spoločnosť?“. Respondenti odpovedali na každú otázku osobitne, a mali na výber 5 možností odpovede. Výsledky odpovedí môžeme nájsť v tabuľke č. 5 (kategórie odpovedí jedna a dva = dôležité, a tiež kategórie štyri a päť = nedôležité sú zlúčené).

Ako vidíme, v problémových okruhoch viažucich sa na charakter spravodlivosti v spoločnosti na ktoré sme sa respondentov spýtali, výrazne prevyšuje súhlas s ich dôležitosťou

Tabuľka č.5:

Odpovede slovenských respondentov vo výskume EVS 1999, otázka:

**„Čo by mala poskytovať spoločnosť, aby sme ju mohli považovať za „spravodlivú“.
Povedzte, prosím, aké je pre Vás v tejto súvislosti dôležité:“**

(riadkové %)

		(veľmi/skôr) dôležité	rovnako dôležité ako nedôležité	(vôbec/skôr) nedôležité	Spolu
odstrániť veľké príjmové nerovnosti medzi občanmi	Počet	1138	122	57	1317
	%	86,4%	9,3%	4,3%	100,0%
zaručiť základné potreby všetkým (strava, bývanie, zdrav. starostlivosť)	Počet	1283	28	8	1319
	%	97,3%	2,1%	,6%	100,0%
zabezpečiť ľuďom uznanie podľa zásluh	Počet	1168	103	35	1306
	%	89,4%	7,9%	2,7%	100,0%
rovnakú príležitosť získať vzdelanie pre mladých	Počet	1301	17	3	1321
	%	98,5%	1,3%	,2%	100,0%

Zdroj: Údaje za Slovensko sú z dátových súborov EVS archivovaných na Sociologickom ústave SAV.

nad nesúhlasom⁶. Najviditeľnejšie je to pri hodnotení „rovnosti šancí na získanie vzdelania“ (98,5 %) a „zaistení základných potrieb pre všetkých“ (97,3 %). Vzdelanie je skutočne jedným z najdôležitejších mobilitných kanálov v spoločnosti, je často používaným indikátorom sociálneho vzostupu i zostupu (vzdelanostná mobilita), a rovnosť šancí pri získavaní vzdelanie je preto pre spravodlivú spoločnosť naozaj nevyhnutná. Na základe výskumu možno konštatovať, že sa tento fakt vníma ako dôležitý i vo verejnosti, a dobré vzdelanie detí je jednou z najuznávanejších hodnôt v súčasnej rodine. Podobne vysokú dôležitosť priznávajú ľudia i otázke zaistenia základných potrieb v spravodlivej spoločnosti (základné potreby definované ako jedlo, bývanie, odev, vzdelanie, zdravotná starostlivosť).

Hoci menšiu, ale celkovo taktiež výraznú dôležitosť pripisujú respondenti fungovaniu meritokratických princípov v spoločnosti. To, zdá sa, je príkladom rešpektu Slovákov k princípom zásluhovosti v spoločnosti a príkladom odmietania radikálnych egalitaristických názorov, viažucich sa viac na rovnosť výsledkov ako na rovnosť šancí. Príkladom takejto radikálnej formy egalitarizmu môže byť nivelizácia miezd počas socializmu, kedy výška plátov nebola takmer ovplyvnená pracovnými výsledkami zamestnanca, čo bolo často terčom kritiky i v tej dobe.

Možnosť „eliminácia veľkých príjmových rozdielov medzi občanmi“ chápe ako dôležitú aktivitu v spravodlivej spoločnosti 86,4 % respondentov. Hoci presne nevieme určiť čo konkrétne znamená prívlastok „veľké“ – a „aké veľké už sú dostatočne veľké“ aby sme skonštatovali, že spoločnosť je nespravodlivá. Vidíme, že slovné spojenie „veľké príjmové rozdiely medzi ľuďmi“ vyvolávajú skôr negatívne konotácie v hlavách ľudí. Neznamená to však, že verejnosť súhlasí s niečím, čo pripomína „absolútnu rovnosť“ v príjmoch, takto radikálne otázka nestojí. A tiež to neznamená, že by sa ľudia zároveň nemohli stotožniť s pozitívnymi stránkami existencie príjmových nerovností, napr. aj s názorom, že nárast príjmových nerovností nemusí byť

⁶ Podobne je to i s celkovým názorovým profilom všetkých 32 krajín zúčastnených na výskume EVS 1999. Možnosť „eliminácia nerovností“ považuje za dôležitú 65,2 % respondentov, „zabezpečenie základných potrieb“ 91,7 % respondentov, „uznanie podľa zásluh“ 83 % respondentov. Otázka na „rovnaké šance na vzdelanie“ bola voliteľná a skúmaná len v 14 krajinách, za dôležité to považuje celkovo 96,5 % respondentov. (Halman, 2001)

v žiadnom prípade len negatívnym javom. Odborníci Svetovej banky zastávajú názor, že „určitá úroveň nerovností je potrebná ak má trh fungovať tak, že odmeňuje rozdiely v produktivite a vo vynaloženom úsilí. Navyiac, časť nerovností je spojená s vyššou návratnosťou podnikania a rizikovosti, a tiež je spojená so zhodnotením vzdelania a osobitných schopností. Všetko toto je pozitívnym vývojom a naznačuje, že určitá úroveň vzrastajúcich nerovností na Slovensku by mala byť chápaná ako pozitívna.“ (Revenga, Silva-Jauregui, 2002, s. 21)

A práve takéto pozitívne videnie fungovania príjmových rozdielov, a stotožnenie sa s ním môžeme vidieť aj v názoroch našich respondentov. Zatiaľ čo v predchádzajúcej analýze sme sa sústredili na názor respondentov na istý makro-spoločenský problém, ktorým je „eliminácia veľkých príjmových rozdielov medzi občanmi“, v inej otázke sme sa respondentov opýtali na reálnu mikro-situáciu, ktorá môže nastať pri odmeňovaní zamestnancov. Podobu otázky a jednotlivé podiely jej odpovedí môžeme nájsť v tabuľke č.6.

Tabuľka č.6:

Frekvencie odpovedí slovenských respondentov vo výskume EVS 1999:

„Predstavte si dve sekretárky v rovnakom veku, ktoré vykonávajú prakticky rovnaké zamestnanie. Jedna z nich zistí, že druhá zarába o 1000 korún mesačne viac. Lepšie platená sekretárka je ale v zamestnaní rýchlejšia, výkonnejšia a spoľahlivejšia. Je podľa Vás spravodlivé, alebo nespravodlivé, že jedna sekretárka zarába viac ako druhá?“

	Počet	%
spravodlivé	1154	91,4
nespravodlivé	109	8,6
Spolu	1263	100,0
Missing nevie	68	
Spolu ^a	1331	

^a. Zdroj: Údaje za Slovensko sú z dátových súborov EVS archivovaných na Sociologickom ústave SAV.

Vidíme, že 91,4 % respondentov, teda výrazná väčšina považuje za spravodlivý, a teda plne podporuje princíp zásluhovosti pri odmeňovaní zamestnancov. Len nepatrná časť ľudí očakáva redukovanie príjmových rozdielov bez ohľadu na zásluhy, a teda požaduje niečo, čo súvisí skôr s radikálnou formou egalitarizmu vo forme vyrovnávania výsledkov (namiesto vyrovnávania šancí).

Tento príklad tiež, nazdávame sa, podčiarkuje reálnosť názorov a očakávaní verejnosti v otázke príjmových nerovností, odôvodnených vyšším výkonom. Takúto, realisticky vnímanú existenciu ekonomických nerovností, zdôrazňujeme aj v súvislosti s tým, že ľudia z post-socialistických krajín bývajú neraz podozrievaní z akejsi „rozmaznanosti“, „nadmerých paternalistických očakávaní“ a „odpútanosti od reality“, ktoré si vytvorili v ideologickej idylke socialistického rovnostárstva, a ktoré sú v trhovej ekonomike, povedzme, nevhodné.

ZÁVER

V našej štúdii sme sa snažili analyzovať názory na príčiny chudoby na základe známej typológie, a nepriamo teda i názory spájané s existenciou sociálnych nerovností. Zistili sme, že v súčasnosti Slováci najčastejšie vnímajú chudobu ako dôsledok nespravodlivosti v spoločnosti. Oproti roku 1990 možno hovoriť o názorovom posune od tzv. *blaming-the-poor* postoja, kladúceho dôraz na zlyhanie a zodpovednosť jednotlivca, k postoju *blaming-the-state*, ktorý dôrazňuje skôr zlyhanie a zodpovednosť spoločnosti.

Pri analýze už spomínaných názorov sme sa snažili ukázať i to, ako sa daný problém vníma i v iných krajinách Európy. Taktiež nás zaujímalo, ako názory na príčiny chudoby u nás súvisia s charakteristikami respondentov, akými sú ich vek, vzdelanie, pohlavie, veľkostná skupina obce a ich ekonomická aktivita.

Pri analýze širšieho kontextu otázok o sociálnej spravodlivosti v spoločnosti sa, zdá sa, objavili zaujímavé možné názorové prepojenia. Po preskúmaní preferencií ľudí, ktoré súvisia s fungovaním princípu rovnosti a princípu zásluhovosti možno usúdiť, že princíp rovnosti rezonuje na makro-spoločenskej úrovni a nemá charakter radikálneho rovnostárstva, ale skôr charakter požiadavky na rovnosť šancí. Princíp zásluhovosti je uznávaným princípom tak na makro-spoločenskej i na mikro-spoločenskej úrovni života v spoločnosti. Tieto zistenia otvárajú priestor ďalším úvahám a hypotézam o povahe týchto prepojení.

LITERATÚRA:

1. Atkinson, A., B., Bourguignon, F., (eds.) 2000: Handbook of Income Distribution. Elseviere Science, Amsterdam
2. Geremek, B. (1999) Slitování a šibenice. Argo, Praha
3. Gottschalk, P., Smeeding, T.M. (1999) Empirical Evidence on Income Inequality in Industrialized Countries, Luxembourg Income Study, Working Paper No. 154
4. Gustafsson, B., Johansson, M., 1997: In Search for a Smoking Gun: What Makes Income Inequality Vary Over Time in Different Countries? Luxembourg Income Study Working Paper No. 172
5. Halman, L. (2001) The European Values Study: A Third Wave. Sorce Book of the 1999/2000 European Values Study Surveys, WORC-Tilburg University, Tilburg
6. Hicks, D.A. (2000) Inequality and Christian Ethics. Cambridge University Press, Cambridge
7. Jesuit, D., Smeeding, T. (2002) Poverty and Income Distribution. Luxembourg Income Study Working Paper No. 293
8. Kuznets, Simon, 1955: Economic Growth and Income Inequality. The American Economic Review, Volume 45, Issue 1, pp. 1 – 28.
9. Lindert, P. H., (2000) Three Centuries of Inequality in Britain and America. In: Atkinson, A., B., Bourguignon, F., (eds.) Handbook of Income Distribution. Elseviere Science, Amsterdam, pp.167 – 216
10. Mareš P. (1999) Sociologie nerovnosti a chudoby. Sociologické nakladatelství, Praha
11. Revenga, A., Silva-Jauregui, C., 2002: Slovak Republic: Living Standards, Employment, and Labor Market Study, World Bank Country Study, Washington, D. C.
12. Rheinheimer, M. (2003) „Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450 – 1850“, Vyšehrad, Praha
13. Smeeding, T., 2002: Globalization, Inequality and the Rich Countries of the G – 20: Evidence from the Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg Income Study Working Paper No. 320
14. Strapcová, K. (2003). Opinions about Inequality in International Comparison: an Analysis from EVS Survey. In: Voicu, B., Rusu, H. (Eds.) Globalization, European Integration and Social Development in European Postcommunist Societies, Psihimedia Publishing House, Sibiu, pp. 191 – 203.
15. Vanfossen, B.H., 1979: The Structure of Social Inequality. Little, Brown and Company, Boston – Toronto
16. van Oorschot, W., Halman, L. (2000) „Blame or Fate, Individual or Social? An International Comparison of Popular Explanations of Poverty“, European Societies 2 (1), pp. 1 – 28.

HOVORME KONKRÉTNE

Nina Beňová

Môj príspevok si nerobí nároky na vedeckú štúdiu. Je len sondou výskumníka, ktorý sa snaží ukázať a možno trochu vysvetliť jednu z podôb chudoby na konkrétnom príklade. Je sondou zacielenou na prostredie dediny, kde chudoba začína byť závažným problémom.

Prednedávnom som bola na výskume v jednej obci na juhu Slovenska¹. To čo som tam videla bolo šokujúce, ale, bohužiaľ, na dnešné pomery nie až tak výnimočné.

JEDNA Z MNOHÝCH – FAKTY

Obec, o ktorej budem rozprávať, má okolo tritisíc obyvateľov. Nezamestnanosť v nej dosahuje úroveň nad 50 %. Z tisíc tristo ekonomicky aktívnych ľudí pracuje šesťsto. Na jedného pracujúceho človeka pripadajú štyria nepracujúci. Počet uchádzačov na jedno pracovné miesto presahuje stovku. Priemerný plat väčšiny obyvateľov sa pohybuje okolo 7000 Sk v hrubom. Priemerná rodina, ktorá sa nepovažuje za chudobnú, môže minúť (podľa vyjadrení informátorov) okolo sto korún na deň. Ak si určíme, že priemerná rodina má dve deti, vychádza to 25 korún na jedného člena rodiny denne.

RÔZNE POHĽADY

V obci som bola na výskume dva krát – v roku 2001 a 2004. Z množstva postrehov a rozhovorov sa mi pomaly začal utvárať obraz jednej konkrétnej podoby z mnohých tvárí chudoby. Keďže chudoba je sociálny jav a ako sociálny jav zasahuje do celého spoločenského, najlepším spôsobom ako ju nájsť a pochopiť v danom priestore (a potom aj ukázať) sa mi zdalo pozorovanie celej dediny a rozhovory s čo najväčším množstvom ľudí na danú tému, ale aj na rôzne iné témy. Postupne sa začali vynárať prvé súvislosti. Aby bol obraz kompletný, rozhodla som sa získať informácie z viacerých strán a pohľadov.

K chudobe napríklad patrí nedostatočné a neadekvátne stravovanie. O tom mi medzi rečou, ale aj priamo rozprávali viacerí. Získané informácie som si overila v miestnom obchode. Predavačky potvrdili, čo som už počula predtým – väčšinu jedálneho lístka chudobou trpiacich ľudí tvorí chlieb na rôzne spôsoby. Ľudia nakupujú málo, priemerný nákup má hodnotu sto korún. Okrem akciových tovarov sa zameriavajú iba na základné potraviny (chlieb, múka, mlieko a pod.). V obci neexistuje veľa výnimiek z takýchto nákupov, čo poukazuje na to, že nielen extrémne viditeľná chudoba má problémy. Dalo sa to vypožorovať aj z rozhovorov ľudí, ktorí sa vo vlastnom vnímaní, ale ani vo vnímaní ostatných, nepovažujú za predstaviteľov chudoby. Učiteľka, úradníčka, či sociálny pracovník sa mi takisto ako nezamestnaní, či mnohohdetné matky samoživiteľky sťažovali na to, že môžu kupovať len akciové tovary a oblečenie v „sekondhendoch“.

Po navštívení obchodu som ďalej skladala svoju mozaiku. Bola som na miestnej polícii, kde mi potvrdili, že v dedine funguje úžera. Kriminalita sa podľa vyjadrení policajtov

¹ Názov obce a mená informátorov neuvádzam úmyselne, aby bola zachovaná anonymita

v poslednom období nezvyšuje, ako by sa to mohlo na prvý pohľad zdať (keďže v dedine je vysoká nezamestnanosť, úžera a pod.). Úžerníctvo im zatiaľ ohlásila iba jediná osoba, ktorá obvinenie vzápätí stiahla. Ľudia sa boja a čo je horšie, niekedy svojich úžerníkov považujú za „dobrodincov“, ktorí im poskytnú peniaze vtedy, keď ich potrebujú. „Veď to robí dobre ten úžerník, keď mu dá peniaze, keď ich potrebuje.“ Ako sa vyjadrila jedna respondentka, keď som sa čudovala, že ich nikto neudáva. Bohužiaľ, úžerníci si v dedine tak dovoľujú, že už niekoľko ľudí obrali o ich domovy (2000 korunový dlh pri úroku 100 % môže za pol roka narásť na 128 tisíc).

Mnohému napovedala aj návšteva v miestnej škole. Tam som sa od učiteliek dozvedela, že „akí sú to chudobní, keď svojmu decku kúpia mobil a dajú mu na desiatu kokakolu? Nemajú peniaze, ale kupujú deťom takéto somariny.“ Aj toto svedčí o obrovskom úsilí ľudí, ktorí trpia chudobou, zakryť tento fakt a udržať sa „úrovni“. Na druhej strane, učiteľky rozprávali aj o takých deťoch, ktoré chodia do školy bez desiaty a nemôžu chodiť na výlety. Školská jedáleň prednedávnom skoro prestala fungovať, lebo nemal kto do nej chodiť. Odkedy deťom rodičov v hmotnej núdzi podľa zákona prispieva na obedy v škole štát, počet stravníkov vzrástol o niekoľko desiatok. Hovorili aj o deťoch, ktoré jednoducho nevyužili túto možnosť, lebo sa hanbili.

Chudoba má napríklad dosah aj na miestnu stávkovú kanceláriu (a jej tržby). Niektorí ľudia v zúfalstve skladajú svoju poslednú nádej do výhry z tipovania a stávkovania. V kancelárii, ktorá stojí uprostred dediny vždy niekto postával a jej pracovníčka potvrdila, že najviac stávkujú práve chudobní (a niektorí už zaručene prišli týmto spôsobom k peniazom).

Výskum mal aj svoje komické momenty. V obci vo všeobecnosti panuje názor, že dievča alebo žena je na tom lepšie, lebo, keď sa „dobro“ vydá, tak má po probléme (v zmysle existenčných problémov) – živiť ju bude muž. Prejavilo sa to vo využití obecného internetu. Najväčší záujem, okrem hľadania pracovných ponúk, bol o podávanie zoznamovacích inzerátov zo strany rozvedených žien, vdov, dokonca aj viacerých „babiek“, ako sa vyjadril chlapec, ktorý má obecný internet na starosti.

Veľký dojem vo mne zanechala návšteva u jedného z farárov v obci. Keď mi rozprával ako žijú niektorí ľudia, až mu trhalo kútikom úst od zúfalstva. Vtedy sa vyjadril: „To je chorý celý štát, keď ľudia takto hladujú.“

Najťažší bol výskum u ľudí, ktorí evidentne trpeli chudobou. Niekedy sa stačilo iba pozerieť, aby človek odhadol, ako na tom respondent približne je. Niektorí z nich bývali vo veľmi nevyhovujúcich podmienkach, v domoch s polozbúranou strechou. Keď sme sa rozprávali ako žijú a čo robia, ich výpovede sa samozrejme krútili väčšinou okolo toho, ako si dať dom do poriadku – t.j. urobiť nutné opravy, aby dovnútra netiekla voda alebo aby sa im nezrútil vlhký múr. Svoju chudobu najviac pociťovali vo vzťahu k deťom a na deťoch sa ju snažili čo najviac skryť. Dieťa musí mať všetko, čo treba, čo je nakoniec v dnešnej dobe pre mnohých rodičov samozrejmé. Tu sa chudoba stávala evidentnou. Keď niekto nemôže dať dieťaťu desiatu, tak vtedy už je vo vnímaní obyvateľov obce naozaj chudobný (niekedy „až“ vtedy.). Počula som hrozné príbehy o tom, ako niekde musí matka s deťmi kúriť rúrou na pečenie, lebo jej vypli elektrinu, inde ľudia bývajú v takom dome, že na zemi majú len udupanú hlinu a kartóny a ako jedna matka musí kupovať chlieb pre deti na úžeru od svojej susedky, ktorá ho dostala od družstva zadarmo pre prasce.

KTO JE TEDA VLASTNE CHUDOBNÝ?

Na základe terénneho výskumu sa ukázalo, že chudoba a jej vnímanie v konkrétnom prostredí je naozaj relatívne. To, čo sa podľa EU štatistiky a jej kritérií považuje za prejav chudoby, je u samotných predstaviteľov interpretované ako bežný spôsob života, ktorým síce trpia, ale vždy sa odlišuje od života tých, ktorí sú „naozaj“ chudobní. Chudoba je oby-

vateľmi obce jasne identifikovaná až na jej absolútnej úrovni. Niekedy sa predstavitelia chudoby skrývajú za celok výrokmi typu „celá dedina je chudobná“ alebo „celý štát je chudobný“. Chudoba sa stáva prijateľnejšou vtedy, ak postihuje väčšinu a respondent sa až tak nebojí ju deklarovať, lebo sa tým nevydeľuje od „bežných občanov“, ktorí sú v podobnej situácii. Akonáhle sa však respondent preniesie z celonárodného a celospoločenského uvažovania na ulicu, kde býva, nájde x príkladov ľudí, ktorí žijú horšie ako on a ktorí sú „skutoční chudáci“. Každý človek jasne vníma, keď je jeho život postihnutý chudobou, ale vážne je to až vtedy, ak nebude mať čo jesť a kde bývať. V tejto konkrétnej obci by som teda chudobných ľudí rozdelila na dve základné skupiny.

Nachádza sa tu skupina viditeľne chudobných ľudí, ktorí majú problém s existenciou – zabezpečením základného bývania (s teplou vodou, vykurovaním, so zachovaním štandardných podmienok – napr. s vykonaním nevyhnutných opráv na dome) a zabezpečením adekvátnej stravy (problémy so zabezpečením dostatku jedla, širším jedálnym lístkom ako „maslový chleba“). Ide o skupinu evidentne chudobných ľudí, na ktorých ich situácia vplýva existenciálne. Pre ostatných sú symbolom chudoby a oni sami seba označujú ako chudobných, aj keď priznať a dokonca deklarovať vlastnú chudobu v nejakom výroku je veľmi nepríjemné. Skupinu týchto chudobných tvoria najmä matky samoživiteľky, Rómovia, dlhodobo nezamestnaní. Ide o skupinu ľudí **extrémne chudobných**.

Druhá, veľmi nebezpečná forma chudoby v obci, je **skrytá chudoba**. Postihuje väčšinu obyvateľstva. Ľudia, ktorí trpia touto formou chudoby, sa o sebe nevyjadrujú ako o chudobných, a vydeľujú sa od vrstvy, ktorú som nazvala extrémnou chudobou. Byť chudobný v obci, kde sa kedysi žilo bohatým životom, je nepríjemnou stigmou.

Ľudia sa za chudobu hanbia a všemožne ju zakrývajú. Pravdou však je, že väčšina ľudí sa cíti byť chudobnými. Životný štandard klesá, rozpočet sto korún na deň neumožňuje mnoho. Ani to, že aspoň jeden člen v rodine pracuje nestačí na to, aby mali zabezpečenú bezproblémovú existenciu (pri bežnom príjme – 7000 Sk). Aj priemerná rodina (t.j., že obidvaja rodičia sú zamestnaní) má napríklad problémy s umiestnením dieťaťa na vysokej škole, či s kupovaním kvalitnejšej stravy, nehovoriac o rekreačnom pobyte.

CHUDOBA V KONTEXTE DEDINSKÉHO SPOLOČENSTVA

Chudoba zasahuje do všetkých stránok ľudského života. Vplýva na spoločenský život, na medziľudské vzťahy, na individualitu každého človeka. Sociálny život na dedine prešiel za posledných 15 rokov veľkými zmenami. Ľudia už nežijú takým spoločenským životom ako v minulosti. Sú uzavretejší, majú viac problémov a starajú sa viac o seba. Napriek tomu, schopnosť vypomôcť nezaniká a citlivosť pre potreby ostatných ostáva. Mnohí sú frustrovaní z nemožnosti riešiť svoju situáciu. Citlivejší jedinci prepadajú priam zúfalstvu alebo hnevu. Priestor, v ktorom vládne nedostatok, vytvára vhodné podmienky pre nedodržiavanie základných práv človeka s vôľou pracovať. Vytvára aj možnosti pre rôzne nezákonné činnosti, z ktorých najhroznejšie je úžerníctvo. V dedine vládne napätá atmosféra. Niekoľkokrát viacerí informátori s rôznym sociálnym pozadím (farár, policajt, sociálny pracovník, matka s viacerými deťmi) s ťažobou v hlase zdôrazňovali, že v súčasnosti nie je možné založiť si rodinu, pretože by nemala z čoho žiť. Z týchto výpovedí sa dalo jasne vyčítať, čo bolo za nimi, v podtexte. Ako bude táto spoločnosť fungovať ďalej, ak si mladí ľudia nebudú zakladať rodiny? Čo bude s touto dedinou?

Niektorí ľudia sú už unavení, prestávajú bojovať so situáciou, ktorá nastala a pomaly si „zvykajú“ na horší život. A práve v tomto podľa mňa tkvie najväčšie nebezpečenstvo skrytej i evidentnej chudoby. Chudoba prestáva byť niečím výnimočným v živote, ale stáva sa životom samým.

ZÁVEROM

Otázky chudoby začínajú v slovenskej spoločnosti čoraz viac rezonovať. Dôležitým sa stáva definovanie chudoby a jej meranie. Je podstatné určiť, kto je vlastne na Slovensku chudobný, ako a či vôbec sa to dá odmerať. Zodpovedanie týchto základných, no nie takých jednoduchých otázok, nás môže ako spoločnosť posunúť dopredu pri riešení problému chudoby a chudobných. Hľadanie riešení nesie v sebe veľkú zodpovednosť za životy ľudí, ktorí chudobou trpia. A to nielen v politickej rovine, pri tvorbe zákonov, ale aj v spoločenskej rovine, v schopnosti sebareflexie spoločnosti a v uznaní existencie problému. Na Slovensku podľa údajov z Mikrocenzu žije okolo 21 % domácností na hranici chudoby, čo je najviac v celej EÚ. To je alarmujúci fakt. Citlivá spoločnosť by mala byť schopná reflektovať svoje problémy. Sme dostatočne citliví?

Zdá sa, že slovenskí vládnuci politici sú presvedčení, že vedia ako chudobu vyriešiť². Všetci podľa nich tkvie v zlepšovaní ekonomickej a hospodárskej situácie a v motivácii chudobných, aby sa o seba postarali sami. Ale vedia vôbec určiť, kto je chudobný človek a aké má podmienky?

Motivačná politika, ktorá má za úlohu eliminovať chudobu je v prípade takýchto regiónov úplne neúčinná. Chýba jej totiž druhá strana mince, ktorou sú pri motivácii možnosti dokázať svoju motivovanosť. Možnosti práce v danom regióne sú takmer nulové. To vytvára priestor pre zlé pracovné podmienky – prácu za veľmi nízku mzdu alebo naturálie. Pre matky s deťmi je možnosť nájsť si prácu skoro žiadna. Kvôli deťom nemôžu dochádzať za prácou. Problematické je dochádzanie za prácou vôbec. Zvyčajne je veľmi drahé a pri veľmi nízkych mzdách tvorí podstatnú súčasť výdavkov. Cestovanie je navyše veľmi náročné na čas a nie sú žiadnou výnimkou príklady ľudí, ktorí odídu do práce o siedmej ráno, po dvanástich hodinách sa vrátia domov a po odrátaní nákladov na cestovanie a stravovanie počas pracovnej doby im ostane dvetisíc korún. Napriek tomu sa ľudia snažia hľadať prácu a cítia sa veľmi frustrovaní, keď sa im to nedarí a nemôžu pracovať.

A ešte niekoľko slov k prílohe, prostredníctvom ktorej by som rada poskytla čitateľovi pohľad tých, ktorí chudobou trpia. Je to pohľad ľudský, priamy a úprimný. Nie je mojou snahou v tomto príspevku, aby som uvedené výroky komentovala. Dôverujem záujmu i schopnostiam vás, čitateľov, objavovať a premýšľať nad tým, čo sa skrýva vo výpovediach. Mojm cieľom totiž nebolo len poskytnutie informácií. Rovnako dôležité je podnietiť rozmýšľanie o téme, ktorá je síce horúca, ale stále dostatočne nepáli.

ČO HOVORIA CHUDOBNÍ...

Kto je chudobný človek?

- *Povedzme, že taký človek, čo nemá ani len na ten chleba, nemá čo variť.*
- *Ja viem o jedných takých, čo krabicami kúrili. A to keby ste vy zišli do vnútra, tak by ste povedali, že to je horšie ako cez vojnu. Proste steny majú vyvalené v izbe, takéto jamy, že si nemôžu dovoliť ani gumu kúpiť, proste katastrofálne podmienky, v ktorých tí ľudia žijú. Pretože on začal robiť na VPP a jeho manželke zobrali sociálku. Takže oni žili z tri a pol tisíca korún, dvaja dospelí ľudia a z toho sa nedá vyžiť.*

² Podľa vyjadrení Hugh Frazera, zástupcovia Slovenskej Republiky pri odovzdávaní Slovenského národného akčného plánu inklúzie v Bruseli ako jediní z prístupujúcich štátov prezentovali názor, že takýto plán nie je dôležitý, predstavuje skôr formalitu a podstatným pri riešení otázok chudoby je zlepšovať ekonomiku a hospodársku situáciu štátu

- *Ja poznám osobne jednu dôchodkyňu a jej dávajú starý chleba ako pre prasce. A ona to kamarátkiným deťom predala, za dvadsať päť korún. Napríklad dva chleby – za päťdesiat korún, no a tá kamarátka to nemala ako vrátiť, tak na mesiac to bolo už sto korún a pritom tá dôchodkyňa to má zdarma. No tak to chodí...Ja viem také prípady, že kamarátkine deti nejedli vyše týždňa, ani chleba, nič. Lebo matka jej zomrela. Pochovala matku, spláca pohreb, no a má tri deti, sama je, rozvedená, proste, keď aj dostala sociálku, ja som jej videla osobne papier, tritisíc sedemsto korún, s tromi malými deťmi berie sociálku, no a z toho, keď vyplatí pôžičku, čo treba, že behom dvoch, troch dní pre tie deti nemá čo do úst.*
- *Dvetisíc korún mám na živobytie na mesiac pre celú rodinu. Nikto sa o nás nestará..*
- *Nie som bohatá, ani žobrať nechodím. Žijem, žijem, ale len veľmi ťažko. Toľko mám, že mám každý deň čo jesť. Ale ja mám také srdce, že aj posledné dám. Ja keď mám dve vajcia, jedno dám a jedno nechám.*
- *Aj ja som sa minule zahanbila. Sto korún na deň môžem minúť. Prášok na pranie som kupovala. A predavačka mi povedala, že to je taký, čo len takí chudobní kupujú. Ja som rada, že som si tento dom za socializmu urobila, teraz ani na opravu nemám. Jednoducho nemám ani na to, aby som išla k lekárovi, je to drahé. Kupujem len v čínskom obchode. Hanbím sa, ale čo mám robiť.*

Čo znamená byť bohatý?

- *Bárde si vytiahne peniaze a kúpi, čo chce. My si nemôžeme kúpiť, čo chceme. Nemáme ani na lieky. Dneska môže niekto umrieť aj za šesťdesiat korún.*
- *Ľudia, ktorí sú tam hore, tí nepotrebujú počítat peniaze. Ani nevedia, koľko ich majú. Nevie, nezaujíma ho to a ja musím počítat každú korunu. Na deti, na manželku, zadeliť. Mám syna, ktorý robí umeleckého kováča. Má dielňu, ale nemôže nikoho zamestnať, lebo za každého zamestnanca musí platiť štátu.*

Ako je to s prácou? Ako riešia svoju situáciu?

- *Ja som robila u súkromníka za dvadsať päť korún na hodinu. A to je tak, že tri mesiace mi nedali plat.*
- *Sem tam zvyknem chodiť okopávať – dvadsať päť korún na hodinu, chodím tu k poľnohospodárom, čo sú v dedine. Môžem však robiť len deväťdesiat hodín spolu, keď beriem sociálku, keby som robila viac, mohli by mi znížiť sociálku.*
- *Idem okopávať, ale peniaze nedostanem. Dajú mi masť, cibuľu...Nemusí mi dať peniaze za prácu, nech dá niečo iné – naturálie – dostala som už aj dve vrecia zemiakov, zeleňinu, rozdala som to celej rodine.*
- *My sme robili obidvaja, ale nás prepustili z práce, takže teraz sme všetci traja nezamestnaní. Ja som pred dvomi rokmi chodila aj do poisťovne do jedného mesta pracovať, viete ako je to ďaleko? Je to päťdesiat kilometrov. A chodila som tam ráno o šiestej, večer o ôsmej som chodila naspäť, no a tritisíc korún mi dávali. No a čo je to, keď len cesta sto korún stála. To som viac precestovala. Ja som si spravila aj školenie. Chodila som tam tri mesiace a dvakrát som si z vlastných financií platila cestu do Bratislavy. Sľubovali mi, že ak si urobíte tie skúšky, my vám dáme deväť tisíc poistku. V poriadku. Ja som si to spravila, nakoniec povedali tritisíc päťsto korún – viac nedostanete, no a čo je to? To ja len precestujem na cestu. Tak som to nechala. A teraz poberám sociálku. Aj to mi len tisíc sedemsto korún dali.*
- *No a viete, teraz je to so súkromníkmi tak, že oni zaobchádzajú s ľuďmi ako so zvieratami. Ja vám tak poviem. Moja krstná mama robila čašníčku. Dvadsať päť rokov. Prepustili ju z roboty a jeden súkromný podnikateľ odtiaľto jej vraví – Julka prídi na brigádu na pár dní – no a ona robila od rána, od siedmej – do večera, do deviatej. Hovoril jej, že ju každý večer vyplatí. A večer, keď už končili, chytil sto korún – to ti Julka musí stačiť, ona vraví – toto od siedmej ráno, do večera stáť na nohách za stovku? Povedal jej – keď sa ti nepáči – ty si tu bola len na brigáde – zahlásim ťa a nedostaneš ani korunu. Nemohla nič. Proste, takto urobia súkromníci. A ešte rozprávali také drzosti. Stretli sa ako títo podnikatelia*

a hovorili si – počkajte, taká doba príde, že nám ľudia prídu robiť za jeden tanier polievky. A už taký prípad je, pretože pán x, čo vlastní dva obchody, tuto v dedine, tak zamestnal jedného vdovca na sociálke, ktorý týždeň robil na to, aby dostal kilo baraniny, mäso. To je horšie ako za čias poddanstva. To je horšie u týchto súkromníkov.

- Je tu aj taká práca, že jeden súkromník zamestnáva chlapa ako strážnika na noc. A za nočné by mali byť aj príplatky, nie? On chodí každý deň v mesiaci, tridsať dní v kuse na nočnú. Dostane dvetisíc päťsto alebo tritisíc korún na celý mesiac. Ale ľudia sú nútení za také peniaze robiť.

Ako sa majú?

- Viete jeden mesiac dostane jedno dieťa niečo, druhý mesiac druhé a tretí mesiac tretie...bicykel som napríklad teraz pre nich kúpila. S tou politikou to lepšie nebude, len drahšie bude všetko. Za sto korún im pomaly ani desiatu do školy nekúpim a niektorý deň aj ovocie aj zeleninu potrebujú. A to tak im dám, že jeden týždeň im dám banán, druhý jablká a tak.
- Takto len z obchodu žijeme, no a z chleba, no...
- Ťažko to zvládam. Dneska kúpim cement, opravím dom a zajtra zdochnem od hladu. Ja si nemôžem dovoliť, že kúpim uhlie, ale ja sa za to nehanbím. To nie je hanba, to v parlamente ja hanba.
- Nevládala som ten dom veľký platiť. Tu je menší dom, ale aj horší. Na zimu to musíme stopercentne opraviť, aby mi deti neochoreli. Ten dom je veľmi drahý. Aj vlni vyše dvanásť tisíc som dal na kúrenie. Ale snažím sa niečo zarobiť, pre deti, aby mohli ísť napríklad na výlet. Keď celá trieda ide a syn nejde, viete to je... Čo ja im môžem dať, to odo mňa dostávajú.
- Jedna kamarátka má päť detí. Desať tisíc korún mala vyplatiť elektriku, nevedela to vyplatiť. Proste nemali z čoho kúpiť uhlie, tak si zapli elektrickú rúru, otvorili dvierka a s tým vykurovali miestnosti.
- Ja keď zaplatím, všetko, čo treba, či veríš, či nie, mne ostane sto dvadsať korún a do 19. mi to musí vystačiť. A potom sa ešte čudujú, že zaplať nájomné – a z čoho zaplatím to nájomné? Preto som bola nútená zobrať týchto podnájomníkov.
- Môžem zaplatiť elektriku, ale musela som si požičať. Kúrim drevom, uhlím na zimu.

Čo ich najviac trápi?

- Že chceme robiť a nie je robota. To zlomí človeka.
- Odnárodňujem si deti! Posielam ich preč, za hranice. Slovak je Slovákom len v Detroite. Na Slovensku je žobrákom. Nech len idú preč a sem budú chodiť na dovolenky a vnúcatá na prázdniny. Tu si nemôžu založiť rodinu
- Do roboty ma neprijmú, lebo som za prvé stará. Za druhé som tučná, za tretie som špatná. A teraz, kto ma prijme? Za štvrté mohla by som ísť na brigádu, ale mám chrbticu v ťahu – teraz ma operovali, maternica je vonku, kľby mám v ťahu a za piate – aj tí súkromníci neberú – iba tých, čo sú stabilní. Darmo som sa bola prihlásiť, tak mi povedali – Mariška, ja viem, že si ty fajnová holka, ale ja mám už päť rokov stabilných pracovníkov.
- Veľké nebezpečenstvo vidím v tom, že mladí sa nemôžu vydávať a ženiť, nemôžu si zakladať rodinu, lebo by ju nemali z čoho užiť. Potom nemajú čo robiť, strácajú zmysel, proste žijú daromne.. Ľudia sa kvôli peniazom hádajú rozvádajú.

Aké majú sny?

- Mne...ako žene, no, aby bolo to zariadenie. Keď už je auto v dome, tak už auto je, no. Ale, aby bolo aspoň to zariadenie ... Ja som taký typ, že keď mám peniaze, tak ja si vypočítam, lebo sú aj také rodiny, že majú tie peniaze dva dni, tri dni ... ale snažím sa o to, čím ďalej vydržať s nimi. Lebo aj deti, dievča mi chodí do školy a treba jej dať nejaké raňajky, a nielen ten chleba maslový, ale aj nejaký koláč občas alebo rožok, no chystať

jedenie. Nechodili mi ani na obedy, lebo to stálo osemsto korún – tak ja varím každý deň, tak jedia doma. Tak by som si želala, aby do školy mohli chodiť, aby mali to jedenie stále.

- Normálne žiť, dom mať normálne zariadený, záchod, dve izby, detskú izbu – to je taká norma.
- Drevo, uhlie na zimu, strecha, aby bola opravená, okná vymeniť, dvere. Táto izba je čerstvo vymaľovaná, aby bolo čisté, hygienické, aj kúpeľňa chýba tu, aj to vadí, lebo deti boli zvyknuté. Ale mám tu veľkú záhradu – budem mať aspoň čosi do kuchyne, aj tam treba cibuľu, cesnak, zemiak.
- Ja nepotrebujem veľa, napríklad nepotrebujem rezeň ako dlaň, mne stačia aj topinky. Ale aby som sa proste z tých to dlžôb dostala...i keď nemám veľa, mám to tých päť tisíc. Tak môj sen by bol, aby som sa už vedela konečne vyspať v noci, aby som si nemusela dať prekliate lieky, stáli tridsaťdva korún.
- Život zlý nemám. Muža mám dobrého, nevadíme sa, len kvôli tým peniazom. Ten pokojný rodinný život je dôležitý. Ja by som chcela, len aby moja dcéra sa raz dobre mala.

Chudoba a život v dedine z rôznych pohľadov

predavačka

- Ako predavačka hovorím, slabšie sú tie tržby. Ľudia kupujú len základné veci, chlieb, mlieko, múku, sústreďujú sa len na cenu a vôbec nie na kvalitu. Iba malá skupina ľudí nakupuje naďalej tak ako predtým. Možno aj 70 % je tých, čo kupujú len základné a akciové veci. Ešte aj sociálky nie je tak cítiť ako predtým. Zlom nastal vtedy, keď ich znížili. Predtým nakupovali viacej. Tento rok sa to aj na Vianočných sviatkoch prejavilo. Ľudia väčšinou robia nákupy maximálne za sto korún. A pre niekoho je aj stokrátový nákup veľa.

učiteľka

- Nevieť ako prežijú tí chudobní, ja ich obdivujem. Boli tu dve roľnícke družstvá, roboty tu bolo dosť, každý pracoval. Ja keď som bola učiteľka si to pamätám – deti chodili do tábora do zahraničia. Družstvá potom, po roku 89, začali krachovať. Vytunelovali sa. Okolité fabriky boli sprivatizované, vytunelované. Takto pomaličky začali ľudia prichádzať o prácu. V prvých rokoch neboli zaskočení, lebo dostávali dosť vysoké dávky. Teraz to už začali škrtiť, práce nieto a drasticky sa zvyšujú ceny. Ľudia prepadajú mimo sociálnu sieť. Aby vedeli vyplatiť plyn, elektriku, ja ich normálne obdivujem, ako to dokážu. Rodičia im nepomôžu, lebo žijú v katastrofických podmienkach. Celý charakter dediny sa zmenil po tej stránke, že ľudia vymierajú. Toto nie je tá dedina ako predtým. Tu sa jednoducho nedá nič urobiť, budovať. Tu bola spústa obchodov. Všetko zaniklo. Teraz tu máme jedine krčmovité čosi. Vidieť tú skupinu sociálne slabších. Mnohí z nich nemajú ani na desiatu deťom do školy. Aj sa mi stalo, že si jedna prišla odo mňa požičať 200 korún pre decká. Ale hovorila mi, že nevie, či si bude môcť dovoliť poslať ich do školy. Až mi srdce zviera, keď vidím tieto deti. Ťažko žijú matky osamelé, čo sa samé starajú o rodiny. Veľa ľudí sa obracia o pomoc. Minule zostala matka vdova, nemala čím kúriť, tak jej obec kúpila palivo na zimu. Hanbia sa títo ľudia, ale čo majú robiť.

učiteľka

- Zmenilo sa to tak, že ľudia sa do seba uzavreli. Je tu tá strhanosť. A chýba mi tu radosť, veselosť, teraz je to také, že len samé chmáry človek vníma. Teraz sa už s ľuďmi skoro ani nevidím...kedysi to bolo guláše, opekačky, taká veselosť bola, bezstarostnosť. Teraz majú ľudia strach, starosti, napätie tu vládne.

projektová manažérka

- Ľudia sú skôr apaticí. Tí mladší ešte nie. Na ľudských vzťahoch je to vidieť., Ľudia sa neschádzajú tak často, nemajú na kultúru, nekupujú knihy, ani na výlety nechodia. Ak sa niečo v obci deje, nemôžeme vyberať vstupné, lebo by nikto neprišiel. Je tu veľká neza-

mestnanosť, nie je tu výroba, fabrika, chýba viac väčších zamestnávateľov. Ľudia zbierajú železo, kradnú drevo, kupujú obnosené šatstvo. Najhoršie je, že prišli o prácu a išli dolu kopcom. To musí byť strašný pocit, keď má 40/50 rokov a vyhodia ho, že ho nepotrebuje. Ved' ten človek ešte cíti silu, že by dokázal robiť, ale nepotrebuje ho. Politika práce nemotivuje tých ľudí, aby pracovali. Neoplatí sa im pracovať za minimálnu mzdu. Lebo musia vynakladať peniaze na stravu na dopravu.

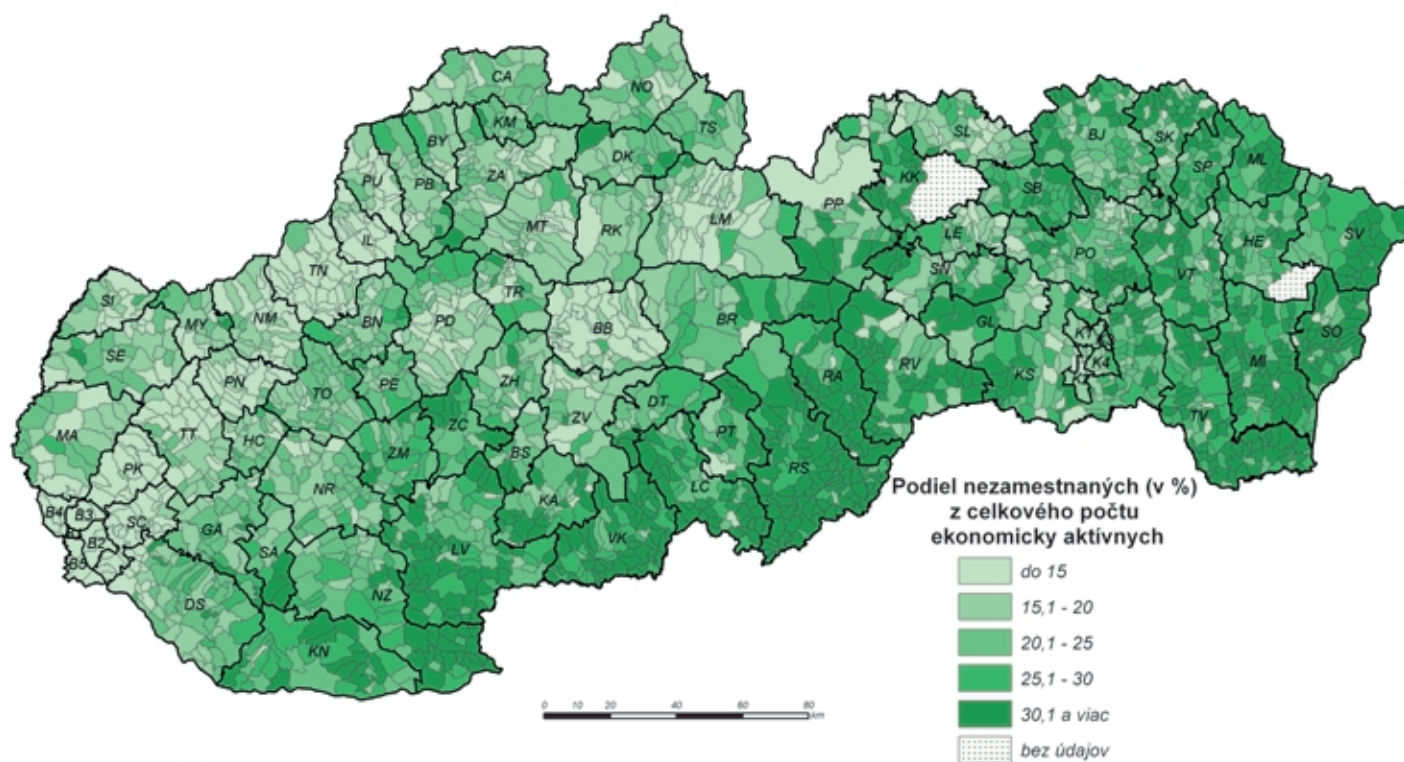
matka s viacerými deťmi

- *Proste aj tí ľudia... vyše polovica dediny je na sociálnej dávke. No a tí ľudia po troch, po štyroch dňoch, keď si vyplatia všetko, čo treba, tak už nemajú z čoho žiť, tak už idú si pýtať od tých úžerníkov. Ale keď vypýtajú dvetisíc, už musia vrátiť štyritisíc a potom majú ľuďom domy.*

Príloha**NEPEŇAŽNÉ MIERY CHUDOBY
(KONCEPT MNOHONÁSOBNEJ DEPRIVÁCIE)***Anton Michálek***MAPY:**

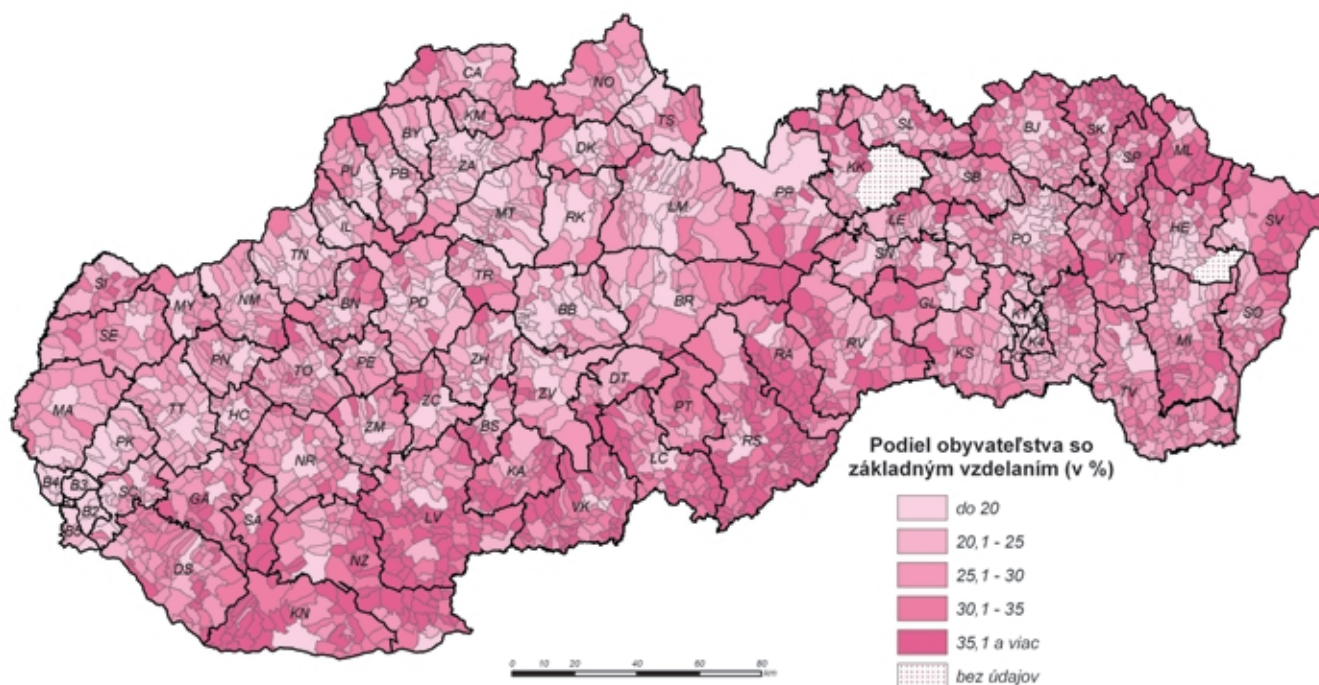
1. Úroveň nezamestnanosti v obciach SR v roku 2001
2. Obyvateľstvo so základným vzdelaním v obciach SR v roku 2001
3. Viacdetné domácnosti (3 a viac detí) v obciach SR v roku 2001
4. Neúplné domácnosti so závislými deťmi v obciach SR v roku 2001
5. Veľkosť obytnej plochy bytu na osobu v obciach SR v roku 2001
6. Trvalo obývané byty vybavené kúpeľňou v obciach SR v roku 2001
7. Chudoba v obciach SR v roku 2001

Úroveň nezamestnanosti v obciach SR

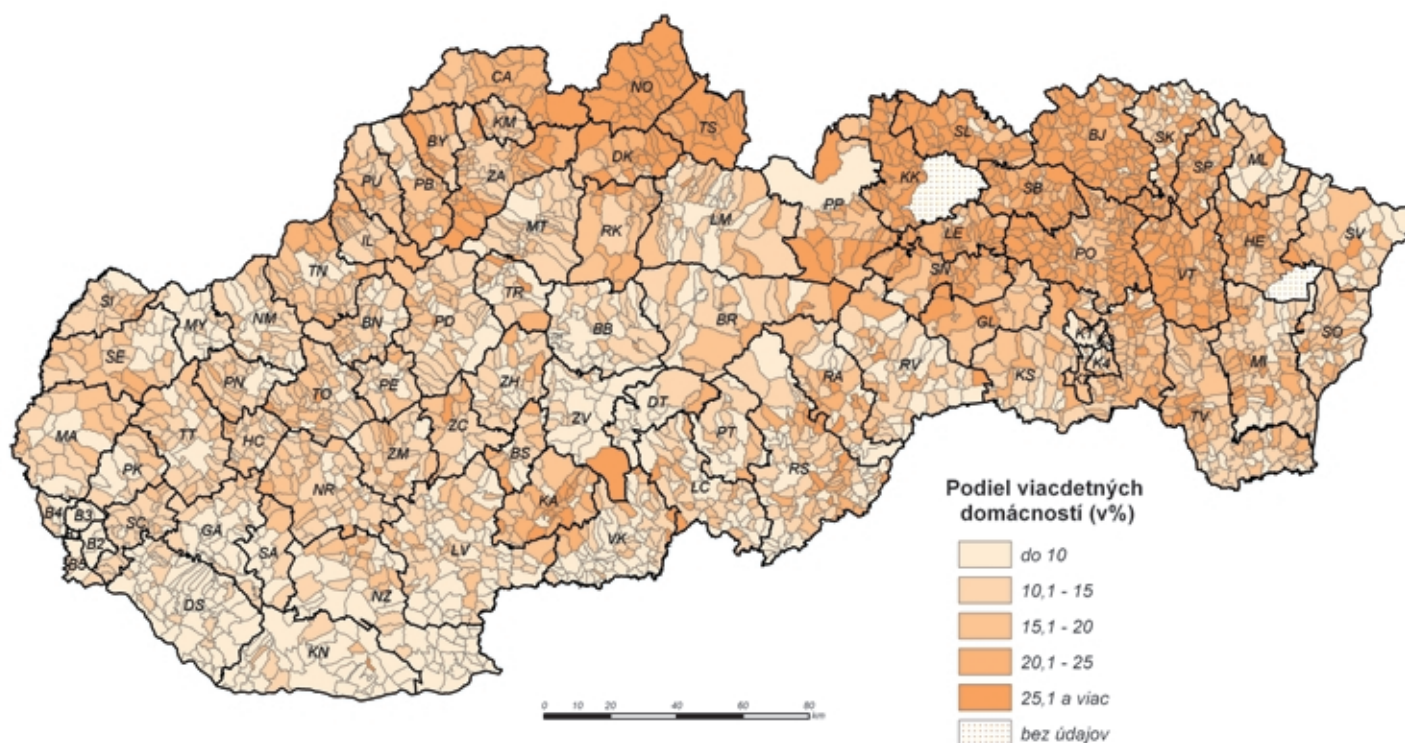
© Anton Michálek

Obyvateľstvo so základným vzdelaním

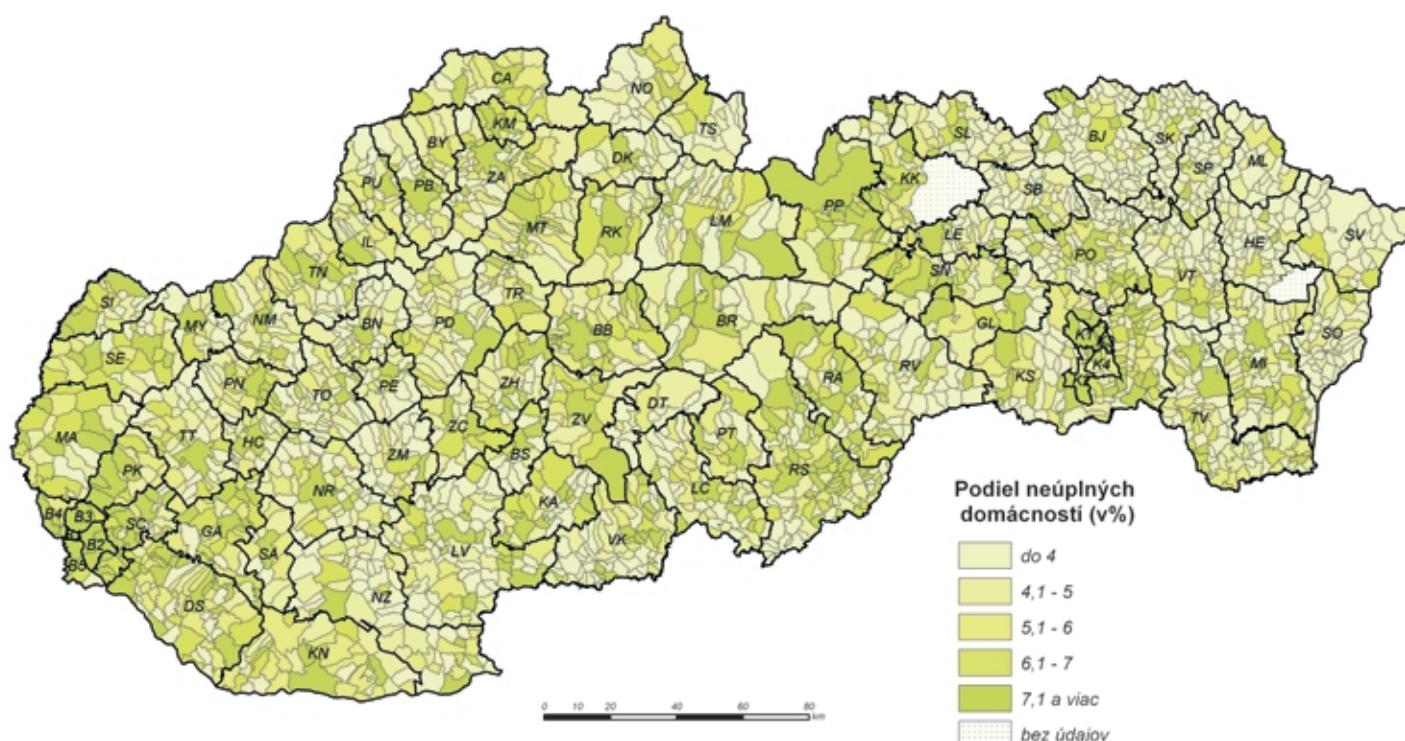
© Anton Michálek

Viacdetné domácnosti (3 a viac detí) v obciach SR

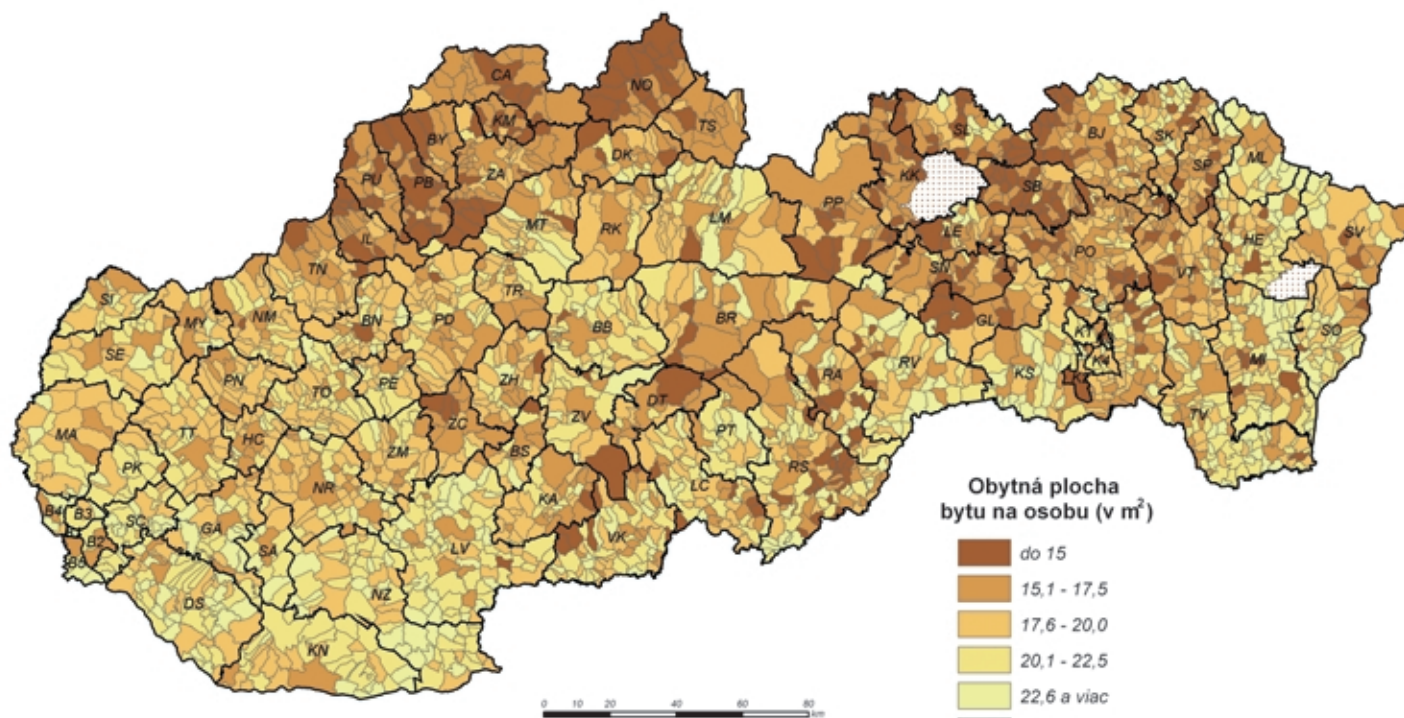
© Anton Michálek

Neúplné domácnosti so závislými deťmi v obciach SR

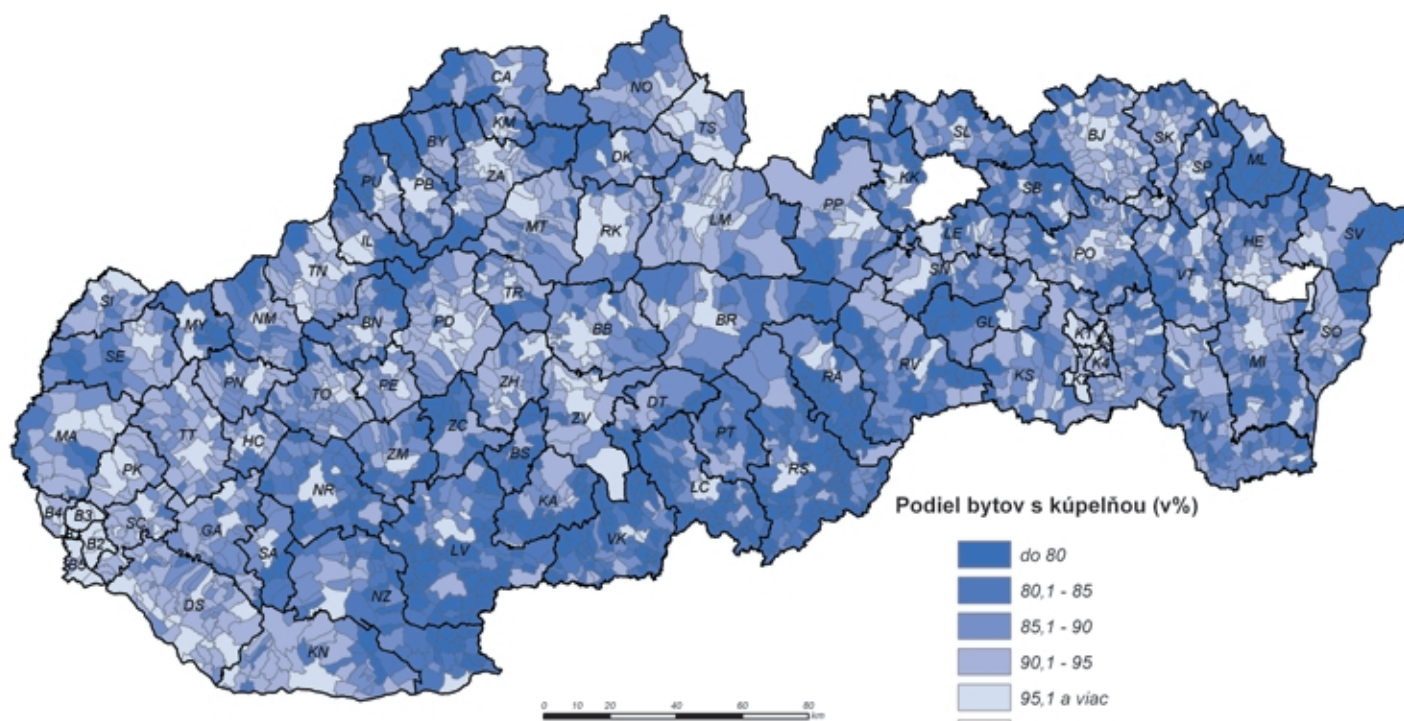
© Anton Michálek

Veľkosť obytnej plochy bytu na osobu v obciach SR

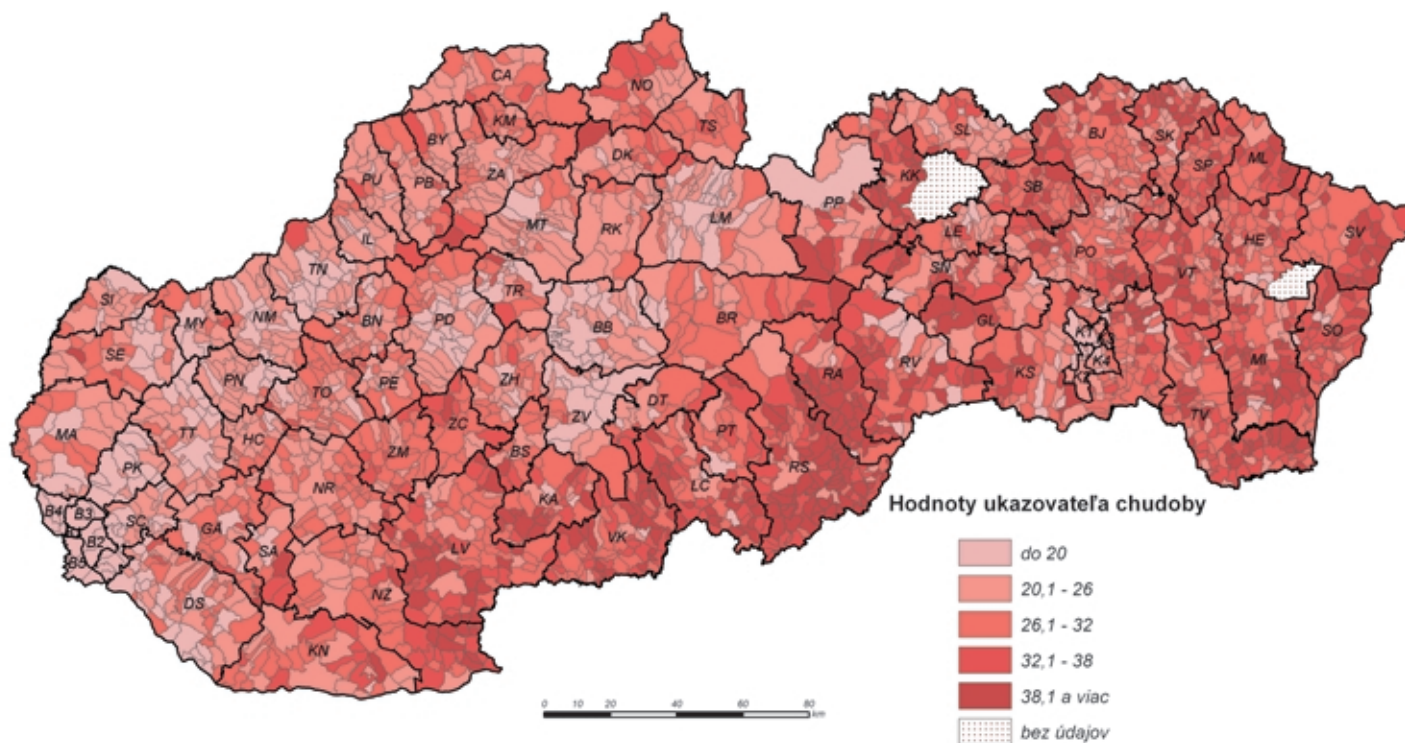
© Anton Michálek

Trvalo obývané byty vybavené kúpeľňou v obciach SR

© Anton Michálek

Chudoba v obciach SR

© Anton Michálek